

Hegemonistična prekonstrukcija jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870

Bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov, pridobljena v narodno-osvobodilni borbi proti okupatorjem in notranjim razedinjevalcem, in vse njihovo izkustvo s kraljevino Jugoslavijo, ki so si jo bili vladajoči vrhovi srbskega meščanstva s pomočjo svojih klientel v nesrbskem meščanstvu zgradili v svojo korist na temelju hegemonističnega unitarizma, začrtujejo našemu zgodovinarju hkrati protihegemonistične in protiseparatistične smernice in ga navajajo, da bi čim več prispevalo k boljšemu medsebojnemu razumevanju raznolike preteklosti naših narodov. Ne moremo se ponašati, da bi se bili že kaj prida lotili obračunavanja z dediščino hegemonističnega zgodovinarstva, ki je neupoštevaje različna izhodišča in različne pogoje za njihova osvobojevalno-zedinjevalna prizadevanja v preteklosti polagalo jugoslovanske narode na svojo Prokrustovo posteljo in na njej kajpada našlo prekratke, »nedorasle« avstroogrške Jugoslovane v primeri s Srbi in Črnogorci z njihovim izhodiščem v lastnih narodnih državah. Na dovčerajšnje državljane in vojake Avstro-Ogrske, ki so bili ostali v tem tujem državnem okviru vse do državnega zedinjenja s Srbijo kot jugoslovanskim Piemontom, je leglo v novi skupni državi po letu 1918 kakor mōra očitane, da so predolgo — za koliko let predolgo, za sto let ali manj?! — in prevoljno prenašali to tuje gospodstvo nad seboj. Hegemonizem je razliko v objektivnem položaju prevrgel v subjektivno ali moralno razliko. »Krivdo« je odvezel le z ramen avstroogrških Srbov, ki jih je napravil deležne srbskega prvenstva; Hrvatoma in Slovencem pa je tako rekoč vtisnil pečat »izvirnega greha«, ki se ga morajo šele očistiti s pripravljenostjo, da sprejmejo unitarizem kot — milost ter se kot zgolj »plemena« docela vključijo v enotno »jugoslovansko nacijo«, s katero je odpravljaj sam pojem narodnostne enakopravnosti. Kar bi navzlic unitarističnemu pregrinjalu, ki je pa le slabo prekrivalo, vendarle občutili kot narodnostno neenakopravnost, jim je dajal hegemonizem čutiti kot »zasluženo« plačilo za njihovo narodno preteklost. To predpisovanje samoponiževanja in vcepljanje narodnostne manjvrednosti je kajpada moralo roditi ravno nasprotno rezultate od tistih, ki so jih pričakovali naivni »dobronamerni« unitaristi. Prav ta diskriminatorni moralnopolitični pritisk je v kraljevini Jugoslaviji od vsega začetka zastrupljal »medjugoslovansko« ozračje, ki je z nadaljnjimi hegemonističnounitarističnimi zaostritva-

mi, kakor s centralistično vidovdansko ustavo leta 1921 in z monarhomi-litaristično diktaturo leta 1929, postajalo le vse bolj zagatno.

Na področju zgodovinopisja se je hegemonističnounitaristična pristranost morala izživljati najbolj v raztezanju prvenstva Srbije, pridobljenega v vojnah na začetku 20. stol., v čim popolnejši meri še na avstroogr-ske Srbe — kar smo že omenili — in pa časovno čim dlje nazaj proti po-lovici 19. stoletja do tistega trenutka, ko bi bilo prvič mogoče osvoboje-valnozedinjevalna prizadevanja Srbov načelno, t. j. kakovostno razločiti od takšnih prizadevanj Hrvatov in Slovencev.

Spričo dejstva, da sta bili hrvaška vojna in srbska »buna« proti Madžarom v letih 1848–49 v vsem istosmerni, se ni noben hegemonist mo-gel lotiti poskusa, da bi razcepil enotno vlogo Hrvatov in ogrskih Srbov, zavzetih v dogajanju tistega »revolucionarnega« leta za »avstroslovan-ski« značaj podonavskega državnega sklopa, ki jim je bil odvzel s tilnika turško peto. V tistem letu se je predvsem uveljavilo zahodno središče ju-goslovanskega »državnega« zedinjevanja, ki se je izoblikovalo na teme-lju ostankov hrvaške državnosti ali avtonomnega položaja osredja hrva-ških dežel v okviru habsburške monarhije; saj so se v sklepkih hrvaškega sabora programsko povezovale s Hrvaško tudi srbska Vojvodina z vzhoda in slovenske dežele s zahoda. Vzhodno središče na podstavku srbske državnosti, priborjene v protiturški vstaji osredja srbskih dežel, je mo-ralo misliti v prvi vrsti na osvoboditev jugoslovanske krščanske »raje« iz turških »neevropskih« pogojev, ki so tako silno zavirali meščanski gospo-darski in kulturni razvoj, medtem ko po jugoslovanskih deželah v habs-burški monarhiji ni moglo segati spričo neugodnega odnosa sil, ki se po-tem vse do vojn v začetku 20. stoletja ni spremenil; to je bilo prav tako kakor vsem drugim jasno tudi vladajočim krogom v Srbiji, Črnogorcem in avstroogrskim Srbom neglede na kogarkoli pritajene želje, da bi bilo drugače.

Medtem ko se tako v drugi polovici 19. stoletja ni prav nič okrepilo vzhodno središče jugoslovanskega zedinjevanja, pa je silno oslabilo tudi njegovo zahodno središče. Hrvaška se je v petdesetih letih najprej znašla nepričakovano pod enakim avstrijskim pritiskom kakor z orožjem pokor-jena Madžarska, nato je do uvedbe dualizma v habsburški monarhiji obupno nihala med Dunajem in Budimpešto, ki sta ji končno skupaj vsi-lila leta 1868 sila neenakopravno »nagodbo« z Madžari, pri tem pa pustila »trojedno« Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo v stari ozemeljski razkosa-nosti z Vojaško krajino in z »državno« mejo nasproti Dalmaciji in Istri. Takšna Hrvaška je bila videti le še kot privilegirana »madžarska pro-vinca« brez moči, da bi mogla predstavljati državnopravno ali tudi le preprosto politično oporišče bodisi Slovincem, ki so zahtevali zedinjeno Slovenijo, ali ogrskim Srbom, ki so med tem celo pospravili zahtevo po obnovi srbske Vojvodine, ker je bila Beogradu potrebna dobra volja Madžarov.

Jugoslovanska zbiralna vloga hrvaškega središča se je skrčila zgolj v reminiscenco na leto 1848. Jugoslovanska usmeritev hrvaške narodne stranke, ki je bila dedinja ilirizma in koncepta iz leta 1848, je izgubljala

vsak političen pomen izven »trojedne« Hrvaške; ostajala je samo še pri kulturnem in moralnem jugoslovanstvu.

Sredi tega zastoja v medjugoslovanskih odnosih, ki smo ga očrtali v najbolj skopih potezah, sta se nenadoma v jeseni 1870 pod vtisom nemških zmag v prusko-francoski vojni zblížali hrvaška in slovenska politika. Dne 8. novembra tega leta se je na konferenci v Sisku pojavilo poleg hrvaških tudi nekaj slovenskih politikov in »Zatočnik«, glasilo hrvaške narodne stranke, je zapisal v uvodniku: »Ne smijemo ni mi Hrvati odstati od davnog zahtjeva, da se Dalmacija, Hrvatska i Slavonija ujedine; a nama i Slovencima valja put pripravljati k užjoj narodnoj i političkoj svezi izmedju trojedne kraljevine i slovenskih zemalja. — Radujmo se, što je sadanji njemačko-francuski rat potaknuo poslednje pitanje, koje je poslije god. 1848 posvema usnulo bilo.«¹

Kajpada ta vojna ni mogla vplivati neposredno v smeri hrvaškoslovenskega zblížanja, ampak po nekem ovinku, ki si ga moramo predvsem ogledati, če hočemo zadevo razumeti.

Nad Francijo zmagovita Prusija se je lotila ustanavljanja novega nemškega cesarstva in je — teoretsko — ogrožala habsburško monarhijo, saj je bilo mogoče zamisliti kot zelo verjetno, da bo hotela seči tudi še po nemških »dednih« deželah habsburškega dvora, ki so pripadale nekdanjemu nemškemu cesarstvu in nato Nemški zvezi do leta 1866. V tem primeru bi se posest tega dvora omejila na nenemške dežele, predvsem na ogrske, a nemara bi — recimo po volji Rusije, ki bi imela pri pruskem obrezovanju Avstrije tudi svojo besedo — tista zmanjšana, proti vzhodu potisnjena habsburška monarhija lahko še obdržala tudi češke in pa slovenske dežele, zadnje zlasti še v primeru, če bi se prislonile k Hrvaški. O vsem tem je med drugim razglabljal Matija Mrazović, eden vodilnih ljudi hrvaške narodne stranke, v »Zatočnikovih« uvodnikih. Mrazović je hkrati upošteval zaskrbljenost nenemških narodov v Avstriji, ki so se bali popolnega »razdedinjenja« in najhujše narodnostne zatrtosti pod prusko peto ali hujšega razkosanja, in pa kajpada tudi voljo v Avstro-Ogrski vladajočih razredov po samoohrani ter je računal z uvidevnostjo dunajskega dvora, da se bo zaradi uspešnejšega odpora vendarle odločil za nekatere večje spremembe v državnem ustroju, ki se mu dotlej niso videle potrebne: da bi namreč poleg Nemcem, Madžarom in Poljakom utegnil ponuditi roko tudi še obema pomembnejšima slovanskima narodoma, ki ju je bil z dualizmom »pritisnil k steni«, t. j. Čehom in Hrvatom. V tem primeru bi moral zadovoljiti češko narodno stranko in z njo zvezano »zgodovinsko plemstvo« na Češkem, ki nista priznavala avstrijske decembrske ustave iz leta 1867, marveč sta vztrajala pri zahtevi po avtonomnem češkem kraljestvu v sklopu habsburških dežel; na Hrvaškem pa bi moral umakniti vsiljeni nagodbeni režim bana Levina Raucha in se sporazumeti o reviziji ogrsko-hrvaške nagodbe s hrvaško narodno stranko kot večinsko predstavnico meščanstva, ki nagodbe ni priznala in si je edina upravičeno lastila položaj vladajoče stranke v avtonomni Hrvaški-Slavoniji.

¹ Zatočnik št. 254 z dne 8. IX. 1870.

Tem Mrazovičevim avstroslovanskim kombinacijam, da bi dunajski dvor v nasprotju z dotedanjo politiko od leta 1867 dalje obrzdal odločujoče predstavnike privilegiranih vladajočih razredov nemških Avstrijcev in Madžarov v prid večji češki in hrvaški avtonomiji, je bila mati kajpada njegova želja, a da niso bile brez sleherne osnove, priča obrat na Dunaju, ki se je že v pozni jeseni 1870 pripravljala k Hohenwart-Schäfflejevi vladi v letu 1871; do tega obrata pa naše raziskavanje ne seže. Za nas je važno, da je v Mrazovičevi avstroslovanski kombinaciji — v katero so se Hrvati večinske narodne stranke zatekali zaradi tega, da bi se s pomočjo dunajskega dvora rešili iz pretesnega madžarskega »objema« in dosegli ozemeljsko integracijo svoje domovine — bilo primerno mesto tudi za Slovence, ki so bili kajpada vsak čas pripravljeni z obema rokama okleniti se ponujene jim bratske hrvaške roke in se z naslonitvijo na Hrvaško bodisi rešiti pred izgubo vsakršnega jamstva za svoj narodnostni razvoj v Veliki Nemčiji ali pa iz razkosanosti in izpod germanizatornega in italijanizatornega pritiska, ki jim je v Avstriji oviral narodni razvoj. Celotna politična misel Mrazovića in ostalega vodstva hrvaške narodne stranke kakor tudi slovenskih politikov — tako tistih, s katerimi so zadevo pretresali, kakor tudi vseh drugih brez izjeme iz obeh frakcij narodne stranke — se je gibala v okviru habsburške monarhije bodisi v njenem dotedanjem obsegu vključno z nemškoavstrijskimi deželami ali pa v zmanjšanem obsegu brez teh dežel; ta okvir jim ni bil samo dejstvo, ampak tudi relativno zaželeno dejstvo v primeri z edinim pretečim — namreč »pruskim« — razsulom habsburške monarhije, ki bi utegnilo vreči tudi Slovence v žrelo do Sotle in do Gorjancev raztegnjene Velike Nemčije.

Te nove hrvaškoslovenske politike in misli, ki je bila za njo, pa ni odobral prvi voditelj srbske liberalne stranke v Vojvodini Svetozar Miletić, ki sicer ni zapustil stališča srbskohrvaške enotnosti v okviru »trojedne« Hrvaške v prid okrepitve njenega avtonomnega položaja v sklopu habsburške monarhije, čeprav je bil zavrgel avstroslovansko izročilo iz leta 1848. S tega svojega posebnega stališča je ugovarjal v svojem glasilu, v novosadski »Zastavi«, hrvaškoslovenski politiki, v kateri je videl nevarnost, da bi vodila v žrtvovanje zahodnih Jugoslovancev — vojakov iz Vojaške krajine, Dalmacije, Hrvaške-Slavonije, Vojvodine in slovenskih dežel — v protipruski vojni za ohranitev habsburške monarhije v avstroslovanskem smislu. Tudi Miletić je jemal habsburško monarhijo kot dejstvo, ki ga avstroogrski Jugoslovanci ne morejo začeti rušiti, marveč ga morajo enako vsem drugim upoštevati, toda njemu to dejstvo ni bilo relativno zaželeno nasproti možnemu državnemu razsulu na prusko pobudo. Miletić nikakor ni zametaval možnosti razmaha, ki jih je nudila meščanstvu jugoslovanskih narodov Avstro-Ogrska, in ni niti od daleč pomislil na kakšne protiaustroogrške akcije niti za srbsko liberalno stranko v Vojvodini, niti za »Ujedinjeno omladino srbsko«; ugovarjal je le možnosti, da bi jugoslovanski narodi še na koncu tretje četrtine 19. stol. kaj žrtvovali za ohranitev in okrepitev države, ki bi se utegnili nato vsiliti čez Savo in Uno v Bosno in Hercegovino kot »osvoboditeljica« namesto Srbi-

je in Črne gore. Po Miletiću naj bi avstroogrski Srbi in pa Hrvati »prusko« razsulo Avstro-Ogrske rajši izkoristili za odcepitev od Ogrske, ne pa se pehali še za Slovence, da si po nepotrebnem ne nakopljejo na vrat Velike Nemčije; tako je začasno sprejemal mejo z Veliko Nemčijo na Gorjancih in ob Sotli, ne da bi bil mogel in smel pričakovati bodisi pri začasno žrtvovanih Slovencih ali pri vodstvu hrvaške narodne stranke, ki je njegovi zamisli odrekalo realne možnosti, tudi le najmanjšo pripravljenost na soglasje.

Stališče Svetozara Miletića gotovo zasluži vso pozornost zgodovinarja njegove dobe in zahteva temeljito razčlenbo glede na dane okoliščine, pri čemer bi bilo zlasti tudi treba proučiti možnosti političnega obrata Srbije, katere vladajoči krogi so si že celo desetletje prizadevali za sporazum z Madžari, ki bi jim zagotovili njihovo zaslombo pri srbskem posegu v Bosno in v Staro Srbijo, ne pa preko Save in Donave na sever! Toda ne glede na morebiti opravičljivo skušnjava, da bi sprejel Miletićevo stališče v celoti kot svoje, je zgodovinar vselej dolžan podati Miletićeve misli takšne, kakršne so bile, in prav tako tudi njim nasprotno misli. Žal pa je to dolžnost hudo zanemaril dr. Nikola Radojčić, ko se je pred štirimi desetletji prvi pozanimal za Miletićevo odklonilno stališče do hrvaško-slovenske politike konec leta 1870 ali do takratnega jugoslovanskega kongresa v Ljubljani. Ni se ga lotil z zgodovinarskim namenom, da bi ga bodisi čim točneje ali vsaj približno točno prikazal in razčlenil, marveč je le kot prevnet pristaš hegemonističnega unitarizma iskal v njem samo potrditev srbskega prvenstva v osvobojevalnozedinjevalnih prizadevanjih takratnih avstroogrskih Jugoslovanov. Kar se je tako odpravil iskat, je tudi »odkril«, toda le s pomočjo vrste domišljjskih »operacij«, ki sem jih skupaj označil kot »vprav 'klasično' hegemonistično prekonstrukcijo«² političnih stališč, ki so se izrazila v »izjavi« jugoslovanskega kongresa v Ljubljani 1. decembra 1870 in v polemikah okrog njega. Prav ta prekonstrukcija je predmet tega razpravljanja, ki ji sledi od njenega prvega pojava v Radojčičevem članku ob petdeseti obletnici ljubljanskega kongresa leta 1921 preko njenega prevzema v prikaz dr. Ivana Prijatelja in njenih razrastkov v Prijateljevi »šoli« do njene nove utrditve v Radojčičevem drugem članku leta 1928. Razpravljanje torej nima namena, da bi podalo vsestranski prikaz ljubljanskega kongresa in njegovih odmevov, ki bi zahteval dosti več truda in prostora. Posebej opozarjam, da tudi ne nudi celotne razčlenbe Miletičevega stališča, ampak se omejuje samo na tiste momente v njem, ki so pomembni za spoznanje Radojčičeve prekonstrukcije.

Na to prekonstrukcijo sem že leta 1958 opozoril v političnozgodovinskih opombah k Prijateljovi »Slovenski kulturnopolitični in slovstveni zgodovini 1848-1895«,³ a očitno brez zadostnega poudarka, kajti sicer se pač ne bi bilo moglo primeriti, da je leto in dan po izidu tega opo-

² V sestavku »Apostol rusofilstva pri Slovencih pred sto leti« v »Naši sodobnosti« 1961, str. 30, in v političnozgodovinskih opombah k I. Prijatelja »Slovenski kulturnopolitični in slovstveni zgodovini 1848-1895« IV, str. 560 (prim. tudi str. 597).

³ Političnozgodovinske opombe k I. Prijatelja o. c. III, str. 527-528.

zorila prinesel prav »Zgodovinski časopis« razpravljanja dr. Koste Milutinovića, ki so se opirala na Radojčičeve osnovne teze kot nesporne ugotovitve! Radojčičeva prekonstrukcija se je bila v našem zgodovinopisju tako utrdila, da je moj glas ostal »glas vpijočega v puščavi«. Medtem ko sem se dotlej z zadevo bavil le mimogrede, pa sem se tedaj moral odločiti, da jo bliže proučim, in zdaj podajam svoje izsledke v tej dokumentirani študiji, ki sem jo sprva napovedal pod naslovom »Dve smeri v jugoslovanski historiografiji o jugoslovanskem kongresu v Ljubljani leta 1870«^{3a} in ki mi jo glede na njen zgodovinarski namen tudi zgodovinar Nikola Radojčić ne bo moral zameriti, čeprav bi se čutil prizadetega v svojih nekdanjih, nedvomno neopravičenih težnjah! Nedavno je sam v razpravljanju o »Dolžnostih našega zgodovinopisja«^{3b} lepo poudaril, da »se želja za napretek naše historiografije izdiže iznad naših pojedinačnih težnji« in da moramo »u složnom stremljenju ka naučnoj istini... dati sve što možemo radi ostvarenja visokih svrha, koje je kritična istoriografija sebi postavila« — v prvi vrsti glede »utvrđivanja činjenica«, ki so zatrpale z »nanosom legend«.

1. Prekonstrukcije v Radojčičevem prvem članku leta 1921

V začetku leta 1921, ko je začela zasedati ustavodajna skupščina kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev ter sta se pripravljali obe v vladnem bloku povezani srbski večinski stranki, radikalska in demokratska, da s pomočjo posredno in neposredno kupljenih glasov nekaterih manjših strank uzakonita v ustavi unitaristični centralizem in poteptata dejstvo nesrbskih jugoslovanskih narodov, je prinesel novosadski hegemonističnounitaristični dnevnik »Jedinstvo« Radojčičev članek »Svetozar Miletić o jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca«.⁴ Kakor bomo videli, je šlo za izrazito političnopublicističen spis, pri kakršnih tolikokrat koncepti prevladujejo nad dejstvi in tudi pri zgodovinarjih nekako uspavajo tako njihovo vest, ki jim brani ravnati z dejstvi kot z ovirami, kakor tudi sicer jasno zavest, da je takšen napor končno vendarle obsojen, da po bolj ali manj kratkotrajnem »uspehu« doživi tudi bolj ali manj nesladen konec. Radojčičev članek je dobra dva meseca pozneje posredovala slovenskemu občinstvu »z dovoljenjem g. avtorja« v ponatisu (ne v prevodu) ljubljanska unitarističnocentralistična revija »Njiva«⁵ v »Pregledu« pod rubriko »Politika«; tako jo je urednik docela pravilno uvrstil, kajti v resnici ni šlo za sestavek politične historiografije, ki hoče predvsem pojasniti dogajanje, marveč za sestavek »historiografske politike«, v tem primeru za nekakšno zlorabo historiografije v službi hegemonističnega unitarizma, pri čemer je kajpada piscu njegov hegemonistični koncept prekrival zlorabni značaj njegovega ravnanja.

Mesec dni pred izidom ponatisa njegovega članka iz »Jedinstva« je imel Radojčić, ki je bil že leto dni profesor srbskohrvaške zgodovine na

^{3a} Naša sodobnost 1961, str. 30 in I. Prijatelj o. c. IV, str. 560-561.

^{3b} Letopis Matice srpske 1957/I, str. 538.

⁴ Jedinstvo (Novi Sad) št. 521 z dne 27. II. 1921.

⁵ Njiva (Ljubljana) I, št. 8 z dne 9. V. 1921, str. 215-219.

novi ljubljanski univerzi, svoje nastopno predavanje »Ideja našeg narodnog jedinstva u srpskoj i hrvatskoj historiografiji«, ki je bilo prav »eruptivna« izpoved hegemonističnega unitarizma zlasti v dokazovanju vsestranskega in nedotakljivega srbskega prvenstva v zedinjevalnih težnjah in ki ga je objavila ista ljubljanska »Njiva« v originalu na uvodnem mestu naslednjega zvezka.⁶ Domnevati moramo, da je po tem predavanju Radojčić sam predložil uredništvu »Njive«, naj najprej ponatisne njegov članek iz »Jedinstva«, ki ga je pač tudi sam priskrbel bodisi v kopiji rokopisa ali pa v izvodu natisa.

V uvodnih odstavkih članka beremo nekoliko bombastičen slavošpev »Ujedinjeni omladini srbski«, ki je »prionula ... da slobodoumnim nacionalizmom oduševi celi narod, te da ga povede putem brzog kulturnog razvitka, u kome je gledala jedinu pouzdanu osnovu za političko oslobodjenje Srba i sjedinjenje svih Jugoslovena«. Mimo ugotovitve, da so oblasti sicer »uništile Omladinu kao organizaciju«, toda njene »ideje nisu propale, nego su zapretane tinjale i čekale povoljan vetar, da ih u plamen raspali«, je pisec takole stopil tik do meje preprostega in preprosto sprejemljivega prikazovanja »Omladine«: »To se podjednako oseća i u celom našem kasnijem kulturnom i u celom političkom razvoju, samo što se u političkom životu da teže razabrati, jer su tu omladinske ideje prikrivene gustom mrežom zapletene svetske, austrijske i svakodnevene naše politike.« A tudi tu še lahko pričakujemo, da bo v svojem prikazu upošteval to »gosto mrežo«, ki obstoji iz dejstev, iz ravnanja velesil, avstrijske države in srbskih politikov. V tem pričakovanju pa smo prevarani, ko odkrijemo, da se je Radojčić lotil snemati to mrežo z omladinskih idej zato, da bi zablestele v čisti belini, neomadeževani z dejansko, danim okolnostim ustrezno »vsakdanjo« politiko, da zapušča okvir historiografije in prehaja v območje narodne hagiografije. Vanj nas postavi že z naslednjim stavkom: »Zbog neslomljive i bezobzirne smelosti Svetozara Miletića, zbog odredenosti i jasnosti njegovih političkih planova i otvorenosti njegovih političkih izjava dadu se u njegovu radu najlakše i najpouzdanije utvrditi omladinske ideje, koje ravnaju pravom, često skrivenom, spskom nacionalnom politikom.« Že sam pojem te »prave, pogosto skrite srbske narodne politike« je nehistoriografski in ga je pisec privlekel sem zato, da bi lahko idealiziral srbsko politiko, jo prikazal takšno, kakršna ni bila, kajti kakršna je bila, je bila javna, je obstajala iz vrste javnih dejanj in izjav, stališč in zahtev, ki so vsa računala z dejstvi ali z danostmi.

Radojčić nato napove, da se bo baval z eno teh »omladinskih idej« in pokazal, »šta je Svetozar Miletić mislio o političkom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, da se oseti snaga i dubina njegovih političkih uverenja i nasluti dalekovidnost njegovih nacionalnih planova«. Tudi ta napoved je sprejemljiva, saj o Miletićeви nadpovprečnosti ne more biti dvoma.

Nadaljnji Radojčićev korak nas pa že odvede mimo nekega splošno znanega dejstva, namreč mimo — »usko-srpskih osebinsa Omladinskog

⁶ Prav tam št. 9-10 z dne 4. VI. 1921, str. 221-238.

pokreta»,⁷ ki bi jih moral zgodovinar pojasniti, ne pa prekriti z nasprotno oznako takole: »Ujedinjena srpska omladina« je zbog svoje slobodoumnosti i širokog [?] nacionalizma stojala na čvrstim [?] osnovama jedinstva svih Jugoslovena i solidarnosti svih Slovena. Na prvom sastanku omladinske skupštine, držane u Beogradu 6. avgusta 1867, predložio je predsednik Jevrem Grujić ovo: »Skupština smatra braću Hrvate za članove Ujedinjene Omladine Srpske, kao što bi se i Srbi smatrali za članove Hrvatske Omladine.« Ta formulacija srbskohrvaške enotnosti je resda perfektna, toda bila je zgolj deklaracija, v vsakdanjem življenju je »Omladina« ni izvajala; v letu po beograjski skupščini »Omladine« se je n. pr. srbsko študentsko društvo »Zora« na Dunaju dosledno izmikalo združitvi s hrvaškim društvom »Velebitom« in nato s hrvaškoslovenskim »Jugom«.⁸ Pri vsej svoji »perfektnosti« je bila torej beograjska deklaracija o srbskohrvaškem edinstvu praktično neobvezna!

Pač iz »previdnosti« je Radojčić nato izpustil naslednja dva stavka istega Grujićevega predloga oziroma beograjskega sklepa: »Skupština izlazi u susret braći iz Bugarske sa priznavanjem potrebe za uzajamno pomaganje i u prosvetnim poslovima, a ta zajednička potreba otvara i daje reč Bugarima na srpskim sastancima, kao i Srbima na bugarskim. — Tako mislimo i za braću Slovence.«⁹ Ko je Radojčić to odrinjenje Slovencev od srbskohrvaškega edinstva z molkom prekril, pa je vendarle navedel brezuspešni protest enega izmed »omladincev« proti njemu: »Kada je povedena diskusija o predlogu, žalio se član Paja Gostović, što Slovenci nisu zadovoljeni, jer i oni žele, da budu s nama jedno, te je predlagao, da sve ono važi i za Slovence, što je već utvrđeno za Hrvate. Skupština je iz formalnih [?] razloga odbila ovaj predlog, ali je sa svom [!] energijom svoje čvrsto [?] jugoslovenstvo ponovno naglasila.« Te »formalne razloge« je pač moral nekdo navesti in bi jih bil Radojčić kot zgodovinar dolžan pojasniti, ne pa jih pustiti za zaveso! Ti razlogi so že morali biti takšne narave, da bi njihovo razkrivanje zaničavalo Radojčićevo sliko »perfektnega« jugoslovanstva »Ujedinjene omladine srbske« (to domnevo sem že objavil in hkrati pribil, da »se je ta [Radojčićev] postopek nato izkazal pri Prijatelju kot prava past«¹⁰).

Nato je Radojčić meni nič tebi nič razglasil srbsko prvenstvo, čeprav tudi iz njegove krive slike ni izhajalo, in je pripisal vso zedinjevalno pobudo prav tistim »srbskim omladincem«, ki na Dunaju, kakor smo videli, niso bili pripravljeni sprejeti ponujene roke hrvaških in slovenskih študentov, takole: »Pružena ruka srpskih omladinaca primljena je od Hrvata i Slovenaca.« Tej na prazno postavljeni trditvi, ki nima niti sledu kak-

⁷ Vasa Čubrilović: Istorija političke misli u Srbiji XIX veka, Beograd 1958, str. 242.

⁸ Zadevo sem prikazal v političnozgodovinskih opombah k I. Prijatelja o. c. IV, str. 586—588 v glavnem po Vladimira Čorovića »Istoriji srpskog akademskog društva 'Zore' u Beču« (Ruma 1905, str. 29), ki na temelju »Zorinih« zapisnikov pove, da se srbski študentje niso hoteli pridružiti, »bojeći se, da ne izgube narodnu individualnost«.

⁹ Jovan Skerlić: Omladina i njena književnost, Beograd 1952², str. 146.

¹⁰ V političnozgodovinskih opombah k I. Prijatelja o. c. IV, str. 597.

šne osnove, je dopisal takoj drugo enako prazno zgodovinske resničnosti: »Srpska [!] ideja o jedinstvu Jugoslovena, koja je nosila jasan politički pečat [?], širila se naglo [?] na zapad.« Tu pa se je vendarle spomnil, da spričo ilirizma, leta 1848 in polirskega jugoslovanstva med Hrvati ne more »idejo o jedinstvu Jugoslovena« proglasiti kar za srbsko, in je dodal: »gde [na zapadu] je, istina, bila uvek živa ideja narodnog jedinstva, ali isticana stalno kao evolucionarna i kulturna, a ne kao što je Omladina počela, kao revolucionarna in politička.« Kdaj, zoper koga in v kakšnem smislu je začela »Omladina« idejo narodnega edinstva »isticati« kot revolucionarno in politično, ne pa kot razvojno in kulturno — so tri vprašanja, na katera pisec nikdar ne bi mogel odgovoriti v smislu svoje prekonstrukcije, če bi se ravnal po dejstvih in po svoji lastni uvodni oznaki »Omladine«, ki smo jo že navedli, namreč da »je prionula... da slobodoumnim nacionalizmom oduševi celi [srbski] narod, te da ga povede putem brzog kulturnog razvoja, u kome je ona gledala jedinu pouzdanu osnovu za političko oslobodjenje Srba i sjedinjenje svih Jugoslovena i jedino jamstvo za njihov stalan i nesmetan napredak«. Zakaj pa je zdaj razstavil in postavil drugo proti drugi »kulturno« plat »politični« in prvo nekako pripustil zahodnim Jugoslovanom, drugo pa prilastil izključno srbstvu? Tudi Hrvati in Slovenci so v danih prilikah gledali v uspešnem kulturnem razvoju »jedinu pouzdanu osnovu za [svoje] politično oslobodjenje i sjedinjenje svih Jugoslovena«!

Prav tako kakor z nasprotjem med »kulturnim« in »političnim« je tudi z nasprotjem med »evolucionim« in revolucionarnim« narodnim edinstvom. Zastonj ves trud — najti ali odkriti ga ne moremo nikjer v takratnem jugoslovanskem dogajanju. Videli bomo, kako ga je »odkril« Radojčić, a preden nam je pokazal to »odkritje«, je že izhajal od tega nasprotja, kakor da ga je izpričal oziroma kakor da je splošno znano, in zapisal: »Prenošenjem ovakve [revolucionarne in politične] srp. omladinske ideje o narodnom jedinstvu u drugu sredinu i njezinim stapanjem s idejom o čisto [?] kulturnom jedinstvu Jugoslovena, mogla je ona pretrpeti neku depravaciju [!], njena je jasnost [!] mogla biti pomučena, a ciljevi zamagljeni.« V tako hegemonistično preoblečeni jugoslovanski preteklosti tistega časa je bilo srbsko jugoslovanstvo zaradi svoje zatrevane »političnosti« in »revolucionarnosti« že vnaprej kakovostno višje, tako rekoč »čisto«, in je imelo pač vso pravico, da se čuva pred manj vrednim nersrbskim jugoslovanstvom, da se ne bi v dotiki z njim »depraviralo«!

V naslednjem prehodnem stavku se je Radojčić zadovoljil z namigavanji, kjer bi od zgodovinarja upravičeno pričakovali opredelitve: »I doista je brzo nastupila neka [kakšna?] zbunjenost, izvesno [kakšno?] nepoverenje, i medjusobno prebacivanje [kakšno?], kako to u sličnim slučajevima uvek biva, kada svaka strana, braneći svoje uverenje, drži da brani čistoću [!] ideje, koja je obema sveta.« Vse to pisanje pa je v nekakšnem nesoglasju z nadaljnjo Radojčićevo opredelitvijo, ki hkrati predstavlja njegovo osrednjo tezo: »Situaciju je rasčistio Svetozar Miletić time, što je za srpsko jugoslovenstvo tačno utvrdio in jasno priznao [?] da je revolucionarno i političko, različito od bojažljivog [!] jugosloven-

stva sa skromnim [!] autonomističnim svrhama, koje je onda prevladjivalo kod Hrvata i Slovenaca. Srbi su želeli [!] punu slobodu u samostalnoj jugoslovenskoj državi, dok bi se veliki deo starijih [!] Hrvata i Slovenaca još [!] zadovoljio i sa širokom autonomijom u okviru Austrije. Za takve je jugoslovensko pitanje bilo samo austrijsko, dok je za Srbe bilo svet-sko [!], slovensko i jugoslovensko.« Razlika naj bi torej bila v čisto subjektivni intenzivnosti želja, ki so bile le pri Srbih »smele«, pri zahodnih Jugoslovanih pa »boječe«, toda kaj naj bi ta neskladnost želja pomenila zgodovinsko, če ji ne bi ustrezala tudi različna politična akcija: srbska revolucionarna za »popolno svobodo v samostojni jugoslovanski državi« in pa »evolucijska« Hrvatov in Slovencev za skromno »široko avtonomijo v okviru Avstrije«? Že to preprosto vprašanje zruši vso Radojčičevo prekonstrukcijo, kajti želje so bile lahko manjše ali večje, dosegljive pa so bile za avstroogrške Jugoslovane, vključno Srbe, samo neke omejene pravice, ne pa »popolna svoboda«, in zato o kaki srbski revolucionarni akciji ni nikjer nobenega sledu. Meščanska narodnostna politika je bila še štiri desetletja po zatrevanju Miletičevem »razčiščenju« enako »evolucijska« in nerevolucionarna tako pri Srbih kakor pri Hrvatih in Slovencih: izživljala se je v obrambi že priznanih narodnostnih pravic in v drobtinčarskem potezanju za nove takšne pravice. Lahko rečemo, da »lepo« to ni bilo, toda bilo je tako! Revolucionarne akcije se je lotila šele mladina pri vseh jugoslovanskih narodih pod Avstro-Ogrsko v času po aneksiji Bosne in Hercegovine in zlasti v jeku balkanske vojne, ne da bi bila mogla kaj spremeniti utrjeno politiko srbskih, hrvaških in slovenskih meščanskih strank, ki so preumljivo v vseh pogledih upoštevale tuji državni okvir vse do njegovega konca. Zastonj bi čakali odgovora na vprašanje, kaj je potem Miletić pol stoletja prej »razčistil«?!

»Povod, da se pojmovi rasčiste,« nadaljuje Radojčić, »bio je ovaj: Pod kraj godine 1870 slavljena je u Ljubljani Prešernova proslava. Tom prilikom su se iskupili oduševljeni srpski i hrvatski omladinci pored slovenačkih, i, uzrujani tadašnjim političkim burama, raspravljali su više o političkim nego li kulturnim pitanjima.« To je vse, kar je Radojčić takrat »izvedel« o ljubljanskem kongresu! O »tadašnjim političkim burama«, t. j. o prusko-francoski vojni in pruskih zmagah v njej, ki so bile res vznemirile v Ljubljani zbrane jugoslovanske politike, ni povedal niti besedice! Po Radojčiču pa se niso zbrali politiki, marveč — omladinci, in tudi ti ne za politične razgovore, marveč za — Prešernovo proslavo. Res je priredilo 1. decembra 1870 dramatično društvo v Ljubljani Prešernov večer — »slovesno obhajanje godu Preširnovega« po »Novicah« — ki so se ga udeležili tudi tedaj tam zbrani jugoslovanski politiki, toda ti niso prišli tja niti zaradi tega večera niti zaradi občnega zbora Matice slovenske prav istega dne, ampak na temelju dogovora predhodne konference v Sisku dne 7. in 8. novembra 1870. Poleg tega neznanja bi Radojčiču lahko tudi očitali, da je samovoljno pomladil udeležence kongresa, same spoštovane rodoljube, ki so deloma že dobro osiveli, deloma pa že dolga leta nosili ali brili brade; a tukaj moramo dopustiti možnost, da jih je že pomlajene pobral pri Milanu Marjanoviću, ki je leta 1913 zaradi tega,

ker ni šel pogledat nobenega vira, predstavil ljubljanski kongres takole: »Još 1870 godine se u Ljubljani sastala jugoslovenska omladina [!] i proglasila narodno jedinstvo, čemu su skoro svi narodni elementi odobraval.«¹¹

Takšnemu »skupu oduševljenih omladinaca« je bilo kajpak stokrat laže pripisati zaupne razgovore o neki — protiaustrijski politici, o kakršni na ljubljanskem kongresu ni bilo ne duha ne sluha, a o kateri je Radojčić smelo fantaziral takole: »To je bilo prvi put, da su se Hrvati i Slovenci mogli, u dugim [!], poverljivim [!] razgovorima uveriti o smelosti i obimu srpskih omladinskih političkih ideala.« Nihče ni nikdar zapisal niti najmanjše besedice o tem in nihče tudi ni nikdar Radojčiću kaj takšnega pripovedoval — niti o »zaupnih razgovorih v Ljubljani, kjer bi bili srbski »omladinci« odkrivali svoje skrite želje po čimprejšnjem koncu Avstro-Ogrske, niti o takšnih razgovorih v »Ujedinjeni omladini srbski« v Novem Sadu ali kjer koli. A Radojčić je to tako zapisal, kakor da ve zatrdno iz prvega vira: »Tumač je bio odličan, jedan od najrazboritijih i najoduševljenijih omladinaca, Laza Kostić«, takrat — česar Radojčić ni povedal — predsednik odbora »Ujedinjene omladine srbske«.

Kostić bi bil lahko tolmačil na ljubljanskem kongresu »smele i obimne« politične ideale »Ujedinjene omladine srbske«, ki pa jih ni bilo treba skrivati in glede katerih je uživala vsa simpatije pri Jugoslovanih in Slovanih vseprek (celo pri Poljaki, kolikor se ni bilo bati, da bi se Rusija kaj okoristila z razpletom »vzhodnega vprašanja«): na dnevni red je namreč postavljala boj z orožjem — z vojno in z vstajo — proti Turčiji na Balkanu, ne pa proti Avstro-Ogrski (te bi se mogla lotiti šele tista Srbija, ki bi že osvobodila še pod turškim jarmom trpečo rajo in postal upoštevna sila, pri neki bodoči delitvi Avstro-Ogrske)! Če bi bil Kostić na poti iz Novega Sada v Ljubljano izgubil iz oči Turke in zamenjal omladinske bojne načrte zoper Turčijo z načrti neke akcije za osvoboditev Srbov ali Jugoslovanih izpod Avstro-Ogrske, ga ne bi umeli niti v Ljubljani zbrani jugoslovanski politiki niti njegovi tovariši v Vojvodini! No, Turčijo je izgubil iz oči šele Radojčić, ko je že približno deset let ni bilo več na bližnjem Balkanu, ne pa že Kostić, ki mu je šele Radojčić pripisal neki protiaustrijski program. A takšnega programa Kostić še ni bil spoznal niti pri Svetozaru Miletiću niti pri Mihailu Politu-Desančiču, ko sta »napadla« ljubljanski kongres in Kostićevo sodelovanje pri njem — toda do tega »napada«, ki ga je Radojčić sploh prikril, da bi lahko ta kongres spravil pod Kostićev srbski vpliv, imamo še nekaj poti.

Ko je omenil Kostića, je Radojčić že pripovedoval čisto pravljico o ljubljanskem kongresu in si je potem še nadalje na lepem izmišljal: »On [Kostić] je, očevidno [!], otišao u Ljubljano [t. j. na kongres oziroma na »skup omladinaca«] s izvesnom bojazni [?], da će tamo [t. j. na »skupu«] naći svesne i žestoke branitelje sjedinjenja Jugoslovena pod Austrijom.« Formula »sjedinenje Jugoslovena pod Austrijom«, ki jo je Radojčić tu uporabil namesto formule »zedinjenje avstroogrskih Jugoslovanih«, diši nekoliko po spravljanju Jugoslovanih pod Avstrijo, kolikor

¹¹ Milan Marjanović: Savremena Hrvatska, Beograd 1913, str. 129.

še niso bili v njej. Na kongres, kjer bi se hoteli pogovarjati o »zedinjenju vseh Jugoslovanov v Avstriji«, gotovo Kostić ne bi spadal, medtem ko proti zedinjenju avstroogrskih Jugoslovanov, za katerega je na ljubljanskem kongresu šlo, Kostić gotovo ni imel namena nastopiti; v takšnem primeru bi bil pač ostal v Novem Sadu in bi se od tam prav tako obrnil proti kongresu, kakor sta se Miletić in Polit-Desančić, proti katerima je Kostić potem zagovarjal kongres in sebe kot njegovega udeleženca! A ta zagovor je Radojčić popolnoma prikril in prekonstruiral v nekaj čisto drugega!

Hkrati je prvi Miletićev članek o zadevi, ki je pod naslovom »Slovenija« izšel v »Zastavi« 4. decembra 1870 ali 22. novembra po julijanskem koledarju) in ki ga je potemtakem avtor napisal v oddaljeni jetnišnici v Vacu še pred ljubljanskim kongresom ali kvečjemu v času njegovega zasedanja, pripisal — Kostiću, čeprav je bil pisec označen kot M—ć in je tudi vse drugo kazalo, da ne more biti avtor nihče drug ko Miletić. Vloga te skoz in skoz neopravičljive zamenjave Miletića s Kostićem — ki jo je Radojčić leta 1928 sam umaknil! — je v njegovi prekonstrukciji osrednja.

»Njegov [dejansko Miletićev!] članek,« je nadaljeval Radojčić, »kako sam priznaje [takšen smisel je šele Radojčić vložil v že omenjeni Kostićev zagovor napadenega ljubljanskega kongresa, kakor bomo videli], pisan je više pod uticajem ovoga preduverjenja [da bo našel »tamo svesne i žestoke branitelje sjedinjenja Jugoslovena pod Austrijom«], nego li faktičnog razpoloženja u Ljubljani«, t. j. kajpada na ljubljanskem kongresu med njegovimi udeleženci, ne pa med ljubljanskimi — prebivalci, kakor so to izmišljeno »poročilo« potem brali Prijatelj in drugi iz njegove šole. Isto izmišljotino je na koncu odstavka Radojčić povedal še enkrat takole: »Laza Kostić sam priznaje (Zastava 1870, br. 149), da je našao u Ljubljani [poudarjamo: pri — hrvaških in drugih — kongresnih udeležencih] manje austrijanstva [?], nego što se nadao [?] i nego što bi se po njegovu [?!] članku, koji je držan za Miletićev [do Radojčićevega prepisa avtorstva na Kostića leta 1921 in tudi po njem, tako da je Radojčić leta 1928 ta prepis sam umaknil], moglo misliti.« Prav nič od vsega tega ni niti v Miletićevem (false »Kostićeve«) članku »Slovenija« niti v Kostićevem zagovoru »Još jedna reč o ljubljanskom sastanku«, kakor bo pokazala razčlemba obeh sestavkov. A na tem mestu si ogledujemo le Radojčićev članek iz leta 1921 in se mu čudimo tem bolj, čim bolj ga spoznavamo.

Kako je n. pr. v nadaljevanju postavljaj stvari na glavo: »Neki Hrvati i Slovencu su, istina, verovali, da se jedinstvo Jugoslovena može ostvariti u Austriji i bili su tako naivni [!], da sanjaju [!], kako mogu postići svoje ideale [!] samo [!] legalnom, ustavnom borbom i steći svoju široku autonomiju, koja bi im zajamčila slobodan nacionalni razvoj. Srbi su ovakve političke snove [!] morali ispravljati, svrhu im podići [!] i kristalizacionu tačku premestiti. Ideal [!] Jugoslovena ne sme biti autonomija u Austriji, nego potpuna sloboda, a kristalizaciono središte ne sme biti u Beču [!] ili Pešti [!], nego u Beogradu, Zagrebu [?!] ili Cetinju.«

Srbi so potemtakem bili za — »ideale«, glede katerih pa moramo dvomiti, da bi bili tako tuji Hrvatom in Slovencem, ki pač niso tako silili k »Beču ali Pešti« kot »idealnima« kristalizacijskima središčema za — Jugoslovanane, marveč so se samo zavedali, da iz danega državnega okvira ne morejo kar meni nič tebi nič izstopiti. To spoznanje pa tudi ni bilo tuje avstroogrskim Srbom, ki jim tudi »sanje« o »legalni, ustavni borbi« za jamstva čim manj oviranega narodnostnega razvoja v Avstro-Ogrski niso manjkale, temveč se je prav v njih gibal vse njihovo politično delovanje in nehanje. Tudi Miletić je gojil te »sanje« in je v članku »Slovenija« svetoval avstroogrskim Jugoslovanom: »Medju tim držimo se dosadanjeg programa, pravca i puta, ne ukrštavajmo ga i ne otežavajmo ga novim zapletom pitanja. Zasad je dosta posla i muke, da Srbi i Hrvati brane svoju postojbinu u ovoj Monarhiji [t. j. Avstro-Ogrski] od tudjinske navale, da se njine pokrajine ujedine i da dostojni [avtonomni] položaj zauzmu, a Slovenci da od svoje strane staraju se, da se u sustavu austro-slavenskih zemalja [t. j. v Cislajtani] ujedine, u jednu grupu spoje, da u tome jedno drugo potpomažu i za buduću svezu spreme.«¹² Mar tega stavka Radojčić v Miletićevelem članku »Slovenija« oziroma v false Kostićevem »prvom članku iz Ljubljane« ni prebral?! Ali pa ga le zaradi tega ni posredoval bralcem svojega članka, ker bi potem njegova prekonstrukcija ne držala? V tej prekonstrukciji je bilo treba tudi misli tega stavka dati docela drug smisel: »Slovence sasvim pametno upućuje Laza Kostić [!], da im Austrija ne bi dopustila ni da se sami u njoj, u jednoj pokrajini sjedine, a kamo li s ostalim Jugoslovenima, i zato ih odvraća od Austrije.« Tako ne bi bila mogla pisati niti Kostić niti Miletić, ker sta kot pametna človeka dobro vedela, da s takšnim ravnanjem Avstrija sama odvrača Slovence od sebe, in da že zaradi tega lahko Slovencem le priporočata, naj nadaljujejo s prizadevanjem za zedinjeno Slovenijo! Tej preprosti logiki pa se je Radojčić zaprl, ker mu ni šla v hegemonistični koncept. Zaradi njega je »pretolmačil« ves Miletićev (ne »Kostićev«) ugovor zoper novo hrvaškoslovensko politiko takole »skrčeno«: »Ona [t. j. Avstrija] je država na umoru i u rasulu [v članku »Slovenija« takšne ocene nikjer ni!], a jugoslovensko će se pitanje [Miletić je tu uporabil množino »pitanja« za »slavensko pitanje«, ki bi vsebovalo tudi slovensko vprašanje poleg »južnoslavenskega«, in je prej omenil še »vanredne okolnosti«, t. j. razsulo Avstro-Ogrske, kot pogoj za reševanje teh vprašanj!], na drugom polju rešiti pre, nego na saborima ma kako ustrojene današnje Austro-Ugarske.« Ko je tako podstavil docela drug smisel Miletićevelemu članku, ki ga je neopravičeno predstavil kot Kostićevega, je Radojčić brez najmanjšega oporišča popolnoma iz praznega tvezel: »Ovo srpsko revolucioniranje [?] hrvatske i slovenačke Omladine i preudešavanje [!] njezinih političkih ideala [!] bilo je praćeno uspehom [?].« Po Radojčićevi prekonstrukciji naj bi bil torej Kostić kot Miletićev »predstavnik« svetoval

¹² Izabrani članci Svetozara Miletića, Novi Sad 1939, str. 169—170. Opustil sem vejico za »Medjutim«, ki jo je nemara zagrešil že stavec v »Zastavi« ali pa krivo dodal prireditelj izdaje Miroslav Jerkov, in vrh tega sem še besedo razstavil v obe sestavini »medju« in »tim«, da je ne bo mogoče brati v krivem pomenu »pa« namesto v pomenu »med tem«.

Hrvatom in Slovencem, naj bi od svojih dotedanjih prizadevanj za zedinjenjem hrvaških dežel posebej in slovenskih posebej v danem državnem okviru prešli k nekakšni protiaavstrijski akciji; a niti najmanjšega sledu takšne misli ni nikjer v vsem Miletičevem — false Kostičevem — članku »Slovenija« in prav tako tudi nikjer drugje ni nobenega sledu tistega »revolucioniranja« in »preudešavanja« — »političnih idealov« z gladko izmišljenim »uspehom«! Položaj nikakor ni bil takšen, da bi si bil mogel Kostić ali kateri koli drugi Srbin privoščiti takšno govorjenje Hrvatom in Slovencem, kakršnega mu je pripisal Radojčić, namreč da: »Ideal Jugoslovena ne sme biti autonomija u Austriji, nego potpuna sloboda«, kajti prav vsi rodoljubi od vzhoda do zahoda bi mu povedali tisto, česar Radojčić petdeset let za njimi ni več vedel oziroma ni bil sposoben razumeti, da je »popolna svoboda« v danih okoliščinah le »ideal«! Niti na ljubljanskem kongresu niti okrog njega niso prav nič razglabljali o tem, kaj naj bi jim bil »ideal« v svoji idealni, popolni rešitvi, marveč le o dosegljivih in zato priporočljivih »etapnih« ciljih. Samo Radojčić je potvoril v sanjača tistega Miletića, ki je bil trezen — celo hladnotrezen — politik in je kot takšen Slovencem lepo svetoval, naj nadaljujejo tako, kakor so iz lastnega že začeli in uspešno prebujali slovenski narod ter mu polagoma osvajali neka sicer majhna, a nepogrešljiva jamstva narodnostnega obstanka in razvoja. Prav tako brez smisla kakor brez sleherne osnove je cela Radojčićeva pripovedka o tem, kako naj bi bil Kostić na ljubljanskem kongresu krošnjarij z »idealom potpune slobode«, kajti za takšno blago tam ne bi našel kupcev, ker ga niso imeli kaj rabiti in bi ga lahko sami proizvajali; da bi bil našel posluha za pripovedovanje o tem »idealu«, bi bil moral vedeti kaj povedati o njegovi dosegljivosti, in sicer ne samo za Srbe in Hrvate, marveč tudi za Slovence! To pa je ravno izključevalo Miletićevo stališče o sprejemljivosti začasne meje z Veliko Nemčijo na Sotli. Le ker je prikril bistvo tega stališča, si je Radojčić lahko izmislil še tudi neki njegov »uspeh« in je k njemu pritaknil že navedeno in prav tako izmišljeno Kostičevo »priznanje«, češ »da je našao u Ljubljani manje avstrijanstva [?!], nego što se nadao [?].« S temi izmišljotinami pa je hotel samo osladiti grenko hegemonistično pilulo, da bi jo Hrvati in Slovenci laže pogoltnili, in videli bomo v drugem poglavju, kako je v tem zaradi naivnosti svojih slovenskih bralcev nenavadno uspel.

A Radojčić je vendar svojo trditev o uspešnem »srbskem revolucioniranju hrvaške in slovenske mladine in spreminjanju njenih političnih idealov« oprl na osrednji dokument ljubljanskega kongresa! Da, toda v ta namen je moral preobrniti tudi njegov smisel! »To se jasno vidi,« je nadaljeval, »po ‚Ljubljanskoj resoluciji‘ [t. j. tako imenovani »izjavi« kongresa], koju je ‚Zastava‘ odmah donela« in ki jo je Radojčić navedel v celoti z izjemo ene same besedice, kakor bomo videli, nato pa označil takole: »Prema ranijim političkim jugoslovenskim izjavama kod Hrvata i Slovenaca [bilo bi zanimivo vedeti, katerim!], ova [»izjava«] znači velik napredak, znači oslobadjanje od tradicionalnih nazora, po kojima je Austrija imala izvesti sjedinjenje Jugoslovena, i primicanje srpskim nazorima — istina, još bojažljivo i zavijeno, ali za upućene dovoljno jasno.« A to

so same prazne pene, kajti pod »tradicionalnimi nazori« o nalogi Avstrije, da zedini Jugoslovane, lahko razumemo le težnjo avstroogrskih Jugoslovanov po zedinjenju v državnem okviru, kjer so bili, in takšno zedinjenje je imel kot eventualno dosegljivo pred očmi tudi ljubljanski kongres. Prekonstrukcija je na tem mestu zahtevala od Radojčiča še, da si izmisli dve različni politiki pri zahodnih Jugoslovanih po ljubljanskem kongresu in da nam jih predstavi takole: »Slovenačke i hrvatske novine, gde nisu omladinci vodili glavnu reč [?], kao da nisu ni primetile ovu novinu u ljubljanskoj ‚Izjavi‘, jer su naglašavale austrijski okvir, u kom da se ima ostvariti jugoslovensko jedinstvo, onaj okvir, koji je ‚Izjava‘ rada bila prećutati [?] i izbrisati [!]. Stoga [?!] su se srpske novine, koje nisu bile, kao ‚Zastava‘, dobro upućene u celu stvar, držale ili potpuno rezervirano ili su se čak neprijateljski izjavljivale o ljubljanskoj ‚Izjavi‘, jer se u političkim jugoslovenskim izjavama nisu uopće rado sretale [!] s imenom [!] Austrije — makar i kao geografskog pojma.« Tudi to vse, kakor je skombinirano, sodi v Radojčičevo prekonstrukcijo, kakor bo pokazala razčlemba polemike okrog ljubljanskega kongresa, ki jo je začel Miletić s člankom »Slovenija« ravno v »Zastavi«. Zato tudi ne drži Radojčičevo nadaljevanje: »Odatle se razvila novinska polemika, u koju je ušao i Svetozar Miletić, da s neobičnom jasnošću precizira srpsko stanovište u političkom rešavanju jugoslovenskog pitanja.« Nato sledi Radojčičevi prekonstrukciji prirejen povzetek drugega Miletićevega članka »Jedinstvo Južnih Slavena«, v katerem je Miletić sam pisal o članku »Slovenija« kot o svojem članku¹³ in ki je — po Radojčiču — »pisan s divnom smelošću i otvorenošću, uneo potpunu jasnost u zamršeno pitanje«. Res »je Miletić, kao i ljubljanska ‚izjava‘, za sjedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca u jedno političko telo« in prav tako, kakor ljubljanski kongresisti, »ostavlja ‚zgodama vremena i razvitku događaja‘, da ga izvedu«. V nadaljnjem pa Radojčič vnaša v Miletićev članek nekaj svojega unitarizma, o katerem tam ni sledu: »a dotle, kao realan političar, upućuje delove našega naroda, da svaki u sebi ruši pregrade plemenstva i provincializma«. Tu bi bil Radojčič moral navesti besede realnega politika Miletića: »a medju tim da se teži za ujedinjenjem srpskog i hrvatskog plemena u Trojnoj Kraljevini, a slovenskog u ‚Sloveniji‘«! S tem navedkom pa bi bil podrl svojo pravljico o »revolucioniranju« itd. Nato Radojčičev povzetek — upravičeno! — polaga težišče na tisto Miletićevo misel, ki jo je krivo videl že v prvem njegovem (»Kostićevem«) članku, namreč da je Avstro-Ogrska »država na umoru i u rasulu«, ki naj bi ga avstrijski Slovani ne ovirali in Avstrije ne pomagali reševati v primeru pruskega posega. Tudi tisto kočljivo Miletićevo misel, naj bi si Srbohrvati zaenkrat ne privezovali Slovencev, najdemo v tem povzetku v nekoliko »zavijeni« obliki: »Neka idu Nemci Nemačkoj, Madjari neka osnivaju svoju državu, a Jugosloveni moraju gledati, kako će sebe sačuvati, naročito tamo gde su najslabiji, a protivnici im najjači. Svetozar Miletić je tu mislio na Slovence i Nemce, jer je znao, ako bi Nemci, preko pregaženih Slovenaca,

¹³ Prav tam, str. 172: »Mi smo u članku ‚Slovenija‘ izjavili i razložili našu misao u toj stvari.«

rado izbili na Trst. U borbu s Nemcima ne može se, veli, ulaziti bez Rusije, a dok taj čas velike borbe [med Veliko Nemčijo in Rusijo, t. j. tisto, kar se je zgodilo leta — 1941!] ne dodje, Slovenci neka se trude, da se sami^{13a} održe. Kada pak dodje veliki čas razračunavanja, onda će se tek rešiti pitanje jedinstva svih Jugoslovena [t. j. uključno Slovence!].« Tako je Radojčić sicer povedal, a hkrati vendarle prekril Miletićevo misel o začasnem »žrtvovanju Slovencev« v primeru pruskega posega po Avstriji; med poudarki o Miletićevi težnji po popolnem političnem edinstvu Jugoslovanov je bila ta misel komaj opazna, pred očitkom, da jo je popolnoma zabrisal, pa se je Radojčić zavaroval. V njegovem povzetku sledi še Miletićeva ocena, da bi delno zedinjenje samo avstroogrskih Jugoslovanov v habsburški monarhiji utegnilo pomeniti »opasnu prepreku potpunom jedinstvu«, medtem ko na »potpuno, eventualno, jedinstvo pod Avstrijom« Srbi izven Avstro-Ogrske nikdar ne bi pristali, a tudi avstroogrski Srbi se ne bi nikdar »odali politici, koja bi od njih mostove preko Save i Une [t. j. v Bosno] u korist habsburške monarhije gradila«.

Nato je Radojčić takole uveljavil alternativo med jugoslovańskim zedinjenjem v Avstriji in izven nje, kakor da bi jo bil formuliral že Miletić leta 1870: »Misao o sjedinjenju Jugoslovena pod Austrijom bila je, medjutim, tako duboka korena uhvatila i bila je toliko povoljna čitavim klasama stanovništva, da je ni ovako ubedljivi razlozi Svetozara Miletića nisu mogli iščupati.« Dejansko pa je bila alternativa drugačna: ali naj bi avstroogrski Jugoslovani težili k zedinjenju v danem državnem okviru ali pa ne, in sicer zaradi pričakovanega pruskega posega ne, ki bi se ustavil na Sotli, če bi Slovencev ne vezali s Srbohrvati! Za Slovence vsaj je bila perspektiva, da bi prišli pod Veliko Nemčijo in tam ob vsa jamstva za svoj narodnostni razvoj, pač »toliko neugodna celim razredom prebivalstva« ali — bolje — vsem njihovim narodnostnim upom, da iz njih nikakor ni bilo mogoče »izruvati« odločenosti, da rajši še naprej uživajo takšna jamstva pod Avstrijo, ki se utegnejo še povečati. Zaradi takšne preumljive zaskrbljenosti je bila »prepričevalnost« Miletićevih razlogov za Slovence enaka ničli, ne pa zaradi Radojčičeve »globoke zakoreninjenosti misli o zedinjenju Jugoslovanov pod Avstrijo«; ta »zakoreninjenost« naj bi delala zahodne Jugoslovane subjektivno manjvredne, avstroogrške Srbe pa naj bi njena odsotnost oproščala krivde za okolnost, da so bili in ostajali skupaj s Hrvati in Slovenci v zgodovinsko danem tujem državnem okviru!

V zaključnem odstavku članka iz leta 1921 je Radojčić povzel še Miletićev članek »Još jedanput o jedinstvu Južnih Slavena«, kjer je pisec zavračal Mrazovićeve ugovore v »Žatočniku«, česar pa Radojčić ni omenil, pač pa je skoraj na čelo povzetka postavil krivo trditev: »Koliko je Laza Kostić [t. j. Miletić v svojem prvem članku »Slovenija«] u prvom redu naglašavao jedinstvo Srba i Hrvata [t. j. puščal Slovence ob strani!], toliko Svetozar Miletić istiće ovde jedinstvo sa Slovincima, gledajući u njima, šlem Adrije kao jedinog jugoslavenskog mora'.« Miletić je res zapisal: »Mi ne predviđamo važnost, koju ima ako i ne mnogobrojno, ali kom-

^{13a} »Samo« na tem mestu je tiskovna napaka namesto »sami«.

paktno i zgodno smešteno pleme Slovenaca za Južno Slavenstvo, kome je ono pretstraža prema Nemcima i oklop ili bolje reći 'šlem Adrije' kao jedinog jugoslavenskog mora.«¹⁴ Toda v tem stavku, ki mu v Miletićevi misli sledi »toda...«, je prav toliko »isticanja jedinstva sa Slovencima« kolikor v njegovem »opravičevanju« v prav tem članku: »Mi ne napuštamo ni Slovence ni Čehe 'svojoj sudbini', nego samo držimo, da je njino pitanje — pitanje svega slavenstva, a ne samo južnog, i da snaga Južnih Slavena, naročito Hrvata i Srba, za njino rešenje ne dostiže; zato nemamo razloga mešati srpsko-hrvatsko pitanje sa austro-slavenskim, nego će se ono rešiti sa pitanjem nemačko-slavenskim.«¹⁵ Miletić je prav tako kakor v svojem prvem (»Kostićevem«) članku tudi v tretjem puščal Slovence ob strani jugoslovanskega političnega zedinjenja, ker je ves čas te polemike izhajal od edine takrat »aktualne« kombinacije o razsulu Avstro-Ogrske, namreč od pruskega posega v Avstrijo zaradi dogotovitve Velike Nemčije.

Tu naj navedemo še en primer, kako si je Radojčić za svojo rabo prikrajal Miletićevo izvajanja. Miletić je mimogrede obrazložil svoj odstop z avstroslovanskega stališča v začetku šestdesetih let takole: »Mi, kad smo za povratak ugarskog ustava zauzimali se, činili smo to, istina, i u nekoj nadi, da će Madjari, iskustvom i zlopatnjom naučeni, spram drugih naroda pravičniji postati, ali još više zbog toga, što je u tom ležalo [kakor je Miletić krivo pričakoval zato, ker je to želel!] oslavljenje Austrije, koja je znoj i krv naroda, a naročito Južnih Slavena, za nemačke i dinastičke interese u Nemačkoj i Italiji nemilice trošila, koja je najveća smetnja oslobodjenju istočnih naroda od Turske bila i koja se naposljetku Slavenima uopšte, Srbima i Hrvatima posebno, tako neblagodarna pokazala. Sad, kad je [tu manjka glagol s smislom: napredovalo] to oslavljenje i takoreći rastočenje Austrije — istina spoljašnjim udarima [t. j. s porazoma pri Solferinu leta 1859 in pri Kraljevem Gradcu leta 1866], ali koji su ipak posledice unutrašnjeg nezadovoljstva i otpora [Madžarov, ki so edini med avstroogrskimi narodi z raznimi oblikami pasivne rezistence v upoštevni meri ogrožali vsiljevane jim vladne sisteme]...«¹⁶ Nadaljevanju stavka se lahko ognemo kot odvečnemu, ker gre v drugo smer, in se takoj obrnemo k Radojčiću, ki je tisto, kar se je pri Miletiću nanašalo na dotakratnost, predstavil v prihodnost takole: »Austrija će se i onako rastočiti 'spoljašnjim udarima, ali koji su ipak posledica unutrašnjeg nezadovoljstva i otpora'.« In k takšnemu samovoljnemu »povzetku« je Radojčić pristavil vzklik: »Na savršeniiji način nije niko dosad prorekao [!], kako će Austrija propasti!«

Ne sicer tako, kakor mu je tu pripisal Radojčić, pač pa na razne druge načine je Miletić res venomer napovedoval, da Avstro-Ogrski, ni usojeno več dolgo življenje — zaradi svoje goreče želje, da bi je bilo čim preje konec! Zaradi te goreče želje je sprejemal tudi tisto razsulo Avstro-Ogrske, ki je bilo edino na vidiku, t. j. pruski poseg do Lajte in Sotle, in je ugovarjal hrvaškoslovenski politiki, ki bi utegnila »mešati srpsko-hr-

¹⁴ Prav tam, str. 180.

¹⁵ Prav tam, str. 187-188.

¹⁶ Prav tam, str. 182-183.

vatsko pitanje s austro-slavenskim«. Tolikšna intenzivnost želje po koncu Avstro-Ogrske, ki je vodila tudi do sprejemanja takšnega pruskega posega, pa nikakor ni bila »obvezna« za vse Srbe, kakor je pri Radojčiću, ki kajpada ni opozoril, da so bili prav to tisti Miletićevi »dogadjaji, koji već uveliko svoju senku na habsburšku monarhiju bacaju«, in da je prav zaradi njih Miletić — ne Srbi! — »delio srpsko i jugoslovensko pitanje [brez slovenskega!] od austrijskog« in bil »protivan radu oko jedinstva južnih Slovena pod habsburškom monarhijom«.

Toda vse Miletićevo napovedovanje takšnega bližnjega razsula Avstro-Ogrske ni bilo v prav nobeni zvezi s kakšnim načrtom za jugoslovansko pobudo v tej smeri in ni prav nič izključevalo ali tudi slabilo nujnosti, da meščanska ohranitvena politika vseh slovanskih narodov upošteva okvir te države do njenega razsula. Miletić nikakor ni bil kakšen »revolucionarni« sanjač, kakršen se pojavlja pri Radojčiću, marveč zelo realen politični mislec, ki je prav dobro vedel, da želje, naj si bodo še tako intenzivne, ne spreminjajo položaja. Zato je bil za nadaljevanje dotedanje srbske, hrvaške in slovenske meščanske realne politike, ko je odklanjal njen jugoslovanski zaplet z ljubljanskim kongresom zaradi tega, ker bi utegnil v primeru pruskega posega privezovati avstroogrške Jugoslovane za padajoči voz Avstro-Ogrske.

Radojčić nikakor ni povzemal Miletićeve misli, ko je zapisal: »Austrijsko pitanje treba sasvim eliminirati iz prave velike politike Jugoslovena i baviti se njime po nevolji, samo u svakodnevnoj politici.«¹⁷ Takšnega ločevanja in vrednotenja dveh politik pri Miletiću ni, marveč le razločevanje — v članku »Jedinstvo Južnih Slavena« — »redovne politike sadašnjosti, i vanredne politike budućnosti, koja ... zavisi od zgrade vremena i razvika dogadjaja«, z napotilom: »Na prvoj politički radimo, za drugu narod duhovno i moralno spremajmo«, ne da bi bil Miletić polagal težišče enostransko na drugo, kajti: »Neka zasad Hrvati i Srbi u Trojnoj Kraljevini prionu oko svog političnog jedinstva u kolu u kom su [t. j. v državnom okviru Ogrske], Slovenci oko svoga političnog jedinstva u kolu u kom su [t. j. v Cislajtani]. Ne mešajmo obe politike ujedamput, da se ne spotaknemo, da ne navučemo svakom slavenskom, još pocepanom plemenu po dva jaka neprijatelja [t. j. Nemce poleg Madžarov] najedamput.«¹⁸ Ali v članku »Još jedanput ...«: »Nam u prvom redu pretstoji rad i borba oko toga, da se Hrvati i Srbi u Trojnoj Kraljevini politično ujedine, a Slovenci da nastoje oko svog političnog ujedinjenja, a tim ne samo ne isključujemo misao i težnju, da se za buduće vanredne dogadjaje sprema zemljište zbliženju i ujedinjenju ili udruženju sviju Južnih Slavena pa i Slovenaca.«¹⁹ In še na drugem mestu istega članka: »Radeći na tom da se u redovnim okolnostima naš narod ujedini, i u tom pravcu na našem og-

¹⁷ V političnozgodovinskih opombah k I. Prijatelja o. c. III, str. 528, sem se še zanašal na Radojčića, da je Miletićeva »načelna teza« takšna, kakor tudi, da je bilo Miletićevim člankom v »Zastavi« — »izhodišče sodba, da Avstriji ni obstanka in da je ni več upoštevati«, kar pa ne drži, kakor kaže razčlemba za tem navedkom iz Radojčića.

¹⁸ Izabrani članci Sv. Miletića, str. 177.

¹⁹ Prav tam str. 180.

njištu davajući sistemi protivnoj odpor, a ujedno konačni spas od sveze sa sigurnim spoljnim dogadjajima iščekujući i narod na to duhovno i moralno spremajući — mi smo ujedno na zemljištu 'radikalne politike'.²⁰ In tudi še v četrtem, zaključnem Miletičevem članku z naslovom »Slovenskom Narodu' i 'Zatočniku«, ki ga ni upošteval niti Radojčić niti kdo drug za njim doslej, beremo podobno izjavo: »Mi imajući politiku sadašnjju za sadašnjost, i politiku upotrebljenja katastrofe [t. j. razsula Avstro-Ogrske] za budućnost — drukčije ne možemo; radeći na prvoj jesmo za duhovnu spremu naroda za drugu...«²¹

Ko Radojčić tako povzdiguje Miletića, češ da »je s neobičnom dalekovidnošću slutio dogadjaje, koje smo mi [leta 1918] dočekali«, pozablja, da jih je Miletić videl v bližnji prihodnosti, ne pa za pol stoletja naprej, in da mora spričo tega biti težišče presoje njegovega stališča na njegovi »redovni politiki sadašnjosti«, medtem ko je »politika upotrebljenja katastrofe za budućnost« upoštevna le v drugi vrsti poleg prve. Tista »sadašnjost« se je v nasprotju z Miletičevimi željami zavlekla še za nadaljnega pol stoletja in na njeni osnovi se je nadaljevala tudi realna meščanska »redovna politika« tako pri avstroogrskih Srbih kako pri Hrvatih in Slovencih, ki jo je Radojčić pri prvih kar odmisлил!

To »odmišljenje« realnosti si je omogočil tako, da je »privzdignil« vso obravnavo v sfere notranjih željâ, kakor da bi moglo iti bolj zanje kakor za politična dejanja. Takšne želje pa se le na obrobju zgodovinopisja ocenjujejo in merijo skoraj samo zaradi očrnjevanja ali pa beljenja zgodovinskih osebnosti, katerim pa vselej poleg željâ tudi objektivni pogoji so usmerjajo politično dejavnost in ki jih je zato mogoče ocenjevati le po dejanski politiki, ne pa po željah. Želje gredo za ideali, ki pa pogosto niso dosegljivi v danih pogojih in v bližnji prihodnosti. Želje, naj si bodo še tako daljnosežne in intenzivne, še ne pomenijo nobene revolucionarnosti; ta oznaka gre le gibanjem, ki so prirejala ali pripravljala boje ljudskih množic, pa čeprav v teh bojih še ni šlo neposredno za maksimalne cilje, za doseg velikič željâ. Vsa narodnostna politika vzpenjajočega se meščanstva v Avstro-Ogrski druge polovice 19. stoletja sploh ni bila na ravni revolucionarnosti, ker ni bilo pogojev zanjo.

A vsa ta realnost je v Radojčičevi prekonstrukciji — izginila zato, da bi obveljala večvrednost srbskih osvobojevalnozedinjevalnih teženj nasproti zakrnelim, manjšim željam zahodnih Jugoslovanov...

2. Vgraditev Radojčičeve prekonstrukcije v Prijateljev prikaz ljubljanskega kongresa

V razpravi »Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje pri Slovencih na prelomu šestdesetih in sedemdesetih let«, ki je prvič izšla leta 1928, odtlej pa je bila že dvakrat ponatisnjena v njegovi zgodovini Slovencev v drugi polovici 19. stoletja, je Prijatelj k svojemu prikazu ljubljanskega kongresa takole pritaknil tisto, kar je prebral pri Radojčiču,

²⁰ Prav tam str. 186.

²¹ Zastava št. 151 z dne 25. XII. 1870 po starem, t. j. 6. I. 1871.

ne da bi bil tudi le pomislil na kakšno njegovo prekonstrukcijo: »Leta 1921 — ob petdesetletnici — pa je objavil profesor dr. Nikola Radojčić razpravo o vlogi, ki jo je na tem shodu igral vojvodinski Srb dr. Laza Kostić, o njegovih člankih, priobčenih ob tej priložnosti v novosadski 'Zastavi' in o sestavkih vojvodinskega političnega voditelja Svetozara Miletića. Iz te Radojčićeve razprave se vidi, da so Srbi drugače pojmovali bodoče južnoslovansko državno edinstvo nego Hrvati in Slovenci, in da je dr. Kostić za to srbsko stališče, kateremu je bil kongres sicer ost odlomil v oprezni in splošni formulaciji resolucij [t. j. »izjave«], vendar dobil nekaj poslušnih ušes med ljubljanskimi kongresisti.« To je bilo docela na Radojčičevem povodcu in Prijatelj je nevede postal porok za njegovo pravljico! Enako nekritično omamljen je nadaljeval: »Dr. Laza Kostić je bil član srbske 'Omladine', ki je bila na podlagi svobodoumnega nacionalizma konec šestdesetih let razvila idejo neodvisnega južnoslovanskega zedinjenja. Edinstvo vseh južnih Slovanov ob Srbiji kot Piemontu in solidarnost z ostalimi Slovani je bila glavna [?!] politična ideja srbske 'Omladine', katera je to [?] ali ne specifično protiturško[?] idejo opirala ne samo na evolucijo, marveč že tudi [?] na revolucijo.«

Prijatelj je omenil kot — »zanimivo[st], da je Paja Gostović že na prvi skupščini 'Omladine' [pri Radojčiču pravilno »na prvem sestanku omladinske skupštine, držane u Beogradu 6. avgusta 1867«, t. j. druge letne omladinske skupščine] zahteval, da se v koncept te ideje privzame tudi Slovenci, in da je skupščina 'iz formalnih razlogov' ta njegov predlog zaenkrat [v Ocvirkovi redakciji: za sedaj] še odklonila». Toda Prijatelj bi bil moral tu zahtevati od Radojčiča, da svoje »formalne razloge« pojasni, ne bi se bil pa smel sam lotiti razreševanja rebusa, ki so ga predstavljali, takole: »Eden izmed teh 'formalnih razlogov' je bil najbrž [!] v tem, da so srbski 'omladinci' mislili, da stojijo Slovenci neprekosljivo [v Ocvirkovi redakciji: neomajno] na stališču avstrijskega okvira.« In od teh »formalnih razlogov« dalje je Prijatelj kar tičal v hegemonistični pasti: »Pod tem dojmom je napisal tudi dr. Kostić svoje prvo poročilo z ljubljanskega kongresa.« Gre za prvi Miletičev članek, ki ga seveda ni pisal Kostić in ki je izšel v »Zastavi« 4. decembra 1870 (= 22. novembra 1870) ter je potemtakem moral biti v Novem Sadu bodisi že 2. decembra ali pa je takrat vsaj že opravil večji del poti iz jetnišnice v Vacu tja. V nobenem primeru to ni moglo biti »poročilo z ljubljanskega kongresa«! Naj že na tem mestu opravimo s to zadevo, ki jo je Radojčić v svojem drugem sestavku sedem let pozneje še grje zapletel, ko se je izgovarjal, češ da je v prvem pripisal članek »Slovenija« Kostiću zaradi tega, ker »je osobito u početku napisan s toliko poznavanja momentanih [?] i lokalnih [?] razpoloženja« — o katerih pa ni v njem niti najneznatnejšega sledu! — in se popravljal, da je zdaj, t. j. leta 1928, tako zaradi podpisa M-ć (ki ga je pač tudi že prej moral opaziti!), zaradi mnjenja sodobnikov, ki kajpada niso mogli prav nič podvomiti o Miletičevem avtorstvu že spričo njegovega »podpisa« (kar pa je Radojčiču tudi že leta 1921 moralo biti znano!), kakor tudi zaradi tega, ker je Vasa Stajić v svoji biografiji Miletića kajpada pripisal članek nje-

mu, končno vendarle pripravljen priznati, »da ga je napisao Miletić, ali razume se [!], na osnovu informacija [!] i utisaka [!] Kostićevih«!²² Če je bil Kostić 1. decembra 1870 v Ljubljani, ni mogel njegovih »informacij ali vtisov« uporabiti Miletić v članku, ki ga je moral imeti napisanega najpozneje tistega dne, a mu zanj sploh nobenih dodatnih informacij od kogar koli ni bilo treba, najmanj še od Kostića, ki se kakor vse kaže, z njim sploh ni strinjal!

Ko je Josip Jurčič v svoji zavrnitvi Miletićevega članka »Slovenija« v »Slovenskem Narodu« povzel njegov uvodni odstavek takole: »V novem času — pravi Miletić — je začel 'Slovenski Narod' pisati za politično zedinjenje Slovencev s Hrvati, hrvatski 'Zatočnik' je to misel za svojo sprejel, in pripoveduje se, da so [se] jej tudi srbski listi odzivali, 'akoravno ne znamo, kateri', je tu pripisal opombo pod črto: »Gospod Miletić svoj lastni organ jako po vrhu čita, ako ne zna tega, kajti baš 'Zastava' je v eni prejšnjih številk imela tej misli preprijazen odziv, natisnjen i v 'Zatočniku' iz 'Zastave'«.²³ Res je »Zatočnik«²⁴ tik po ljubljanskem kongresu ponatisnil takšen članek »Na razkršću« iz »Zastave«,^{24a} ki ga je objavila tik pred kongresom in teden dni pred Miletićevim člankom in ki ga je vanjo uvrstil najverjetneje — dr. Laza Kostić in nato v skladu z njim tudi odšel kot eden urednikov »Zastave« na ljubljanski kongres. Članek, podpisan s črko — H na vse pretege prigovarja Madžarom, naj vendarle sprevidijo in spremenijo svojo politiko do Jugoslovanov in do Slovanov sploh. Izhajal je pa kar iz zmanjšane Avstro-Ogrske, t. j. brez nemških dežel: »U granicah, koje budu kašnje okružavale državu, kojom vlada habsburška kuća, biti će samo Slaveni i Magjari. Kakva će proporcija [med madžarsko manjšino in slovansko večino] biti, lako je uvideti.« Glede na to perspektivo »ponikla je, kao što se iz slavenskih listova u Austro-Ugarskoj vidi, misao, da se Trojedna kraljevina s Dalmacijom, gradom Rijekom, Vojenom krajinom s jedne i Slovenskom s druge strane spoje u jednu državu. Misao toga spojenja, kao što se vidi iz 'Slovenskog Naroda', uhvatila je medju Slovincima jak koren, u Trojedinici je, kao što se opaža, tjakodjer prihvaćena i nema sumnje, da će se bujno razvijati.«

Proti tej zamisli, »da se več sada izidje sa programom i politikom na sredu, da se Slovenci ne samo medju sobom ujedno grupuju, nego i da sa Trojnom kraljevinom u državnu zajednicu stupe,«²⁵ pa je nastopil Miletić v članku »Slovenija«, ki ga je Prijatelj v svoji razpravi povzel na osnovi dveh povzetkov: sočasnega Jurčičevega in poznejšega Radojčičevega. Najprej je navedel po Radojčičevem povzetku s svojimi besedami vsejugoslovansko izjavo v članku, »da zdrava politika privaja ne samo Srbe in Hrvate, nego tudi Slovence, ki so po svojem geografskem položaju in svoji maloštevilnosti nesposobni tvoriti posebno državo, k temu, da stremé po južnoslovanskem državnopolitičnem zedinjenju«. Ko

²² Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu I/1928, str. 94.

²³ Slovenski Narod št. 146 z dne 15. XII. 1870.

²⁴ Zatočnik št. 278 z dne 6. XII. 1870.

^{24a} Zastava št. 134 z dne 15. XI. 1870 po starem.

²⁵ Izabrani članci Sv. Miletića, str. 164.

je pod vplivom Radojčičeve prekonstrukcije nato nadaljeval: »A iz nadaljnega njegovega izvajanja sledi, da se on [namreč false Kostić] kot ogrski Srb in član 'Omladine', opirajoče se [?] na Srbijo, ne pa na Avstro-Ogrsko, ne more ogrevati za hrvaško formulo [?] habsburškega okvira,« ni pomislil, da je bil »habsburški okvir« dejstvo, s katerim je kot s takšnim računal sleherni ogrski Srb in član 'Omladine', ki je — »zaenkrat« — »opirala« le svoje upe v osvoboditev raje v Bosni in Hercegovini in v Stari Srbiji »na Srbijo«, medtem ko se nad Avstro-Ogrsko ni prav nič spravljala, čeprav se umljivo zanjo ni ogrevala.

Nato je Prijatelj zajel iz Jurčičevega povzetka in je svoj komentar uvrstil med oklepaje: »O tej [hrvaški] formuli [habsburškega okvira] izjavlja Miletić, da bi vedla do [= pomenila] federalizirane Avstrije prevesno slovanskega značaja, 'kar je v rednih okolnostih neizvedljivo', ker se bodo temu vedno protivili Nemci in Madžari, v izrednih okoliščinah pa tudi pogubno za južne Slované (očividno zato, ker bi taka solucija odgodila [?] in zavlekla [?] povsem neodvisno državno grupacijo južnih Slovanov ob Srbiji kot Piemontu): 'Ne, dualizmu monarhije ne more biti naslednik federalizem pluralni ... nego povsem drugo stanje ... Naš narod na jugu [Srbijanci] bi bil zunaj te federacije, naš narod bi ostal razdeljen, in v takem stanju bi ne imel [»trajne i ugledne«, je zapisal Miletić] bodočnosti, in to je ono, zaradi česar bi bila ta preosnova škodljiva za južne Slované.' Ne more biti in tudi treba ni, da bi bila zedinjena Hrvaška, Slavonija in Dalmacija središče, okoli katerega bi se kristaliziralo vse južno slovanstvo, zaenkrat [v Ocvirkovi redakciji: za sedaj] seveda v Avstriji.«

Tu je Prijatelj neupravičeno odsekal proč ves naslednji odstavek Jurčičevega povzetka: »Miletić sicer neče deliti Srbe in Hrvate, neče s specifično srbskega stališča govoriti, zato pravi, da bi Srbom moglo vseeno biti, ali pride edinost iz Belega grada, ali Zagreba, ali Cetinja. A kakor so izgubili Srbi [»mi«, pravi Miletić] vero, da bi mogla Avstrija kdaj Slovanom pravična biti, tako ne verujejo na konfederacijo z Magjari več. Nadalje: Kakor Magjari, tako tudi zapadni Slovani nimajo enacih koristi s Slovani na spodnji Donavi in na Balkanu. Od tod izhaja, da so Čehi drugo federacijo izmislili nego Slovenci.« Ker pri Prijatelju ta odstavek manjka, zija v njegovem povzetku pravi prepad do nadaljnega stavka: »Zategadelj [pač ne zaradi tega, ker »ni treba, da bi bila Hrvaška kristalizacijsko središče«!] Hrvate sicer priteza v svojo kombinacijo, o Slovencih pa pravi ... približno isto, kar o Čehih, namreč tole (preko česar prehaja dr. Radojčić z molkom).« Ta plaha Prijateljeva kritična pripomba v oklepaju je ostala silno dvoumna: Ker ni nikjer povedal, da povzema Miletićev (ne »Kostićev«) članek po Jurčičevem povzetku, si lahko bralec misli, da je Radojčić to vse navedel, vključno tisto, »preko česar prehaja z molkom«, t. j. brez svojega komentarja; dejansko je pa Prijatelj opozoril in hotel opozoriti, da je tisto, kar zdaj sledi, Radojčić v svojem povzetku izpustil ali — prikril!

»Solidarnost Slavena ima svog smisla i značaja i dobiće svoj oblik u budućnosti«, je trezno sodil Miletić in je za pomišljajem prešel k Čehom

in — Slovencem takole, kar je po Jurčiču navedel tudi Prijatelj v originalu: »— ali za Čeha, na primer, na straži protivu Nemaca stojati, nije specifična dužnost Srbalja i Hrvata, nego sviju Slavena; zato i politička sveza izmedju zapadnih, i zapadnosevernih i izmedju Južnih Slavena ne mora biti tešnja, nego koja bude i sa drugim Slavenima, što bi pak bilo, kad bi Srbi i Hrvati radi Čeha ili drugih Slavena neprestano oko održanja ovake ili onake ‚Monarhije‘ na političkom ili bojnom polju vojevali ili braniku bili.« Jurčič je v prvem delu članka ta stavek prevedel in je pri tem namesto tistega »na primer« za besedama »za Čeha« vstavil v oklepaju »in za Slovence« s pripombo pod črto: »Slovence pa tu **Jugoslovan** Miletić izpusti, dasi piše pod rubriko [t. j. pod naslovom] ‚Slovenija‘. Dobro ve, zakaj.« Prav tako je za besedami »tudi politična zveza z zahodnimi« vstavil v oklepaju: »to smo mi Slovenci«. V srbohrvaškem navedku v drugem delu članka »Slavenski jug in Srbi« je seveda »na primer« ostal, a Jurčič ga je v oklepaju pojasnil takole: »ta n. pr. je važen, ker pomeni le, da so Čehi namesto nas substituirani«.

Ko se je v nadaljnjem stavku Prijatelj lotil tolmačenja Miletićeve misli, je ustvaril takoj popolno zmedo, ki pa je je v bistvu kriv — Radojčić s svojo prekonstrukcijo. Zaradi njenega pritiska Prijatelj ni pomislil, da pri Miletiću »za Čeha, na primer [t. j. in za Slovence!], na straži protivu Nemaca stojati« nikakor ni pomenilo trgati Čeha in Slovence iz — Avstrije, ki bi se bila takrat — po Miletićevi predstavi — že razsula, marveč varovati jih pred Veliko Nemčijo, ko bi segla po njih Prusija; po Miletiću naj bi samo Srbi in Hrvati izkoristili razsulo vojaške in državne moči Avstro-Ogrske za svojo osamosvojitvev izpod Madžarske za naslonitvijo na Srbijo. Prijatelj pa je docela zmedeno pisal: »Čeha in Slovence iztrgati iz Avstrije [?!] in jih razjarmiti — meni [false] dr. Kostić [t. j. Miletić] — bo zmožno nekoč samo vse slovanstvo, medtem ko se avstroogrski Srbi in Hrvatje ob dozorevajoči rešitvi ‚iztočnega‘ vprašanja laglje združijo s Srbijo. To je očitvidno misel Kostića [Miletića], ki jo pa zavija pač zaradi cenzure [?!] v naslednji stavek [a ta nas poučuje drugače!] ‚Avstrijsko vprašanje more biti češko, a [tu manjka: »ne mora in«] ne more biti srbsko ali hrvaško. Vprašanje Slovencev more biti avstrijsko samo do tistega časa, dokler se govori o rednih okolnostih [t. j. dokler Avstrija obstoji!], a kadar nastopijo izredne okolnosti [t. j. ko Prusija razbije Avstrijo!], in posebno, kadar pride na dnevni red ‚iztočno‘ vprašanje, takrat postane tudi slovensko vprašanje slovansko in posebej južnoslovansko.« V Miletićevi predstavi »iztočno vprašanje« ni imelo več nobene zveze z avstroogrskimi Srbi in Hrvati, ki bi se že ob nastopu »izrednih okolnosti« ošvobodili, marveč bi sprožilo tisti veliki boj med Veliko Nemčijo in vsem slovanstvom, ki bi iztrgal iz Velike Nemčije Čeha in Slovence. Ta smisel je res nekoliko skrit, pa ne zaradi cenzure, ampak zaradi tega, ker je Miletić hotel prikriti tisti časovni »presledek«, ko bi Slovenci (in Čehi) morali biti pod Veliko Nemčijo! Zaradi svojega neumevanja prejšnjega Miletićevega stavka Prijatelj tudi ni mogel prav razumeti nadaljnjega, in sicer tem manj, ker sta tako Radojčić kakor Jurčič Miletićevo množino »Ova će se pak pitanja...« spremenila v ednino: »A to [južnoslovansko,

ki je nazadnje omenjeno, v Radojčičevem povzetku, ki se ga je Prijatelj tu oprijel, pa: jugoslovansko] vprašanje, če se na drugom polju rešiti pre, nego na saborima ma kako ustrojene današnje Austro-Ugarske'.« Množina, ki obsega poleg južnoslovanskega tudi — slovansko vprašanje z vključenim slovenskim, kaže jasno na Miletićevo predstavo bodočega vojnega pohoda »sviju Slavena« proti Veliki Nemčiji zaradi Češke in Slovenije (pa tudi zahodne Poljske), medtem ko bi »avstrijskega vprašanja« takrat že davno več ne bilo.

V naslednjem stavku se je Prijatelj pod vplivom Jurčičevega povzetka docela oddaljil od Radojčičeve prekonstrukcije, toda z neko neopravičeno omejitvijo na Slovence, ki ga je takoj spet postavila nazaj na njena tla: »Zaradi tega dr. Kostić [t. j. Miletić] svetuje Slovencem da zaenkrat [v Ocvirkovi redakciji: za sedaj] streme v Avstriji po ‚zedinjeni Sloveniji‘ in se skušajo sami narodno ohraniti.« Prijatelj je nato povzetek zaključil s stavkom: »Da bi južni Slovani nalik Atlasu cel globus monarhije vzeli na svoje rame, se Kostiću [t. j. Miletiću] ne zdi pametno.« Čisto drugačen poudarek je pri Jurčiču: »Med tem se držimo — svetuje [Miletić] — dosedanjega programa, pravca in pota«, t. j. vsi skupaj, ne samo Slovenci, ampak tudi Hrvati in avstroogrski Srbi! Tudi Prijatelj tedaj ne bi bil omejeval Miletičevega nasveta na Slovence in potem iskal razlogov za to omejevanje v skladu z Radojčičevo prekonstrukcijo, če bi bil poznal nadaljevanje v originalu: »... ne ukrštavajmo ga i ne otežavajmo ga [t. j. dosedanjega programa, pravca in pota] novim zapletom pitanja. Zasad je dosta posla i muke, da Srbi i Hrvati brane svoju postojbinu u ovoj Monarhiji od tujdinske navale, da se njine pokrajine ujedine i da dostojni položaj zauzmu, a Slovenci da od svoje strane staraju se, da se u sustavu avstro-slavenskih [t. j. cislajtanskih] zemalja ujedine, u jednu grupu spoje, da u tome jedno drugo moralno potpomazuju i za buduću savez spremu — ali da sad, ovako još ni posebno ujedinjeni, kao Atlas, ceo globus ‚Monarhije‘ na svoja ramena uzmemo, pa i celu globu za to platimo — to držimo da nije savetno.« Zaključek se kajpada nanaša na obrambo Avstro-Ogrske proti pruskemu posegu, a tisto, kar je pred njim, je Radojčić v svojem povzetku zanemaril, ker bi mu onemogočilo hegemonistično tezo, s katero smo se pobavili v prejšnjem poglavju, namreč: »Slovence sasvim pametno upućuje Laza Kostić [t. j. Miletić], da im Austrija ne bi dopustila ni da se sami u njoj, u jednoj pokrajini sjedine, a kamo li s ostalim Jugoslovenima, i zato ih odvraca [!] od Austrije.« Jurčič pa je v svojem povzetku za uvodom, ki se je nanašal na vse tri jugoslovanske narode v Avstro-Ogrski, izpustil tisto, kar se je nanašalo posebej na Hrvate in Srbe, kakor tudi vse o njihovem in Slovencev »medsebojnem moralnem podpiranju in pripravljanju za bodočo zvezo«, ker bi mu bilo napoti pri ostrem zavračanju Miletičevega odklonilnega stališča do nove hrvaškoslovenske politike. Ta izpustitev je nemara odločilno sousmerila Prijatelja na usodno pot osamljanja Slovencev po krivdi njihovega »avstrijstva« v smislu Radojčičeve prekonstrukcije, ki pa je bila umerjena tako za Hrvate kakor za Slovence!

Menda je zdaj že tudi slepcu jasno, da je Miletić v članku »Slovenija« razglabljal le o možnosti in priporočljivosti, da bi se ob pruskem posegu v Avstrijo samo Srbi in Hrvati dokopali do — Radojčičevega — »ideala potpune (!) slobode«, medtem ko ne bi bilo mogoče in priporočljivo reševati Slovence, da ne bi v Veliki Nemčiji prišli katastrofalno na slabše! Takšnemu, čeprav le začasnemu — po Radojčiču — »idealu« so se docela naravno in nujno uprli Slovenci. Poglavitni glasnik njihovega protesta je bil Jurčič, ki je po povzetku Miletićevega članka najprej kratko pribil: »To so Miletićeve nazori. Jasni so dovolj«, nato pa opozoril: »Miletić je med ogrskimi Srbi prvi mož. Med vso srbsko mladino pak ima mnogo vpliva. Potrebno je torej, da o tej njegovi izjavi spregovorimo. Opomniti je še, da je ta njegov članek pisan bil, predno je bil ljubljanski shod svoje delo zvršil, predno je program, rezultat dogovorov med Slovenci in Hrvati, znan bil.« Nato je Jurčič zaključil prvi del članka za vprašanjem »Kaj izreka Miletić?« in uvodom: »Imenujmo dete pri pravem imenu«, z naslednjimi trpkimi besedami, ki jih je navedel kot Jurčičevo »sodbo« o »nepodpisanem (!) Kostičevem (!) članku« tudi Prijatelj: »Stoječ na srbsko-narodnem egoistično-srbskem stališču, pred očmi imajoč samo kro- no srbskega velicega Dušana, Miletić za zdaj izključuje nas Slovence od jugoslovanstva in vabi Hrvate, naj nas Nemcem prepusté, ker so tobože naši interesi drugi, naj ne hodijo v boj za nas proti Nemcem. In nam Slovincem svetuje, naj kakor ptič noj zarijemo glavo v pesek sedanjosti, ter naj ne mislimo in ne delamo že sedaj na to, kaj bode z našo bodoč- nostjo. Ne pita, ali ne bode za nas, ako njegov svet poslušamo in čakamo, grmel enkrat osodni klic: prepozno!« Tako je Jurčič ravnal, kakor da bi v Miletićevem razglabljanju res ne bilo nobene »dobre« misli tudi za Slovence, in mu je bil s tem brez dvoma krivičen, toda to krivično ravn- anje je izzval pretrezní Miletić sam, ki pač ni mogel pričakovati od katerega koli Slovenca neprizadetosti spríčo njegovega zamišljenega — čeprav le začasnega, toda za koliko časa?! — prepuščanja Slovencev Veliki Nemčiji, in to ravno v trenutku, ko so jih bratje Hrvati privzeli v oba svoja razširjena koncepta, narodna stranka kot Slovence v hrva- škoslovenskega, pravaška pa v velikohrvaškega kot »Planinske Hrvate«, v katere naj bi se sprevrgli zaradi svoje rešitve v Hrvaški.

V začetku drugega dela članka »Slavenski jug in Srbi« je Jurčič najprej opredelil bistvo Miletićevega razglabljanja, nato pa nadaljeval s protestom, ki bi ga podpisali vsi takratni Slovenci: »Jedro Miletićeve razprave, katero smo v prvem članku pod tem naslovom svojim bralcem v posnetku podali, skrito je v tem, da pravi, da more naše slovensko vpra- šanje pač biti avstrijsko, a vprašanje Hrvatov in Srbov ne more biti avstrijsko; dalje v tem, da pravi, da ni posebna dolžnost Srbov in Hrva- tov, da nas med se vzemó, nego reši naj nas vse slovanstvo. Drugače ali bolj jasno povedano, reči bi bil imel Miletić: Ljubi brate Hrvat! Mi Srbi zidamo trdnjavo proti svojim sovragom; računimo, da i ti k nam prideš in jo pomagaš braniti; lepo in hvalno delaš, ako svojega brata in sosedu Slovence hočeš s seboj potegniti, a pazi se, škodljivo je to, ker ta brat ima zle sovražnike; sebe hraniva, njega pustiva še zunaj, naj se bori na boj-

nem polju sam, ako zmaga, vzameva ga potem k sebi.« Zadnji del tega stavka, od besed »Lepo in hvalno delaš...« je navedel tudi Prijatelj, a je brž v naslednjem trenutku že spet zdrknil k Radojčičevi prekonstrukciji, k čemur se obrnemo, ko navedemo Jurčičev protest do konca: »Tužno in žalostno je za Slovence, ki se je vselej za Jugoslovana štel, ki je vselej vsak napredek v jugoslovanstvu z vročo simpatijo pozdravljal kot svoj napredek, ki je vselej želel... da zora pokne v jugu in bratom [pod Turki] prinese svobodo — tužno je zanj to čitati, zlasti, ako čita tudi med vrstami, in ako pomisli: Tako ti govori tvoj jugoslovanski brat! — A politika je trezna, sentimentalnost ne velja v njej. Na bratovstvo, na srce, na sorodnost se v prvi vrsti tudi Slovenci ne bodemo sklicevali, kader pomoči prosimo od družih Jugoslovancev. Ne pridemo kot prosjaki; kar zahtevamo, kar jemljemo, hočemo i dati, i vrniti. Mogoče je, da ako so ogrski Srbi, ali celo oni v kneževini egoistični in pazni samo na sebe in svoje srbstvo, — mogoče, da jim nas Slovencev treba ni. Tako je razumno [= razumljivo], ako se M[iletič] boji za nas, neprestano na bojnem polju vojevat', da noče tesnejše zveze z nami nego z Lužičani [ki so že bili pod Prusi]. Pitanje pak je: ali nas tudi Hrvatom, Dalmatincem, Krajišnikom treba ni; ali bodemo Hrvatom samo breme, samo težilna priloga, samo objekt, za katerega bodo na straži stali in imeli, na bojnem polju vojevat'? Istina je, da so naši neprijatelji Nemci, ki po naših deželah roke stezajo. Ali kader v osamelem boji z Nemci ločeni od jugoslovanstva pademo mi Slovenci, pride vrsta na Hrvate, in ako jih hoče M[iletič] samo s Srbi spojiti, dobodo i Srbi od tod posredno novega neprijateljskega soseda, čigar taktike še ne poznajo. Pri vsem svojem ponižnem značaju smo Slovenci vendar preverjeni, da za jugoslovanstvo nismo nikak impediment [= breme], nego da z našim narodom baš temu jugoslovanstvu dopeljemo element, kakršen mu more samo koristiti; preverjeni, da smo v zapadnem severu prvi stražniki jugoslovanstva, da imamo kot taki pravico od bratov, ako oni svojo korist prav spoznajo, pomoči tirjati; preverjeni smo, da je naša korist — korist vsega jugoslovanstva. Hrvati in Dalmatinci so to spoznali, dali so nam bratsko roko. Upali smo, da preko Hrvatov dobodemo i srbsko roko ponujano, in — to upamo še. Ako bi se nam to upanje ne spolnilo, zadovoljni smo, da nam naši sedanji zavezniki Hrvati zvesti ostanejo. Nas je vkupe štiri milijone, nekoliko je že.«

Prav lahko je mogoče, da se je Prijatelj tudi iz politične previdnosti, da ne bi preveč poudaril svojega znanega protihegemonističnega stališča, ognil navajanju vsega tega protesta, ki ga je pa po naši sodbi v glavnem zato nekako postavil v senco, ker se ni mogel rešiti »slabe vesti« ali občutka krivde za — »avstrijstvo« Slovencev v nasprotju s »protiavstrijstvom« Srbov, tistega čustva narodnostne manjvrednosti, ki mu ga je vcepila Radojčičeva prekonstrukcija! Le pod njenim pritiskom je tako pretolmačil nadaljnjo Jurčičevo polemiko z Miletičem, češ da »se Jurčič dobro zaveda, kaj zamerja vojvodinski Srb Slovincem in obenem seveda tudi kaj Hrvatom: njihov avstroogrski okvir«. V tem stavbu je že prisotna Radojčičeva prekonstrukcija, v kateri je bila bistvena misel, da so si Slovenci in Hrvati ta »avstroogrski okvir« — »želeli« iz »naivnosti«

etc., medtem ko je Miletić mimo vsakega takšnega očitjanja z vso jasnostjo priporočal za primer pruskega posega novo politiko Srbov in Hrvatov ter ugovarjal novi hrvaškoslovenski politiki, ki bi ono izključevala. Le zaradi pritiska Radojčičeve prekonstrukcije Prijatelj ni razumel Miletičevega stališča, in je menil, da je bilo to nekje skrito, a ga je Jurčič odkril in proti njemu »glede tega okvira pisal s tako jasnimi besedami, s kakršnimi se je dalo takrat pač govoriti, da se ga Slovenci drže zgolj iz ozirov praktične politike«. Kajpada je šlo za »ozire praktične politike«, ki so zapovedovali upoštevanje »avstroogrskega okvira« kot nepremakljivega dejstva »u redovnim okolnostima«, toda te »ozire« je imel in gojil pravtako tudi Miletić, ki jih nikomur ni zameril! Prijatelj je krivo videl v naslednjem Jurčičevem »zagovoru« potrditev Radojčičevega tolmačenja »Kostičevega« — prav Miletičevega — stališča: »Kar se tiče Miletičevega stališča, s kterega ne pozna nobene ‚monarhije‘, s kterega noče, da bi se mešalo jugoslovansko vprašanje z avstrijskim — o tem pri nas [t. j. v Avstriji, za razliko od — Ogrske!] ne smemo pisati.« Ta stavek je Prijatelj smiselno spremenil, ko ga je podal takole: »O tem, da bi se — kakor žele Srbi — o južnoslovanskem vprašanju ne razpravljalo v zvezi z avstrijskim, ugotavlja Jurčič, da ‚pri nas ne smemo pisati‘«. Ni ga pa komentiral v smislu, da je z njim Jurčič nekako posredno nakazal, da bi nemara tudi on in še rad tako — pravilneje: protiaustrijsko vseslovansko — pisal, če bi smel in — kajpada — če bi to kazalo pisati, marveč je kar navajal nadaljnja Jurčičeva izvajanja: »Opomnimo g. Miletiću samo toliko, da zdaj **faktično** v Avstriji živimo in bomo živeli **morda** dlje, nego kdo [t. j. Miletić] mislil... To pa smo že mnogokrat poudarjali, da smo mi Slovenci ponižni dovolj, da ne mislimo tako visoko, da bomo **mi** Avstrijo držali, ako je drugi močnejši faktorji ne bodo hoteli ali mogli. Da je avstrijsko vprašanje identično s slovenskim, trdé pri nas samo tisti politikarji, ki so v absolutističnih časih, v časih servilizma, narodno politikovati začeli [to je bil pač namig na — Bleiweisa!] in jim je fraza, da se prej ‚hrib omaje‘ nego Slovenčeva zvestoba [namreč do »presvitlega« prestola], v dušo zarastla, dasiravno stavimo mi drugi glavo, da z nami vred nimajo nikakega veselja, žrtvovati se za Avstrijo, ako nam tudi pravična ni. Gesla: mi hočemo za Avstrijo sladko umreti, tudi če nam za življenje kot narod in Slovani ne dáde garancij — si pri nas še nikdo ni postavil.« Tu govori Jurčič o različni miselnosti pri izrazitih konservativcih na eni in pri liberalnejših življih na drugi strani, ki so kajpada imeli različno mero spoštljivosti do izročenega državnega reda — nekaj, kar pač ni bilo treba dokazovati niti Jurčiču nasproti Miletiću, niti komur koli pozneje — ne da bi bila vendarle ta razlika v takratnih okoliščinah pri Slovencih in Čehih ob eni sami narodni politiki na konservativni ravni avstroslovizma imela tudi le najmanjši politični pomen. Vnašanje ločevanja glede na odnos do nekega zelenega razsula Avstrije v slovensko ali češko politiko tistega časa pomeni umetno »odkrivanje« nekega »protiaustrijsstva«, ki se v nobeni obliki ni uveljavilo! Jurčič sam je prav dobro opozoril na sila majhno važnost obeh »nijans« v enotnem narodnem gibanju.

Tudi od nadaljnjega Jurčičevega zavračanja Miletičevega stališča je Prijatelj prevzel samo zadnji del in je tako zmanjšal njegovo tehtnost, kar je storil gotovo le z obžalovanjem, a pod »sugestivnim« vplivom Radojčičeve prekonstrukcije. Jurčič je prav bistro zavrnil »želje« in »pričakovanja« v njihove meje, ko je Miletiću »koncediral« takole: »Razpeljevanje srbskega rodoljuba, zakaj je [jugoslovansko] zedinjenje v »monarhiji« nemogoče — zna biti popolnoma opravičeno. Protivje Nemcev, Madjarov, celó dinastije — vse to je po izkušnjah poslednjih časov tako govorjeno, kakor bi morda govorili i mi. Gotovo si gospodje, ki so v Ljubljani dogovore imeli, niso nobenih iluzij delali; gotovo niso mislili, da ako sklenejo zvezo, bode ta zveza jutri v Beču in v Pešti najvišje potrjenje dobila. »Slovenski Narod«, ko je vsled pomnoženih zunanjih nevarnosti, od prustva in rastočega nemštva Avstriji in posebej Slovencem grozečih, prvi [pri Slovencih in sicer z Jurčičevim odzivom v članku »Slovenci in Hrvati« na pobudo v »Zatočniku« oktobra 1870] glas po zvezi s Hrvati ter tako za Jugoslovane vzdignil — teh iluzij ni nikdar imel. Mogoče je, da ima Miletić prav, ako trdi, da Avstrija ne bode nikdar hotela Slovanom ustreči. Mogoče je, da se spolni katastrofa ... [da] razpade Avstrija! Da, in mi bomo križem roke držali in Miletićev svet poslušaje čakali, da se [avstrijski] krov nad nami zgrudi, naš narod bo pak plašen okrog gledal in ne vedel, kam obrniti se?« Kajpak je šlo za to, kar pa je Miletičeva treznost spregledala! Tu se je slovenska politična misel nujno prelivala v jugoslovansko prav v smislu Levstikovih izvajanj tri leta in pol prej v programu »Slovenskega juga«: »Samo en pot je, po katerem utegnemo ubežati temu zlu, samo en trden jez, kateri nas utegne ubraniti. Ta jez najdemo na avstrijskem jugu v političnej solidarnosti z junaškimi brati, kateri so iste matere, istega jezika z nami i kateri našo bratovsko roko veseli poprimejo, nam i sebi na podporo. — Da rečeno zvezo osnujemo i utrdimo, pa da zataremo vsako misel, ktera na to namerja, da bi sami zase mogli kdaj kaj biti [pomisliti moramo na tedanjo Toman-Svetčevo »neslovansko« politiko na Dunaju!] — to naj bode naša prva skrb; za to se nam je truditi z vsemi dušnimi močmi, z vsem pogumom, kateri se ne vstraši največje žrtve [i. j. življenja, česar ne bi bilo treba pripominjati, če se ne bi bila pojavila »razlaga« o žrtvovanju slovenščine!];²⁶ kajti narod, kateri ne more pokazati nobenega heroičnega čina, tudi ni vreden, da bi ostal med narodi.« Takšno je bilo jugoslovanstvo — in tudi slovanstvo! — pri mladoslovenskih mislecih in Miletić je globoko podcenjeval njihovo potrebo po moralni opori, po tem, da »junaški bratje ...« našo bratovsko roko veseli poprimejo ...«, ko je tako hladno-trezno zaklical: Za zdaj samo Srbi in Hrvati do Sotle, kdaj pa še Slovenci, kdo ve! Če so se Slovenci hoteli pridružiti bratom prek Sotle, so ti pač morali »veselo poprijemati« njihovo »bratovsko roko«, da slovensko ljudstvo takrat, ko bi zedinjenje prišlo na dnevni red, ne bi »plašno okrog gledalo in ne vedelo, kam obrniti se«. Prav v tem je bil pomen »izjave« ljubljanskega kongresa za Slovence in jim je moral biti nasprotni odmev pri Miletiću prav odiozen!

²⁶ Opombe k Levstikovemu »Zbranemu delu« VIII, str. 443.

Za besedami »ne vedel, kam obrniti se,« je sledil pri Jurčiču odstavek, ki ga je Prijatelj spet navedel: »Če katastrofa [avstrijska] pride, mora nas najti pripravljene in naš narod in svet in naši protivniki Nemci morajo vedeti, kam hočemo, kaj tirjamo. Z zedinjenjem Slovencev med seboj — postavili smo prvi del našega programa za bodočnost na dnevni red, z idejo zveze s Hrvati — drugi del. Sedaj nam je delavnim biti, da se te ideje v narodu utrdijo in da se zvršetku bližajo. Kedaj bodo realizirane, ter ali v monarhiji ali po rešitvi orientalnega vprašanja [t. j. ko Srbija s priključitvijo Bosne in Hercegovine ter Stare Srbije postane resnična sila nasproti Avstro-Ogrski] — to ne odločujemo mi, to odloči bodočnost, ktera bode naše želje že na dnevnem redu našla in narod pripravljen dobila.« K vsem tem Jurčičevim izvajanjem ni Prijatelj pristavil nobenega komentarja, pa tudi naslednjega zaključka članka ni navedel: »Ker znamo mi in zna vsak, kdor na etnografično mapo [zemljevid] pogleda, da smo proti germanizaciji, bodoči največji sovražnici slovanstva, Hrvatom prva straža, Jadranskega morja pak in Dalmatincem [zoper italijanizacijo] zadnja slovanska straža — ni ravnodušno [vseeno] za Jugoslovane, da sami v boji ostanemo in narodno poginemo. Zato ima jugoslovanstvo **dolžnost** nas ne pustiti iz računa. G. Miletića kazanje, da naj **vsi** Slovani za nas skrbé, ne velja, ker, ako se nam bližnji sosed in brat odtega, na vse izgovarja, storil bode drugi Slovan isto, tretji isto: **vsi** bodo lahko kazali na vse, a ni enega ne bode tu.« Tako je Jurčič zaključil svojo polemiko proti prvemu Miletičevemu članku in še dodal: »Upati hočemo, da brate Hrvate Miletičev članek ni preveril — a hočemo i upati, na junaški Srbi niso vsi enih misli ž njim v tem vprašanji.« Kar se teh, drugih »junaških Srbov« tiče, vsaj za enega lahko domnevamo, da se z Miletičevo pretrežno nezainteresiranostjo za Slovence ni strinjal, namreč za — dr. Lazo Kostića, ki je edini iz Novega Sada šel na ljubljanski kongres in je to svojo pot potem tudi javno zagovarjal!

Ko je Prijatelj tako okrajšano, kakor smo videli, povzel Jurčičevo zavračanje Miletičevega prvega članka, je prav globoko zajel — ne pri njem, marveč — iz Radojčičeve prekonstrukcije, da bi »zadovoljivo« obrazložil »srbsko«, t. j. Miletičevo nezainteresiranost za Slovence: »To, kar je srbske »omladince« vodilo, da že od leta 1867 »iz formalnih razlogov« (!) zaenkrat [v Ocvirkovi redakciji: za sedaj] še niso privzemali Slovencev v svojo južnoslovansko [t. j. le srbohrvaško!] formulo, je bilo torej dvojne narave.« Tu se je Prijatelj lotil porazdeljevanja odgovornosti za »srbsko« nezainteresiranost za Slovence med njene nosilce in njene žrtve, pri čemer pa so »levji delež bremena« odnesle žrtve, t. j. Slovenci, ki so se šele tu pri Prijatelju znašli sami, namreč brez Hrvatov, izpostavljeni hegemonističnemu očitku »austrijanstva«: »Menili so [srbski »omladinci«], »je nadaljeval, »da Slovenci sami ne gredo niti v daljnjih, skrivnih mislih [na to raven »željâ« ga je spravil Radojčić, ki je vso zadevo privzdignil s tal dejanske politike v sfero »prave, često skrivene, srpske nacionalne politike« (!) preko avstrijskega okvira, in pa, da bo Slovence — zaradi pruske poti na Jadran, s katere realizacijo bi Prusija pospešila razpad Avstrije,

tudi Srbom na korist — mnogo teže iztrgati iz nemške interesne sfere nego Hrvate, ki so spadali že po svojem literarnem jeziku (! za jezik pa tu ni šlo, marveč za lego in pripadnost Ogrski!) globlje v območje 'iztočnega' vprašanja (likvidacije evropske Turčije), o katerem so bili Srbi uverjeni, da se mora v doglednem času rešiti s Srbijo kot južnoslovanskim Piemontom.« Ta Prijateljev stavek je iz treh prvin: prva — zakrnelost želja Slovencev, ki so »neprekrenljivo« vztrajali »na stališču avstrijskega okvira« — je iz Radojčičeve prekonstrukcije, druga — pruski poseg v Avstrijo, ki je lahko »tudi Srbom [in Hrvatom] na korist«, če se ne obesi-jo za škrice padajočemu avstrijskemu cesarstvu — je iz Miletića, s tretjo — »vzhodnim vprašanjem«, ki naj bi res v »doglednem času« spremenilo položaj na Balkanu tako, da bi tam vstala velika srbska država — pa je Prijatelj tu po nepotrebnem zapletel zadevo, kajti »reševanje« tega vprašanja bi se po Miletiću po razsulu Avstro-Ogrske le laže sprožilo in bi utegnilo tudi približati veliki konflikt med vsem slovanstvom in Veliko Nemčijo. Videli smo, da Miletić ni prav nikjer ocenjeval intenzivnosti slovenskih želja, marveč samo odnos moči, spričo katerega ne bo priporočljivo Slovence (in Čehe) »trgati iz nemške interesne sfere«, dokler ne bo pri tem pripravljena sodelovati z drugimi Slovani tudi Rusija (ki je bila tedaj — leta 1870 — zaveznica Prusije). Miletić ni z nobeno besedo Slovincem in Čehom »zameril« odločenosti, da pri izbiri med obupnim narodnostnim životarjenjem pod Veliko Nemčijo in le nezadostno pospeševanim, samo mestoma oviranim narodnostnim razmahom pod Avstrijo vztrajajo pri tem neprimerljivo manjšem zlu in da res »odmišljajo« Avstrijo samo »v daljnjih, skrivnih mislih« za še nedogleden primer, ko Avstrije ne bi delila Prusija! Toda Prijatelj, ki je bil pod neotresljivim pritiskom Radojčičeve prekonstrukcije, je skesano menil, da je prav v tem njihovem stališču tisto »krivdno« — »avstrijanstvo«, ki jim ga je očital Radojčič, in je iskal poti, kako bi ga mogel — zmanjšati!

Nadaljeval je namreč takole: »O tem, da avstrijski okvir Slovincem [tu so že sami brez Hrvatov!] ni nikakšen paladij, marveč zgolj razlog praktične politike, se je dr. Kostić najbrže [negotovost je očitna] uveril že na ljubljanskem kongresu [kjer je gotovo imel več stikov s Hrvati kakor s Slovenci], ker je v svojem drugem [?!] dopisu iz Ljubljane [takšnega dopisa sploh ni bilo nobenega] poročal 'Zastavi' (1870, št. 149), da je našel v Ljubljani [kje: na kongresu ali v — mestu?!], manje avstrijanstva, nego što se nadao i nego što bi se po njegovu [?!] članku, koji je držan [?!] za Miletićev, moglo misliti.« Zapisali smo že, da je s temi izmišljotinami Radojčič »osladil grenko hegemonistično pilulo, da bi jo Hrvati in Slovenci laže pogoltnili«; tu pa lahko vidimo, kako hlastno se je Prijatelj oprijel za »bilko« izmišljenega Kostićevega »pričevanja«, ki mu jo je pomolil Radojčič, in se zanj ves »obesil« samo zaradi tega, da ne bi vsi Slovenci potonili v morju »avstrijanstva«, v katerega jih je potiskala hegemonistična teza! Tu je bila Radojčičeva prekonstrukcija milostno naklonjena Slovincem in jim je navidezno omogočala, da nekoliko zmanjšajo pritisk hegemonističnega očitania, ki ga je Prijatelj s svojo »kombinacijo« iz Jurčičevega in Radojčičevega povzetka prvega Miletićevega članka ra-

zumel tako, kakor da bi bilo srbske, t. j. Miletićeve nezainteresiranosti za Slovence krivo predvsem njihovo »avstrijstvo«; a prav tu je hegemonizem lahko slavil zmagoslavje, ko je spravil zahodnojugoslovanske — v tem primeru slovenske — zgodovinopisce v klavirno defenzivo in v zagato, kjer so ga z »napihovanjem« tistega v preteklosti, kar bi moglo Slovence vsaj od daleč približati srbskemu prvenstvu, posredno potrjevali!

Prijatelj prvič ni spoznal, da je Kostićevo »pričevanje« gola pravljica, ki se je pri Radojčiču nanašala še na Hrvate in Slovence, zbrane na ljubljanskem kongresu, drugič pa je prezrl, da je vse Kostićevo »ugotavljanje«, ki ga je konstruiral Radojčič, koliko je med kongresniki (ali med Slovenci) »avstrijanstva«, tudi če bi o njem obstajal kakšen Kostičev zapis, neupoštevno. Najprej bi bil moral zastaviti vprašanje, za kakšno »avstrijstvo« sploh gre! Ali gre za politično avstroslovansko usmeritev Slovencev (in Čehov), ki je izvirala iz njihove zaskrbljenosti pred pretečim jim hujšim jarmom in ki je veljala za vse Slovence brez izjeme? Kaj bi moglo od te zgodovinske resnice odvzeti kakršno koli nasprotno Kostićevo »pričevanje«? Bi mar moglo »pobeliti« nekaj, kar je bilo — črno-rumeno? Ali pa gre za neko »notranjo« usmeritev, ki spričo one politične »zunanje« sploh nima nobenega zgodovinskega pomena? Zgodovinske osebnosti in gibanja se razodevajo v svoji dejavnosti, za katero potem zgodovinopisje ugotavlja tudi notranje nagibe; razpravljanje o nekih »nagibih«, ki niso vodili do nobene dejavnosti, pa ne more prav nič prispevati k obrazložitvi dogajanja in se zaradi tega uporablja izključno za — zgodovinopisno neupoštevno — črnjenje ali beljenje osebnosti in gibanj. Če Radojčičevega »avstrijanstva« ne vzamemo v pomenu avstroslovanske politike Slovencev in Čehov, ampak kot »notranji« nagib za njihovo ravnanje, ki pa je docela razložljivo že iz njihovega umljivega političnega računa, potem je pri njem šlo za črnjenje Hrvatov in Slovencev, pri Prijatelju in pri drugih, ki so se po njegovem zgledu obesili za Kostićevo »pričevanje«, pa za beljenje, češ po srcu in duši, v svojih željah niso bili vsi prežeti z »avstrijstvom«, kakor (nikjer ne!) priča — Kostič! Če potemtakem Kostiča ne bi bilo njegovo nestrinjanje s preveč treznohladnim Miletičem zaneslo takrat v Ljubljano, bi ostala ta »resnica« na veke neznana in Slovenci se ne bi mogli oprostiti spokornišтва — do tega absurda vodi vsako upoštevanje — neobstoječega — Kostičevega »pričevanja« o »manjšem« ali ne popolnem »avstrijstvu« pri »Slovincih«, »izmerjenem« 1. decembra 1870...

Zaradi odpora proti pritisku hegemonističnega očitanja pa je pri Prijateljevi »šoli« v slovenskem zgodovinopisju Kostićevo »pričevanje« še nekoliko naraslo. Dr. Fran Zwitter ga je v spisu, ki je izšel leta 1947, takole povečal: »Vendar so srbski udeleženci [? priča ni bila več samo ena!] ljubljanskega sestanka spoznali, da je med Slovenci [ti niso bili več omejeni na Ljubljano!] mnogo [mera je povišana!] manj avstrijskega legitimizma [tu je Radojčičevo »avstrijanstvo« dobilo novo — na videz »preciznejše« — poimenovanje!], kakor so prej pričakovali.«²⁷ In še dobro de-

²⁷ Fr. Zwitter: Narodnost in politika pri Slovencih, Zgodovinski časopis I/1947, str. 49.

setletje pozneje, prav pred nedavnim najdemo pri istem piscu poslednji ostanek Radojčić-Prijateljeve pravljice o Kostičevem »priečevanju«: »Razpravljanja okrog [ljubljskega] jugoslovanskega kongresa razodevajo, da je bilo pri tedanjih slovenskih liberalcih prav malo lojalizma nasproti Avstriji, da pa so imeli Veliko Nemčijo, ki bi nujno zajela vse ozemlje do Trsta za hujšo nevarnost.«²⁸ V zadnjem delu tega stavka se je pisec vendarle priklonil pred zgodovinsko resnico, ki jo je leta 1947 žrtvoval zaradi »obeljenja« slovenskih liberalcev: »Tedanji mladoslovenci,« je takrat zanikal, »se v strahu pred sosedi [t. j. pred pretečo Veliko Nemčijo in »dopolnjeno« Italijo] niso zatekali pod varstvo Avstrije; medtem ko se na Goriškem, kjer je vodil slovenske liberalce dr. Lavrič, pojavlja ideja zedinjenja Slovencev okoli Srbije [? neosnovano in hkrati tudi nepojmljivo!], prevladuje drugod upanje na rešitev od strani Rusije« (kakor da takratno rusofilstvo pri Slovencih ne bi bilo samo dopolnilo njihovega avstroslovanstva!). Pod vplivom Radojčičeve prekonstrukcije je bil pisec prav takrat tudi, ko je ne samo preprosto ugotovil, da na podlagi srbskega (Miletičevega) sprejemanja pruskega posega v Avstrijo »ni moglo priti do soglasja« med »Ujedinjeno omladino srbsko« in mladoslovenci, marveč je vrh tega še predstavil ljubljanski kongres kot torišče nekega sporazumevanja med predstavniki obeh »tako sorodnih«, t. j. liberalnih gibanj, v formulaciji: »Le navidezen sporazum predstavlja ljubljanski jugoslovanski program, ki proglašča načelo edinstva in vzajemnosti Slovencev, Hrvatov in Srbov habsburške monarhije na književnem, gospodarskem in političnem polju.« Dejansko je šlo za sporazumevanje med predstavniki hrvaške narodne stranke in pa obeh frakcij edine slovenske narodne stranke, ki se nista v odnosu do Avstrije prav nič politično ločevali, čeprav sta kajpada bili med njima dve miselnostni »nijansi«, bolj liberalna in pa bolj konservativna. Zaradi različnosti nekih notranjih želja, ki niso prav nič usmerjale dejanske politike in ki so se utegnile izražati le »zasebno« ob kavi in vinu, pa ne moremo različno vrednotiti enakega političnega ravnanja, ki mu tudi ne smemo podtikati načelne osnove — v našem primeru »legitimizma« — iz katerega ni nujno izhajalo. Zato po naši sodbi zavaja na krivo pot označevanje avstroslovske politike kot »legitimistične«, ki se je samo pri nas prav od preimenovanega Radojčičevega »avstrijanstva« dalje nekako udomačilo v kvar točnega označevanja bistvenih pojavov v naši avstrijski politični preteklosti. Čeprav se avstroslovska politika ni oddaljevala od »legitimističnega lojalizma« kot ideološkega posvetila avstrijskega državnega izročila, je vendarle izhajala predvsem ali v glavnem iz dovolj opisanega računa o začasni koristnosti Avstrije; ta račun je hkrati upošteval njen obstoj, ki ga nobena želja ni mogla izbrisati, in izražal realno upanje — t. j. takšno, o katerem ne moremo reči, da bi bilo varalo — v nove in spet novе narodnostne dosežke od sicer načeloma mačehovske Avstrije!

²⁸ Fr. Zwitter (i. dr.): *Les problèmes nationaux dans la Monarchie des Habsbourg*, Beograd 1960, str. 105. Prim. slovensko izdajo. Fr. Zwitter (i. dr.): *Nacionalni problemi v habsburški monarhiji*, Ljubljana 1962, str. 147.

Če je pri Prijatelju Radojčićevo prekrivanje z »molkom« Miletičevega izključevanja Slovencev »zaenkrat« iz jugoslovanskega zedinjenja — po zamisli ob pruskem posegu v Avstrijo le delno dosegljivega — zbudilo kaj kritičnih pomislov zoper njegovo celo prekonstrukcijo, pa jih je kar odpihnili v kraj — tiskovna pomota, ki je nemara Radojčić res ni želel, a ki je prišla silno prav njegovi »tendenci«, ker je dajala njegovi prekonstrukciji nekak pečat avtentičnosti in dokumentiranosti. Vsi ugovori so se zdeli Prijatelju že vnaprej odpravljeni, ko je videl, »da so slovenski in hrvaški listi prinesli program [t. j. »izjavo« ljubljanskega kongresa] v izvirni obliki, v kateri se je srbska formula [?!] »bojažljivo i zavijeno« (Radojčić) skrivala pod kopreno avstrijskega okvira [!], medtem ko je dr. Kostić poslal »Zastavi« tekst resolucije [»izjave«], na najvažnejšem [!] mestu bistveno izpremenjen. Namesto »na postavni način delati za uresničenje svojega jedinstva« je prinesla »Zastava« tekst: »da će južni Slaveni raditi **svakim načinom** oko ostvarenja svoga jedinstva.« Da, če je pa tako — je moral pomisliti Prijatelj — kdo bi še mogel dvomiti o tem, da je Laza Kostić na ljubljanskem kongresu ne samo Slovence in Hrvate »odvrćao od Austrije«, marveč — kot pravcati predhodnik Gavrila Principa, »Mlade Bosne« in revolucionarne mladine iz let tik pred prvo svetovno vojno — vztrajal proti boječim legalistom in lojalistom, ki so se pri tem kar križali, pri nazoru, da je v boju za jugoslovansko zedinjenje treba seči po vseh sredstvih — to vendar dokazuje srbska inačica ljubljanske »izjave« nasproti legalističnemu pridržku zahodne inačice! A tega »dokaza« v resnici ni bilo, kajti tudi v »Zastavi« je bilo na tistem mestu ljubljanske »izjave« — »svakim **zakonitim** načinom«, kakor je opozoril Radojčić sam v svojem drugem članku iz leta 1928, ki v prvem odstavku še nekoliko stopnjevano povzema hegemonistično jedro prvega članka, v drugem odstavku pa pripoveduje: »Medju ostalim izjavama ... u ... mom članku [iz leta 1921] štampao sam i ljubljansku rezoluciju od 1. decembra 1870, kako ju je donela »Zastava« od 27. novembra (po st.) 1870; članak je prešampala i »Njiva« (Ljubljana I/1921, 215-9). Sećam se, kako se Ivan Prijatelj, ugledni slovenački literarni historik, čudio [temu] srpskom tekstu i govorio mi, da se ne slaže sa slovenačkim; slučaj [res slučaj] je hteo da mi nije rekao u čemu. Njemu je ljubljanska rezolucija bila izranije poznata s njenim vrlo mutnim [?] političkim zaledjem ... Kasnije [?] je došao do prepisi, izmedju tadašnjih slovenačkih i hrvatskih političara i književnika, koja baca više svetlosti na nejasnu [?] situaciju u političkim odnosima Jugoslavena 1870 godine, i obradio je u opširnoj raspravi »Slovensko«, slovansko in južnoslovansko vprašanje pri Slovencih na prelomu 60-ih in 70-ih let« (Razprave IV/1928, 57-183). Tu je prešampao i ljubljansku rezoluciju (112-3). Njegov tekst preuzet je iz »Slovenskog Naroda«, s malim jezičnim ispravkama i nehotičnim [!]^{28a} štamparskim pogreškama. Razlike izmedju ove redakcije [?] i one u »Novicama« Prijatelj nije istakao, nego je naglasio jednu razliku izmedju slovenačkog i srpskog teksta, kako je objavljen [v Radojčićevem članku] u »Jedinstvu«. Tamo stoji u trećoj tački rezolucije, da će se južni Sloveni boriti za ostvarenje svoga

^{28a} Radojčić si je takrat moral zamišljati tudi — hotene tiskovne pomote!

jedinstva 'svakim načinom', dok u obadve slovenačke verzije stoji 'na vsaki postavni (zakoniti) način'. Tako stoji i u 'Zastavi'. Na tom mestu nema razlike između srpskog i slovenačkog teksta, nego na drugim, isto tako važnim [?! to ne drži, kakor bomo še videli!]. Razlika je na gornjem mestu nastala samo zbog štamparske pogreške što je reč 'zakonitim' u »Jedinstvu« [in v »Njivi«] slučajno ispala; ja nisam vodio korekturu članka, a pogrešku je korektoru bilo lako prevideti, jer ne kvari gramatički [in še hkrati podpira »logični«, t. j. hegemonistični] smisao; Prijatelj je tako isto [?!] prevideo, da se u njegovu tekstu rezolucije u drugoj tački ne spominju Srbi, nego samo Hrvati i Slovenci, a na kraju četvrte tačke govor je kod njega o jednako narodnosti mesto 'jednoj' « [ta zadnja razlika je res hudo »važna«!].

Prijatelj pač ni mogel biti posebno vesel, ko je to prebral, in je nemara zaklel zaradi tega, ker ni Radojčić prej objavil tega, tedaj zanj prepozna popravka, ampak šele takoj po izidu njegove razprave. Radojčić pa je bil lahko zadovoljen, ker je — tiskovna pomota, preden jo je popravil, že opravila svoje delo, namreč kar odločilno nagnila Prijatelja, da je v svoj prikaz vgradil še Radojčičevo prekonstrukcijo, ki je zdaj temu niti braniti ni bilo treba v drugem članku!

Pod vtisom tako radikalne »srbske redakcije« sicer normalno krotke »izjave« ljubljanskega kongresa je Prijatelj le še na kratko spremljal nadaljnjo polemiko; predvsem je povzel oba nadaljnja Miletičeva članka po Radojčiču, krivo »prepričan«, da je bil Miletić »zagovornik revolucijskega principa in nasprotnik počasne evolucije v Avstriji«. Miletić pa je bil samo nasprotnik vsakega podpiranja Avstrije v primeru pruskega posega vanjo. Radojčić kajpada v svojem povzetku ni navedel Miletičeve izjave, ki bi bila tudi poučila Prijatelja, da ga je Radojčić spravil na krivo sled Miletičevega »revolucionarstva«: »Naš narod nije pozvan, da ovu Monarhiju obara, jer za to ne dostaje mu snage; za to se veći 'kobac' iziskuje [ta »kobac« je takrat bila — Prusija]; — ali mi ne možemo kao narod — o onima koji su pod kakvom zakletvom ne govorimo — ni u tome tražiti poziva, da svojim ramenom Monarhiju održavamo, da se za nju oduševljavamo i žrtve prinašamo, koje narodi rado podnose za državu, koja im je mati, a ne maćija.«²⁹

Vmes je Prijatelj objavil pismo, ki ga je o drugem Miletičevem članku pisal Tomšiču Matija Mrazović, t. j. politik, ki je po Prijatelju »konicipiral hrvaško formulo o evolucijskem zedinjenju južnih Slovanov s Hrvasko kot Piemontom — najprej v okviru Avstro-Ogrske, kdaj pozneje docela neodvisno«. V pismu se je dobro lotil najšibkejše Miletičeve točke — Slovencev: »Nu kad bi habzburške monarhije nestalo u istini, kako je nestalo u nazorih Miletičevih, svakako bi njegova misao bila čudna, kad on predpostavlja, da će Rusija moći putem diplomatskim Slovence zakloniti, ako se oni ne očituju kao dio većega jedinstva i ako ih ostali dijelovi neuzmu u obranu kao krv svoje krvi i put od svoje puti. Ovo je upravo korist ljubljanske izjave, da se znade, do kuda dosižu granice jugoslovenstva. Bez toga i po historičkih uspomelah mogli bi Nijemci pred Ev-

²⁹ Izabrani članci Sv. Miletića, str. 173—174.

ropom branitbu Hrvata i Srba, u koliko bi se protezala na slovenske krajeve, a i podporu diplomatsku Rusije predstaviti kao neopravdano osvajanje. — Još bi se manje mogla Rusija u slučaju sukoba sa Germanijom zauzeti za Sloveniju ... kad je jugoslovenstvo ne bi priznavalo već sada svojim udom.«

Mrazović je očitno želel, da bi »Slovenski Narod« nadaljeval z že začeto obrambo Slovencev pred Miletičevim »začasnim« žrtvovanjem. Sam pa se je v »Zatočniku« v članku »Razprava o ljubljanskoj izjavi«, ki Prijatelju ni bil znan, ker ga »Slovenski Narod« ni omenil, spravil zlasti nad Miletičevo napovedovanje bližnjega razsula Avstro-Ogrske in si je pri tem privoščil iti nekoliko dlje, kakor bi mu bilo treba, v formulaciji: »U otajstvene knjige budućnosti nije nikomu sudjeno zaviriti; no prošlost habsburške monarhije dokazuje žilavost, za koju se ne zna, da li veće udivljenje ili strah uzbudjuje ... Ona se uz sve promene svijet pokretajućih ideja preobrazivala i pomladjivala od najnižeg besilja do najviše snage.« Mrazović je ustrezno svoji želji razvijal lepo iluzijo o avstro-slovanski monarhiji, ki bi »se prama duhu vremena ustrojila po pravdi jednako za vse narode«, in je pri tem sodil, da ima pred seboj le preprost, a od Miletičevega pravilnejši račun: »Kad sve ovo navodimo, ne izričemo nikakve svoje želje, nego crpimo opomenu, da nije probitačno ičiju budućnost snovati na propasti ovakve monarhije i odmitati od sebe dobro koje se pruža [?!], za volju boljemu, koje se istom negdje u tamnoj magluštini sakriva.«⁸⁰ Toliko smo iz Mrazovičevega članka v »Zatočniku« morali navesti, da bomo lahko prav razumeli Kostičev zagovor tudi tam, kjer ga nekoliko zavrača.

»Slovenski Narod« se je na drugi Miletičev članek »Jedinstvo Južnih Slavena« ozrl precej bolj mirno v Jurčičevem dopisu z Dunaja, ki ga je Prijatelj navedel nekoliko okleščena: »Članek je podoben prvemu, v bistvu izgovarja isto. Poostren in pojasnjen je v več rečeh. Tako n. pr. poudarja, da so Slovenci res važen faktor jugoslovanstva in slovanstva zaradi Adrije. [Tega poudarka v drugem članku še nikjer ne najdemo; Jurčiču je pač šlo za to, da ublaži Miletičevo žrtvovanje Slovencev in njegov hudi vtis!] A ostaje pri prvi misli, da nas Slovence (po razpadu Avstrije, kateri se 'Zastavi' gotov zdi), more samo vse slovanstvo rešiti. Navaja znane nemškega (pesnika in) véliko-politikarja Kinkel-a, kateri naravnost izgovarja, da bode Prusija bojevala se za Slovenijo zaradi Trsta in Jadranskega morja. Omenja, da bodo tudi Lah i po Trstu in velicem kosu Slovenije segali. Ko bi Rusija — pravi 'Zastava' — Slovenijo diplomatski Prusom prodala, jugoslovanstvo je ne more oteti. — To je vse res. A dokler nimamo nobenega vzroka misliti, da bi slovanska Rusija (če Avstrijo delé Prusi in drugi) nas in mnogo Hrvatov kar po judovski 'zašahrila', tako dolgo tudi Srbi nimajo vzroka odtezati svoje pomoči.« Tako je Jurčič v dosti blažji polemični obliki vztrajal pri svoji zavrnitvi prvega Miletičevega članka. V nadaljevanju je krivo zapisal »Napredak« namesto »Narod«: »Pripoveduje se mi, da je tudi 'Napredak' (tudi ogrskosrbski list) prinesel članek, v katerem ni zadovoljen z nami Slovenci [! sa-

⁸⁰ Zatočnik št. 289 z dne 20. XII. 1870.

mo s Slovenci?), ker smo taki strašni 'avstrijanci', da hočemo sami Avstrijo rešiti. Bral ga nisem še sam. Ako je članek zanimljiv, morda ga vam v posnetku pošljem. [Tega potem ni storil.] — Torej dva srbska v Avstro-Ogrski izhajajoča lista se našega 'avstriacizma' bojita. Bogme, še sami nismo znali, da smo taki strašni 'splošni' [t. j. državni za razliko od narodnih] domoljubi! In če se nam celo strah mala na steno, da bi mogoče bilo, da nas po premagani Avstriji Rusija kar diplomatsko v prusko mesnico narodne smrti pošlje — hudirja, nazadnje bomo res še to Avstrijo molili.³¹ Če je bil »avstriacizem« Slovencev v njihovem računu, da jim je neprimerno ugodneje biti pod Avstrijo, kakor pa v Veliki Nemčiji ali dopolnjeni Italiji, potem ga gotovo po Miletičevih člankih ni bilo nič manj kakor poprej, ampak rajši še več; a Prijatelj je žal izpustil ta Jurčičev stavek, ki je opozarjal na to — sicer očitno — okolnost. Navedel pa je zaključek, v katerega »svežem optimizmu« je našel dopolnilno oporišče za domnevo o Jurčičevem avtorstvu: »A naj pride, kar hoče, mi zaupamo v bodočnost, v bodočo srečo slovanstva in [se] hočemo po geslu slavnega pariškega brambovca [Dantona] za narodne pravice in za svoje [narodno] življenje, bojovati, bojovati, zmerom bojovati!« ... mi sinovi slovenskega naroda, stojmo, borimo se! Brez hrabrega obupnega boja pasti je sramota. Živeli Francozi!« Bil je čas »hrabrega obupnega boja« Francozov proti pruski invaziji.

Izraz »avstriacizem« je po vsej priliki Jurčič našel v razgovorih o Miletičevih in drugih srbskih ugovorih proti »izjavi« ljubljanskega kongresa med jugoslovanskimi študenti na Dunaju. Tako, kakor ga najdemo pri Jurčiču, to srbsko očitjanje »avstriacizma« Slovincem podpira tisto, kar se je na temelju Radojčičeve prekonstrukcije zamesilo pri Prijatelju: da so na koncu ostali Slovenci sami izpostavljeni temu očitku! A to »velja« samo toliko časa, dokler si poleg drugega Miletičevega članka ne ogledamo tudi še članek »Obmane Slavena u Austriji«, ki ga je napisal Mihailo Polit-Desančić (P-D) v novosadskem »Narodu«, in ugotovimo, da tudi v njem ni nobenega govora o kakšnem specifičnem slovenskem »avstriacizmu«, ampak prav tako samo o avstroslovanski politiki. Polit je le s svojimi besedami podajal Miletičevo misel, ki je ni nikjer prestopil niti obogatil, marveč mestoma poenostavil zlasti s tem, da je prikril — prav kot Radojčičev predhodnik — oba momenta, ki sta tudi med Srbi zbujala odpor: ni naravnost omenil edinega tedaj »realnega« predvidevanja razsula Avstro-Ogrske, namreč »pruskega«, niti ni prav nič dejal o začasni izpustitvi Slovencev iz jugoslovanskega osvobodilnozdruževalnega programa. »Velika obmana«, ki »je svoj vrhunec dostigla u god. 1848 sa onom poznatom izrekom [Palackega]: da nema Avstrije, Slaveni bi je morali stvoriti«, mu je ideja o 'slavenskoj Austriji', ki jo je sila preprosto jemal kot misel, »kao da su Slaveni pozvani da održe i da ukrepe Austriju«. Za Srbe je izjavil Polit, da »u toj obmani više ne žive«, zase pa je še dejal: »Mi mišljamo, da je ta ideja već na veki zakopana, ali se ona od skoro opet [?!] pojavila među Hrvatima i Slovincima. Ideja 'ilirizma' u opsegu 'slavenske' Austrije dodje opet na tapet pri sastanku od 1. decem-

³¹ Slovenski Narod št. 150 z dne 24. XII. 1870.

bra u Ljubljani.« List »Narod«, v katerem je Polit objavil ta članek, je izdajal dr. Jovan Subotić, ki je bil v najboljših političnih odnosih z voditelji hrvaške narodne stranke in ki so ga skušali ti predvsem pritegniti k novi jugoslovanski politiki, kakor lahko razberemo tudi iz Tomšičevega sporočila dr. Josipu Vošnjaku po konferenci v Sisku, da se bo ljubljanskega kongresa udeležil »morebiti tudi Subotić«.³² Dr. Subotić je potem, kakor bomo videli, pisal v prav tem svojem listu proti Miletičevim idejam, ki jih je zastopal Politov članek, in je zato na dlani domneva, da je ta izšel v »Narodu« brez njegove odobritve, kot »kukavičje jajce«. Nadaljnji odstavek tega članka se je glasil: »Kad nam prijatelji iz Hrvatske o tej stvari javljaše i na sastanak u Ljublanu pozvaše, mi ne mogosmo verovati, da ozbiljni državnici i uvidjavni rodoljubi mogu verovati na oživotvorenje kakve 'Slovenije' [pač v smislu »Jugoslavije«!]. Zbilja, može li pri današnjim okolnostima smisla imati, da se Hrvatska Kranjskoj [t. j. — Sloveniji], ili Kranjska Hrvatskoj pridruži? Bi li Madjari na to pristali, da se Hrvatska od zemalja ugarske krune ocepi i Cislajtaniji pridruži? Ili, bi li Nemci dopustili, da se Kranjska Hrvatskoj i po tome Translajtaniji utelovi? — Da ovo ni Madjari ni Nemci dopustili ne bi, o tome ne može ni najmanje sumnje biti. Uzdanje dakle leži u nečem trećem, što bi mimo volje i Madjara i Nemaca bilo. A to uzdaje ne može u ničem drugom ležati, već u tom, da će bečki dvor naposljedku naslona tražiti u Slavenima, ili drugim rečima, opet ona stara ideja, da će Austrija slavenskom postati.« Vprašanje »slovanske Avstrije« je Polit prav spretno zagrabil: »Da su Slaveni u Austriji jedan te istovetni i to kompaktni narod [kar so si avstroslovani takrat še želeli dopovedati!], te da su im svima interesi samo za Austriju skupčani, to bi Austrija, pogledom na broj Slavena koji većinu u carevini sačinjavaju, mogla u Slavenima naslona tražiti, premda bi u tom slučaju, ako bi Austrija 'slavenska' postala, odstranila [pač: potisnila v kot ali »ob steno«!] i Nemce i Madjare. No Slaveni u Austriji niti su jedan te istovetni narod, niti su im interesi jednaki, niti mogu svi jednako za interes Austrije skupčani biti. Drugi su interesi Čeha, drugi Poljaka, a drugi Srba.« Prav trezne ugotovitve, toda neskladne s slovanskim čustvovanjem, ki so ga tako gojili zlasti tudi Slovenci — prav iz svojih »specifičnih« koristi! Nato je poudaril Polit očitno resnico o nekih specifičnosti v položaju Poljakov in Srbov v primeri z drugimi avstroogrskimi Slovani: »Poljaci i Srbi predstavljaju ona dva slavenska plemena u Austriji, kojih je najveći deo izvan Austrije, te koji ako i neće i ne mogu prekinuti svezu s Austrijom, ipak budućnost čitavog svoga naroda ne mogu zavisnom učiniti od interesa Austrije.« Polit pač iz večje previdnosti v naslednjem stavku ni k Čehom pridružil tudi Slovencev: »Jedino Česi u Austriji mogu tesno skupčati interes čitavog svoga naroda sa interesom Austrije, no i ovo samo u toliko, u koliko bi našli u Austriji obranu protiv ujedinjene Nemačke. U koliko pak taj interes prestaje, prestaje i interes česki za Austriju.« Logično je za avstroogrške Srbe izjavil: »Ako bi i mogli žrtvovati našu budućnost za lju-

³² I. Prijatelj o. c. III, str. 194.

bav Austrije, ne možemo žrtvovati budućnost čitavog našeg naroda izvan Austrije, pa zato i ne možemo želiti da čitav srbski narod pod Austriju dodje. U tom smislu dakle mi jesmo isključivo Srbi, ali zato držimo, da ne radimo protiv, već za ujedinjenje jugoslavensko.« Verbalno je bil tudi Polit enako Miletiću popoln Jugoslovan: »O tom, da Srbi, Hrvati i Slovenci moraju jednu budućnost imati — o tom mi ne sumnjamo i u tom obziru mi podpuno prihvaćamo ideju ujedinjenja jugoslavenskog.« Toda mož ni pripušćal nobene »avstrijske« zedinjevalne etape: »Samo što mi držimo, da ta naša skupna budućnost mora preživeti Austriju [o tem pač nihče ni mogel biti drugega mnjenja!] te da svaki pokušaj ujedinjenja jugoslavenskog pod zaštitom Austrije odstranjuje pravo ujedinjenje jugoslavensko. Da Zagreb i Ljubljana leže izvan Austrije... to mi Srbi ne bi ništa imali protiv toga, pokrenulo se to ujedinjenje jugoslavensko iz Zagreba i Ljubljane, ili iz Beograda i Cetinja.« O tem pač ni nihče mogel dvomiti, da sta imela Beograd in Cetinje kot prestolnici narodnih držav prednost pred Zagrebom in Ljubljano, toda alternative, ki jo je to Politovo poenostavljenje vsebovalo, dejansko ni bilo, kajti iz Avstro-Ogrske ni mogel noben vanjo »vključen« narod kar »izstopiti« — bodisi leta 1870 ali tudi kdaj koli v teku nadaljnjega pol stoletja do vključno leta 1917 — ampak so vsi morali za svoje »izstope« iz nje počakati na propad njene vojne in državne moči, ki je niso vzdrževali oni s tem, da so upoštevali njen obstoj, medtem ko za njeno zrušenje njihove moči niso zadoščale. Spričo tega ni moglo biti prav nič prepričljivo za Hrvate in Slovence, da bi moralo biti zaradi še docela neaktualnega prvenstva Srbije in Črne gore odveč ali celo škodljivo prizadevanje za zedinjenje avstroogrskih Jugoslovana, t. j. za prenehanje njihove razkositosti in narodnostne zatiranosti v pogojih, ko sprejemljivo razbitje Avstro-Ogrske še davno ni bilo na dnevnem redu. A že Polit si je enako kakor pozneje Radojčić olajšal zavraćanje »ujedinjenja Jugoslavena pod zaštitom Austrije« tako, da ga je vselej enačil z zedinjevanjem vseh Jugoslovana pod Avstrijo!

Kajpada tudi pri Politu ni nobenega protiaustrijskega revolucionarstva, marveč ista »lojalnost« — brez navdušenja seveda — kakor pri Miletiću. Tako pravi na nekem mestu: »Mi Srbi, Hrvati i Slovenci u Austriji možemo biti lojalni Austrijanci, pa naše dužnosti kao građani ove carevine ispunjavati, ali ta lojalnost ne sme tako daleko ići, da prećimo budućnost naše braće izvan Austrije.« Na drugem mestu poziva: »Mi Slaveni u Austriji ispunjavajmo naše dužnosti kao građani ove carevine, ali nemojmo sebe praviti 'riterima' [viteze] Austrije.« A na tretjem mestu: »Slaveni neće rušiti Austriju, al je protiv svoga interesa ne mogu podržavati.« Za to mislijo je Miletićeva »pruska« kombinacija in prav tako za naslednjo: Slaveni ako i neće raditi na rasulu Austrije, ipak moraju biti oprezni na one spoljne kombinacije, koje bi i bez njihovog sudelovanja i pri svom njihovom lojalnom ponašanju prema Austriji, mogle biti po njihove sobstvene obšte slavenske i posebne plemenske interese korisnije nego kombinacija sa starom obmanom o »slavenskoj« Austriji.« Značilen je »zven« Politovega zaključnega stavka: »Toliko bi trebalo da je bez sva-

kog komentara jasno i Slovencima i Hrvatima: da ujedinjenje jugoslovensko u opsegu Austrije mesto imati ne može.³³

Medtem ko »Slovenski Narod« tega napada v novosadskem »Narodu« na ljubljanski kongres ni več omenil po Jurčičevi kratki oznaki in napovedi, da ga bo povzel, »ako je članek zanimljiv«, pa je Mrazovića nemilo prizadela nepričakovana novica, da se je ob »Zastavo« zvrstil v srbsko fronto »proti ljubljanskemu programu« tudi še novosadski »Narod«. V novem članku »Još razprava ljubljanskog programa« v »Zatočniku« je med drugim zapisal: »Kakvo mi osećanje gojimo prema Austriji i Ugarskoj, niti mi marimo komu pripovijedati, niti nas one za to pitaju. One postoje, a da postoje, nije pusti slučaj, nije kaprica jednog momenta, nego posljedica mnogih vjekova, velikih historičnih sgođa, pak buduć da su te sgođe i nas u taj sklop uvrstile, naše je nastojati, ako i ne da budemo njihovi 'riteri', kako veli dr. Polit, ali ... da se pridignemo iz helotstva ... složnim radom i jedinstvom.« Vsakdo ve, da zedinjenja avstroogrskih Jugoslovancov ne bo lahko doseči — saj za to Jugoslovani »treba u ime svog interesa da na druge misli dovedu Nijemce, Madjare i dinastiju! — bo pa vendar »puno lakše, nego oboriti Austriju i Tursku i na njihovih razvalinah ujediniti cijelo južno slavenstvo«.³⁴

Medtem ko tako polemična napetost med Novim Sadom in Siskom ni popuščala, pa jo je »Slovenski Narod« nadalje ublaževal in pod močnim vplivom tega ublaževanja je zaključni odstavek Prijateljevega prikaza polemike. Ta odstavek je iz dveh delov: v prvem je prav kratek povzetek tretjega Miletičevega članka »Još jedamput o jedinstvu Južnih Slavena«, ki ga je Prijatelj poznal le v Radojčičevi »transkripciji«, v drugem pa povzetek novega dunajskega dopisa, ki ga je Prijatelj utemeljeno pripisal »takrat [od novega leta 1871] sicer že v Sisku bivajočemu Jurčiču«, »Narodovemu« specialistu za to vprašanje«. Proti Prijateljevemu in stvarnemu vrstnemu redu navajamo najprej ta »dunajski« dopis in se šele pozneje vrnemo k Miletiću. Dopis se glasi: »Oba srbska lista, ki sta proti ljubljanskemu sestanku pisala, oglasila sta se zopet. 'Zastava' je o tem prinesla še dva, srbski 'Narod' en članek. Oba sta izzvana po 'Zatočnikovem' odgovoru. Ker je 'Slovenski Narod' govoril o prvem Miletičevem članku, potrebno je, da tudi o teh dveh zadnjih izjavah svojim bralcem poroča, se posebno ker sta v glavni stvari jasnejši. 'Narod' in 'Zastava' se zavarujeta, da bi za to bila, da se Slovenci nemštvu prepuste, ter izrekata, da sta za jedinstvo Jugoslovancov. Samo ponavljata, da bode, po razpadu' naloga vsega slovanstva rešiti nas Slovence. Srbi namreč nimajo, kakor strašno naravnost povedo, nobene vere o obstanku monarhije. Bili so in pisali so torej samo zaradi tega proti ljubljanskemu shodu, ker so mislili, da hoté Hrvati in Slovenci kakor Atlanti **samo** za ta namen zvezati se, da Avstrijo otmó. A zdaj jim oni Srb, ki je v Ljubljani [na kongresu] bil [dr. Laza Kostić], v 'Zastavi' sám razloži, da o tem ni govora bilo. S tem so nekako bolj zadovoljni.«³⁵ Na tem mestu lahko odlomimo

³³ Narod (Novi Sad), I/1870, št. 142.

³⁴ Zatočnik št. 291 z dne 22. XII. 1870.

³⁵ Slovenski Narod št. 6 z dne 17. I. 1871.

ta »dunajski« dopis in si najprej ogledamo že nekajkrat omenjeni Kostićev zagovor, ki je izšel pod naslovom »Još jedna reč o ljubljanskem sastanku« v »Zastavi« hkrati s tretjim Miletičevim člankom.³⁶

V uvodnem stavku je Kostić obrazložil, zakaj tako pozno posega v razpravljanje o ljubljanskem kongresu, ki se ga je udeležil kot edini izmed vojvodinskih Srbov: »Vrativši se tek ovih dana s puta na ljubljanski sastanak doma, dobijem priliku obazreti se po narodnom novinarstvu, što mi se na putu [t. j. tiste štiri tedne, ki jih je nekje prebil od bivanja v Ljubljani za časa kongresa] nije dalo.« Medtem ko tej navedbi lahko tudi ne verjamemo, pa nimamo te izbire pri trditvi v naslednjem stavku: »Još u polasku na sastanak znao sam dobro, kakav će položaj zauzeti srpsko slobodoumno novinarstvo prema ljubljanskom sastanku, ako se na njemu bude primio onaj program, kojim je sazvat.« Kostić je potemtakem vedel, ko je odhajal v Ljubljano iz Novega Sada, da Miletić v Vacu ne odobrava njegove udeležbe na ljubljanskem kongresu, a je menil, da jo bo lahko javno zagovarjal, če bi jo Miletić napadel. Med tem, ko je bil v Ljubljani, se je to zgodilo: »U to se doba napisao članak [Slovenija«] u 137. br. ovoga lista, što beše u neku ruku pre nagljeno, jer beše napisan s obzirom na taj program i u misli, da će ga sastanak usvojiti. — Medjutim, taj se program nije primio i po tome odpada po sebi bojazan ‚Zastavinog‘ članka ‚Slovenija‘. — To se u drugom članku ‚Jedinstvo južnih Slavena‘ u br. 142. priznaje, što se navode neke sumnje o ‚kombinacijama‘, u kojima bi se ljubljanske odluke imale ostvariti. — Pošto se ljubljanske odluke ne prostiru na to polje, nećemo ovde o tome razgovarati, i ako su ta razmatranja dala povoda ‚Slovenskim novinama‘ [t. j. »Slovenskemu Narodu«!] i ‚Zatočnikovom‘ M[razović]-u, nekom u svojoj žestini dosta izlišnom oštrpkivanju. — No ne možemo mukom [molče] preći članak M. Polita u ‚Narodu‘: ‚Slavenske obmane‘, koji je od prilike u istom pravcu napisan, u kom i ‚Zastavina‘ ‚Slovenija‘, a ne može se pravdati, da je pre naglio, jer su mu ljubljanske odluke već bile poznate, a i žešći je u svojoj odluci od ‚Zastavinog‘ prvog članka. — Po ‚Narodu‘ izgleda, kao da su se rodoljubi zato sastali u Ljubljani, da održe ‚habsburšku monarhiju‘! To se zove čitati na crne naočare; a pošto se sve umovanje tog članka osniva na toj neistinitoj umisli, po tome se može i suditi, da li je bilo potrebno ili zalično [odveć] napisati ga. — Što se u odlukama spominje ‚habsburška monarhija‘, to je slučajno: U Ljubljani niti nas je bilo, niti nas je po današnjim okolnostima moglo biti drugih južnih Slavena, osim onih što žive u zemljama t. zv. ‚habsburške monarhije‘; rasprostiti svoje odluke u tačkama i na one, koji nisu u zboru, zvalo bi se namećati im se. — Dobit je iz ljubljanskog sastanka po jedinstvo celokupnog južnog slavenstva ova: što se nije primio ni program dualistični ni federalistični. To je, istina, samo negativna dobit, ali prvo, često biva u politici, da se negativna dobit časom pretvori u pozitivnu, a drugo, kad se pomisli, da su uz dualistički program bili sazivači [t. j. voditelji hrvaške narodne stranke], a uz federalistični domaćini sastanka [slovenski narodnjaki tako »stari« kakor »mladi«], onda je dobit veća, nego što se mogla

³⁶ Zastava št. 149 z dne 20. XII. 1870 po starem, t. j. 1. I. 1871.

očekivati. — No pošto sam ja bio u prvom sastanku jedan od predlagača opšteg načela izjave, usled čega su posle odluke u tačke podeljene, ne može mi se na ino, a da ovde ne izjavim, da predlagačima ljubljanskih odluka, u koliko je meni poznato, nije ni na kraj pameti bila nenadvladiva žilavost habsburške monarhije, kao što misli 'Zatočnikov' M.»

Takšen je torej tisti spis, ki je veljal po Radojčičevi prekonstrukciji skozi štiri desetletja kot Kostičevo »pričevanje«, »da je našao u Ljubljani manje austrijanstva, nego što se nadao i nego što bi se po njegovu (!) članku [»Slovenija«], koji je [pravilno!] držan za Miletićev, moglo misliti«! O vsem tem ni sledu v Kostičevi izjavi. Iz nje izvemo pač, da se z Mrazovičevimi hvalisanji »žilavosti habsburške monarhije« v polemiki z Miletićem nikakor ne strinja in da takšnih »nazorov« ni opazil na ljubljanskem kongresu pri nobenem predlagatelju »izjave«; iz nje moramo prav tako vzeti v vednost zanikanje kot »neistinite« predstave, »kao da su se rodoljubi zato sastali u Ljubljani, da održe 'habsburšku monarhiju'«, kakor tudi opozorilo, da se »izjava«, po kateri je treba presojuditi ljubljanski kongres, sploh »ne prostire na to polje«, marveč govori o čisto drugih zadevah, namreč — o »narodnem edinstvu«, o »enakih narodnih potrebah«, o združevanju vseh moči in naporov za »uresničenje edinstva« med Jugoslovani, pri čemer — y točki 4. (po srbskem besedilu iz »Zastave«) — »če Južni Slaveni u habsburškoj monarhiji udesiti svoj rad [tako], kako bi mogli zadovoljiti jednakim potrebama svoje braće preko granice, s kojima su jedan narod«. Habsburško monarhijo je »izjava« jemala kot dejstvo, ki ga pa ni niti posredno označevala kot Jugoslovanom tudi le relativno zaželeno; na njeni platformi so se lahko znašli skupaj tako tisti, ki so si lahko privoščili subjektivno — ne pa tudi objektivno — sproščenost od tega dejstva, kakor tudi tisti, ki so ga »želeli« kot manjše zlo, torej vsi Jugoslovani od Srbov do Hrvatov in Slovencev. Kostić se z Miletićem ni strinjal, ko je šel na ljubljanski kongres, niti ni sprejel njegovih nazorov, ko je prebral njegove tri članke — to pove njegov zagovor! Nikakor ni videl nujnosti, da bi bilo treba kombinirati ravno in edinole na temelju pruskega posega v Avstrijo in Slovence izvzemati iz jugoslovanske skupnosti zaradi nekega le mogočega dogajanja v negotovi prihodnosti (ki se potem sploh ni primerilo). Zakaj bi tako odganjali Slovence, ki jih je treba nasprotno s poudarjenim zanimanjem objeti v jugoslovanstvu, četudi bi odnos sil v primeru takšnega mogočega dogajanja še preprečil njihovo pridruženje srbskohrvaški državni združitvi — tako je pač — vsekakor protimiletičevsko — razglabljal Kostić in šel na kongres, zdaj pa zagovarjal njegovo »izjavo«, pri katere sestavljanju je sodeloval in se po njenem sprejemu tudi obvezal k nadaljnjemu političnemu sodelovanju med petnajstimi predstavniki avstroogrskih Jugoslovanov, ki jih je določil kongres in jim naložil, da se v primeru potrebe na Mrazovičev poziv spet snidejo.³⁷ Kostiću ni šla v glavo hladna treznost Miletičevega političnega računa o začasnem sporazumevanju z Veliko Nemčijo na os-

³⁷ Še neobjavljeno Mrazovičevo pismo Strossmayerju z dne 6. XII. 1870 v arhivu Jugoslavenke akademije znanosti i umjetnosti v Zagrebu. Med petnajstim je bil poleg Kostića iz Vojvodine še dr. Jovan Subotić.

novi trenutne popolne nezainteresiranosti za Slovence. Nemara se Kostiću sploh ni zdel verjeten pruski poseg v Avstrijo ali pa je tej še pripisoval možnost, da ga odbije, in sposobnost, da izvede narodno enakopravnost med svojimi narodi. A teh vprašanj se njegov zagovor ni dotaknil. Prav vse pa ne samo dopušča, marveč nalaga domnevo, da se je strinjal s stališčem dr. Subotića, ki je dva dni za Kostićevim zagovorom v 'Zastavi' objavil v svojem »Narodu« članek »Ujedinjenje Južnih Slavena« in v njem med drugim zapisal: »Držimo, da niko od nas proti ljubljanski izjavi ništa imati neće i imati ne može: što više, da će svaki rado pružiti ruku na posao, koji je upravljen na snaženje jugoslavenskog elementa u danom državnom stroju, i na pripravljanje stanja, koje po mnenju jednih odgovara sadašnjim neuklonljivim okolnostima, ali ne smeta potrebi vremena, koje će po mišljenju drugih srcu gotovu žetvu da ponese. Za emancipaciju jugoslovanskog elementa u Austro-Ugarskoj biće svaki prijatelj toga naroda i prijatelj čovečanstva; za izjednačenje položaja naroda jugoslavenskog sa položajem naroda nemačkog i madjarskog u Austro-Ugarskoj mora se svaki Slaven, a ponaosob svaki Jugoslaven, na temelju prirodne dužnosti izjaviti; a protiv udruženja čestica jedne i iste narodnosti možemo biti najmanje mi Srbi, koji tim načelom jedino možemo i oživeti i živeti.«³⁸

K temu navedku iz Subotićevega članka lahko pristavimo še naslednjo notico iz »Slovenskega Naroda«: »Subotićev 'Narod' piše v novoletnem članku, potem ko je govoril o bratstvu in potrebnem enotnem postopanju s Hrvati, o nas Slovencih takole: 'Slovenci nam podajajo bratsko roko. Velja [treba je!], da jim mi Srbi gremo nasproti. Magjarski list javlja radostno vest, da ljubljanska izjava ni našla odjeka. Magjarski list se moti! — Tako piše 'Narod', kateri je tudi imel nekoliko Miletićevih formalnih (?) pomišljajev [pomislekov] o ljubljanskem sestanku. Torej vidimo z veseljem, da je ideja tudi tu prijeta.«³⁹

A vrniti se moramo k tretjemu Miletićevemu članku, ki je izšel hkрати s Kostićevim zagovorom v isti številki »Zastave« in je v začetku res »skušal malo potolažiti zlasti Slovence«, kakor je presodil Prijatelj po Radojčićevem povzetku, s stavkom: »Mi ne previdjamo važnost, koju ima ako i ne mnogobrojno, ali kompaktno i zgodno smešteno pleme Slovenaca za južno slavenstvo, kome je ono pretstraža prema Nemcima i oklop ili bolje reći 'šlem Adrije' kao jedinog jugoslavenskog mora.« Ni pričakoval, je zapisal, da bodo njegove članke tako razumeli, »kao da bi mi uopšte i načelno bili protivu ljubljanske 'izjave'; ko je dejal, »da nam u prvom redu pretstoji rad i borba oko toga, da se Hrvati i Srbi u Trojnoj kraljevini politično ujedine, a Slovenci da nastoje oko svoga političnog ujedinjenja«, ni nikakor s tem hotel reći, »da isključujemo«, marveč nasprotno da »prihvaćamo misao i težnju, da se za buduće vanredne događaje sprema zemljište zbliženju i ujedinjenju ili udruženju svijuz Južnih Slavena pa i Slovenaca«. Ko je dobro razčlenil, da bi bil mogoč »pre-

³⁸ Narod (Novi Sad) z dne 22. XII. 1870 po starem t. j. 3. I. 1871. Navedek smo prevzeli po »Zgodovinskem časopisu« X-XI, str. 176.

³⁹ Slovenski Narod št. 10 z dne 26. I. 1871.

obražaj Monarhije u pravcu političnog jedinstva Južnih Slavena samo prevratom odgore«, t. j. z državnim udarom, proti kakršnemu sicer nima prav nobenih »skrupulov«, saj »je Austro-Ugarska i onako postala ,geografični pojam' — testo, koje se po volji i snazi mesiti i premesiti može« [tega nista upoštevala Radojčić in za njim Prijatelj, ki sta pod to oznako z »geografičnim pojmom« razumela misel, da je Avstrija na koncu svojih sil in odpornosti navzven ter zaradi tega pred razsulom!], je priznal samo teoretično možnost »slovanske« preobrazbe Avstrije, ne pa tudi praktične: »No mi ne samo da sumnjamo, nego imamo mnogo razloga neverovati, da bi se ,prevrat odgore' hteo učiniti na račun pravde Slavenima. Ta politika vere i nevere deli nas očevidno od ,Zatočnika'«. V tem je imel Miletić prav, toda ni videti, da bi bil ravno ta moment »vere i nevere« odločilnega in bistvenega pomena. Miletić je še na vsej črti vztrajal pri vseh svojih ocenah in pri svojem poglavitnem političnem računu: »Mi smo dakle iz sve duše protivni pravcu ,političnog jedinstva' Južnih Slavena pod ,Habzburškom Monarhijom' još — sub umbra alarum« [= pod senco kril — avstrijskega orla]. — ,Zatočnik' veli da ,Zastava' priznaje, da mi ne možemo oboriti Monarhiju — no zato ne mora stojati i ne stoji, da je niko obarati neće, ako i ne baš nama za volju, nego za svoj račun, ali koji i nama u prilog može doći; a još manje sleduje, da smo mi pozvani da budemo ,štule kljakave' [= berglje] Austrije.« Vsevdilj je imel pred očmi »prusko« razsulo Avstro-Ogrske in je zato odklanjal politično povezavo Srbov in Hrvatov s Slovenci, ker bi prve in druge obremenila z dolžnostjo, da se upirajo nemškim pretenzijam na slovenske dežele skupaj s — Habsburžani, Madžari in vsemi, ki bi se postavili v protiprusko fronto — ne pa zaradi »avstrijstva« Slovencev, kakor je hotela legenda, ki jo je — kakor smo videli — iz Radojčićevega semenja vzgojil Prijatelj! Še kar mirno je Miletić zavrnil očitek, ki mu je nekoliko pozneje šel bolj na živce: »Mi ne napuštamo ni Slovence ni Čehe ,svojoj sudbini', nego samo držimo, da je njino pitanje — pitanje svega slavenstva, a ne samo južnog, i da snaga Južnih Slavena, naročito Hrvata i Srbalja, za njino rešenje ne dostiže; zato nemamo razloga mešati srpsko-hrvatsko pitanje sa austro-slavenskim, nego će se ono [namreč vprašanje Čehov in Slovencev!] rešiti sa pitanjem nemačko-slavenskim.«

V tem članku pa je Miletić vendarle zapustil dozdevno nekompromisnost v svojem odklanjanju zedinjenja avstroogrskih Jugoslovanov, ko je dopustil to možnost v odstavku: »Medjutim kad bi ,Habzburška Monarhija' zaista došla do te svesti, da treba i Slavene zadobiti i na njih se takodje nasloniti — to neka na delu pokaže; neka uzme iniciativu, da se grupuju česke zemlje ujedno, nemačke ujedno, slovenske ujedno, poljsko-rusinske ujedno, i da sve u ravnopravnu svezu stupe — pa ako Madjari iza toga ostanu, a Južnim Slavenima boljeg izgleda ne bude, onda neka bi se izišlo sa programom i težnjom ujedinjenja Južnih Slavena u jednu, prema ostalima ravnopravnu i saveznu državnu grupu — ali da mi uvek ,podilazimo', to niti je dostojno, ni politički.« V priključku pa je vrh tega pozval predstavnike zahodnih Jugoslovanov k skupnemu razpravljanju: »Neka se i ljubljanska ,izjava' u jasan i opredeljen pro-

gram stavi — pa čemo se onda razgovarati. Iako Slovenima u Ugarskoj ne bi u njemu dostojno mesto bilo [ostali bi pod Madžari!], iako bi mi sa našim mišljenjem usiljeni [= prevladani] bili, ipak bi imali toliko rodoljublja, da glas naš večini podložimo, a gde možda ne bi mogli pomagati, da ne odmažemo.«⁴⁰ Miletić je bil potemtakem takrat kljub razlikam, ki jih je poudarjal, pripravljen podrediti se koordinaciji srbske politike v Avstro-Ogrski s hrvaškoslovensko.

Že v tem članku je Miletić po svoje trezno in kritično ugotavljal resnico, ki je bila čustvenim avstroslovanom tako neprijetna, namreč da »su Slaveni — recimo iskreno i otvoreno — sebični«, da »su upravo išli na to ili nisu odbijali od sebe iskušenje, da se jedno pleme koristi drugim«, in da »je naposljedku svako pleme program udešavalo, ne kako bi to za sve Slavene, nego kako bi za isto pleme najbolje bilo«. Prav to misel je kratek čas zatem, v februarju 1871, takoj po nastopu Hohentwartove vlade v Avstriji, razvijal pač isti Svetožar Miletić v članku »Slavenska konferencija«, ki ga je iz »Zastave« v izčrpnem povzetku prenesel »Slovenski Narod«⁴¹ s pripombo, da »izrečene misli ... radi sprejemamo za svoje«. Avstrijski Slovani naj bi sklicali konferenco in se na njej dogovorili, »kaj in kako jim je delati, da pridejo do onega političnega položaja, ki vsacemu plemenu pristoji po njegovih okolišnih«. Doslej »vsako pleme svojo politiko goji, da je vsaka beseda o ,slavenski slogi in vzajemnosti‘ — prazna fraza, laž, s katero nismo nikogar prevarili, le sebe slepili«. Kajti »Čehi imajo politiko za se, Poljaki za se, druga je drugi, a obe sta politiki Slovencev nasprotni, ali vsaj se ne ujemate«. Tu se je Miletić spomnil za nekaj tednov nazaj: »Ko smo mi Srbi rekli, da sedaj ne gre, da mi v rednem stanju stvari, ali bolje rečeno, v Avstro-Ogrski, kakor ona sedaj obstoji, vzamemo v neposredni program ,politično jedinstvo Hrvatov, Slovencev in Srbov‘ onkraj Donave in Save — nas je zadel graja in sicer iz češkega tabora samega.« Lahko je zavrnil Čeha: »Pa da Čehi goje politiko, ki se ne ujema s politiko Slovencev, s katerimi so skoro edini bili — o tem jim naravno ni treba nikomur dajati računa.« Tudi v rusko vlado ni imel nobenega zaupanja: »Kdo ve, ali ne namerja ruska vlada tržiti s simpatijami posameznih plemen slavenskih, in da se ne bo na iztoku, še prej pa na zapadu pogodila s tujo vlado za kožo enega ali drugega slavenskega plemena?« Od teh splošnih razglabljanj — je nadaljeval »Slovenski Narod« — »se ,Zastava‘ potem obrača k jugoslovanskim plemenom, ki so pristopila ljubljanskemu programu, in nadaljuje svoje razmišljanje takole: ,Slavensko konferencijo priporočamo posebno onim slavenskim plemenom, ki v ,habsburški monarhiji‘ iščejo ,svoje državno pravo‘, pogoje svojemu obstanku, ker če ž njimi v tem nismo ene ,politične vere‘, vendar smo za zdaj ž njimi v borbi proti Nemcem in Magjarom« ter jih moramo podpirati, da bo tudi »krona« upoštevala njihovemu enako srbsko stališče. Res »mi nismo prijatelji

⁴⁰ Tudi tretji Miletićev članek je v »Izbranih člancih«, str. 179-189.

⁴¹ Slovenski Narod št. 25 in 26 z dne 2. in 4. III. 1871.

konsolidaciji habsburške monarhije na veke, ali vendar je treba Arhimedovo piko [!] dobiti, s katere se more pridobiti boljša prihodnost«. Tokrat Miletić ni več videl, kako kroži pruski »kobac« nad Avstrijo, marveč je iskal drugo Arhimedovo točko, in se začasno zadovoljeval tudi s takšno, ki ne bi rušila državnega okvira, a bi vendar obljubljala »boljšo prihodnost«: »Kader Češka moč dobi [ža to je šlo Hohenwartovi vladi!], zavrtelo se bode kolo tudi na jugu. Kader je osoda enih Slovanov odvisna od osode drugih, treba je, da se postopa po dogovorih.« Tako je bila v Miletićevem razmišljanju vselej prisotna tista »vsakdanja politika« v »rednih prilikah«, ki jo je Radojčić kot »manjvredno« kar »pregnal« iz bližine njegovi »pravi veliki politiki«, da je ne bi »depravirala«, s stavkom, ki ga je pri njem celega prevzel tudi Prijatelj, zaveden v krivo mnenje, da gre za Miletićev stavek: »Avstrijsko vprašanje je treba docela eliminirati iz prave, velike južnoslovanske politike, in se z njim ukvarjati iz sile, samo v vsakdanji politiki«.

Prispeli smo do zadnjega odstavka, kjer je v Prijateljevem prikazu vgrajena Radojčićeva prekonstrukcija: »V načelnem oziru se mora reči, da je na ljubljanskem kongresu zmagala [!] hrvaška formula z avstroogrskim okvirom, torej evolucionizem, medtem ko je hrvaškoslovenska večina [!] kongresa srbsko, v bistvu revolucionarno [!] formulo smatrala morebiti za paralelno. To bi se dalo sklepati že iz formulacije ljubljanskih resolucij. Še bolj pa se to razvidi iz nekega članka, ki ga je v začetku maja 1871 priobčil v 'Narodu' Jurčič, pišoč v njem;... kakor je Srbija na balkanskem poluotoku ono središče, okolo katerega se morajo mnogobrojni turški Slaveni ujediniti, tako ima Hrvatska po svoji zgodovini, po svoji veljavi in po naturnem položaju nálog, v bodočnosti postati ona točka, okolo ktere se bodo morali grupirati avstrijski Jugoslaveni...« Dalje Prijatelju ne bomo sledili. Iz tega Jurčičevega stavka razvidimo takratni paralelizem srbske težnje po osvoboditvi in združitvi vzhodnih Jugoslovanov, ki so bili še pod Turčijo, in pa težnje avstroogrskih Jugoslovanov, da se v danem državnem okviru sprostijo hujših oblik tujega pritiska in povežejo v skupni avtonomiji. Šele Radojčić je turške Jugoslovane izpustil in skonstruiral nasprotstvo med zahodnim »evolucionizmom« in vzhodnim »revolucionarstvom« — s kakšnim računom, smo videli. Med obema dejanskima paralelnima težnjama ni bilo nepremostljivega nasprotstva. V času, ki ga obravnavamo, se še ni bilo razdivjalo srbsko-hrvaško ravnanje na zadovoljstvo Budimpešte in Dunaja, ki sta črpala iz njega korist. Takrat je n. pr. beograjski časnik »Jedinstvo«, ki je veljal za »oficioznega«, takole zagovarjal »nujnost sloge in združitve Jugoslovanov: »Jugoslovanske časnike preveva misel, da se mora vsako izmed jugoslovanskih plemen razvijati samo, vsa skupaj pa morajo težiti k medsebojnemu zbližanju, da bodo dosegla skupni cilj... Med Jugoslovani sta dve središči: Srbija in Hrvaška... Težiti je treba za združitvijo; kako jo bomo ostvarili, je vprašanje prihodnosti. 'Jedinstvo' zato ne ve svetovati Srbom v Vojaški krajini, Dalmaciji in drugje nič boljšega, kakor da naj živijo v najlepši slogi z brati Hrvati

pod Krešimirovo krono, in tudi drugi Jugoslovani v avstroogrski monarhiji naj se bližajo temu središču.⁴²

Kar je Prijatelj še zapisal o ljubljanskem kongresu in v zvezi z njim, nima več zveze z Radojčičevo prekonstrukcijo in bi spričo tega lahko zaključili to poglavje ter prešli k tretjemu, če ne bi bilo tu najbolj primerno mesto, da si na kratko ogledamo še zaključek polemike med Miletićem in opONENTI v »Zatočniku« in »Slovenskem Narodu«. Doslej ji še noben zgodovinar ni sledil do konca in so zato zadnji članki v njej ostali neznani.

Mrazović se namreč ni ustavil pri svojem drugem članku »Još razprava ljubljanskog programa«, ki smo si ga bežno ogledali še pred Kostićevim zagovorom, ampak si je še v naslednji številki »Zatočnika« dal duška v članku »Ne žrtvujmo Slovenaca«, ki je nato skupaj s prvima Jurčičevima člankoma »Slavenski jug in Srbi« izzval Miletića k obširnemu odgovoru obema opONENTOMA, ta pa je sprožil še zaključni polemični članek v »Slovenskem Narodu«.

Mrazović je zagrabil Miletićevo stališče v njegovi najšibkejši točki — slovenski: »Kad bi nam iz svih drugih razloga bilo dopušteno i moguće prihvatiti politiku, koju nam preporučuju ‚Zastava‘ i ‚Narod‘, ne smijemo je pod ništa već zato prihvatiti, što nam se kaže, da prepuštimo braću slovensku udesu njemačkog plijena, u nadi tobože, da će ih kašnje Njemcima iz ralja oteti konsolidirano sveukupno slavenstvo. — Misao ovu navlastito razvija ‚Zastava‘. Što mi držimo za vrlo opasnu mogućnost, to se njoj ukazuje kano sigurna izvjesnost, da će Nijemci uz Cislajtaniyu ni pet ni devet zgrabiti Sloveniju s Trstom radi Jadranskoga mora, čemu za svjedočanstvo navodi nazore profesora Kinkla, najpravednijeg medju Nijemcima demokrata, kojemu niti pravednost niti demokratstvo ne smeta izreći, da Nijemci, kako bi se dokopali sinjeg mora, bilo bud pošto moraju uzeti Sloveniju. Ako je već Kinkl toliko prostrane svijesti, rado bi znali, gdje bi se zaustavio grof Bismarck ili ma koji drugi ministar njemačkog cara. — Uzimajući sve ovo za tvrdnu izvjesnost, predpostavljajući dapače u ovom smislu sdgovorni sporazumak medju Rusijom i Pruskom, u što mi od svoje strane ne vjerujemo, ‚Zastava‘ dokazuje ovako: Austrijski Nijemci teže za Njemačkom, a mi kao slobodouman narod u tom ih priječiti nećemo; austrijski Nijemci teže nadalje sa sobom u Njemačku potegnuti i Slovence, a mi kao ne znam kakav narod u tom ih priječiti ne možemo; neka dalje biva, kako bivati može i mora, samo mi Srbi i Hrvati gledajmo onda svoju glavu cijelu iznijeti i tražimo zaklon u južnom slavenstvu. Poslje toga otimat ćemo svi Slaveni skupa Slovence, kano što i Čehe, koji će vjerojatno kao i Slovenci u prvom naletu događaja postati plijenom Nijemaca.«

Ko je tako predstavil Miletićev račun, ki je bil res ves zgrajen na takšnem pruskem posegu, je Mrazović menil, da ga lahko zavrne takole: »No točka slovenska tako je važna za južne Slavene uobće, a za Hrvate napose, da joj moramo o spasenju nastojati pod svaku cijenu, moramo dapače, ako nemamo drugog sredstva za očuvanje Slovenaca, svimi

⁴² Navedek po »Südslavische Zeitung« (Sisak) št. 33 z dne 21. III. 1871.

silami čuvati monarhiju, samo da slovenski krajevi i Jadransko more ne padnu u bezdano ždrijelo pruskoga grla. Zdravi egoizam stvar je u politici dopuštena, pohvalna dapače, al egoizam, koji se zasićuje [!] žrtvovanjem slovenske tačke, osvetio bi se na Srbima i Hrvatima strahovito, jer bi im podsjekao korjen života i budućnosti.« V dokazovanju te trditve se je Mrazović moćno potrudil, da bi dosegel neko stopnju prepričljivosti. Najprej je opozoril na nevarnost germanizacije, ki je bila v Avstriji le »igra prama onomu silovitu kolu, što bi ga Njemačka medju nami zaigrala«, nato pa na gotovost nadaljnje agresije Velike Nemčije proti jugovzhodu: »Neka ona sjedne u našem susjedstvu, kako očekuje 'Zastava', tko može vjerovati, da ćemo uteći njezinoj ruci time, što ćemo se odvratiti očima na istok? da ćemo se oteti, ako joj pustimo Jadransko more, s kojega je Italijan kulturno osvojio naše primorje, a Dalmaciju i kulturno i kroz mnoge vijekove politično? da ćemo se oteti, kako smo još ovako nedorasli i nezreli, kako smo po riječih ruskoga jednog državnika uvijek gotovi i lakomi za posljednim korakom, a kod prvoga držimo jedan drugoga za kose? da ćemo se oteti, dok imamo dobar broj hrvatskih, srbskih i bugarskih Starčevića? da ćemo se oteti, dok imademo više dinastija i još više ljudi, koji snuju nove dinastije?« Tu smo odsekali zadnje retorično vprašanje, ki bi ga morali obširneje komentirati, ker vsebuje neko namigavanje na zunanjo politiko beograjske vlade.

»Nama se čini,« je prešiel Mrazović od kritike Miletićevega k podajanju svojega stališča, »kanda je daleko laglje ujediniti cis- i transljatanske južne Slavene u monarhiji, tim lašnje, što dinastija, Magjari, a i sami austrijski Nijemci u velikoj svojoj većini, ma što sudili o jedinstvu južnih Slavena, ipak će prije ovo izabrati i prihvatiti, kad im dodje do izbora, da li imadu njega izabrati, ili onu od 'Zastave' očekivanu eventualnost, da se Njemačka razvali do Sutle i Lajte, koje su rijeke odviš uzke i plitke, da bi mogle na dugo dati otpor poplavi njemačkoj.« A tudi druge evropske velesile ne bodo dovolile Prusiji, da razbije Avstro-Ogrsko. Italija ne bo dovolila, »da se Njemačka preko monarhije dovije Trsta i Jadranskoga mora«, Francija »će u svojem interesu, u interesu slobode Sredozemnoga mora podupirati cjelokupnost habsburške monarhije«, in — »što je od svega važnije — Rusija se ne može sporazumjeti s Njemačkom o sudbini južnoslavenske Evrope«. Iz vsega tega sledi, »da se očekivanje srbskih listova neće vrlo brzo ispuniti« in da na njem avstoogrski Jugoslovani ne morejo graditi svojo politiko. Njim kaže izbrati drugo politiko: »Za to vrijeme gledajmo izvojštiti svoje jedinstvo u granicah monarhije, jer samo njime može se izvojštiti sloboda i onaj sretni položaj, koji nam dopušta mirne duše gledati u oči katastrofi [t. j. razsulu Avstro-Ogrske], ako ikada nadodje po očekivanju, koje se gaji medju srbskom braćom. Ona nas nesmije zateći pred Evropom rastepene, kano u buri razbacane daske, već kano gotove brodove, koji znaju i mogu usrijed oluje odoljevati valovom. Samo u tom slučaju naći ćemo potrebnih saveznika dovoljno.«

Na koncu je Mrazović še dopustil: »Napokon ako se mi obmanjujemo, a novosadski listovi imadu pravo, stvar narodna neće trpiti«, povprašal

nasprotnike: »Al ako se obmanjuju novosadski listovi, što onda?« in zaključil: »Ne, radi nesigurnih kombinacija mi ne možemo žrtvovati Slovenaca!«⁴³ Ta članek je bil pač Mrazovičev polemični vrhunec tako v idejnem pogledu kakor tudi po temperamentnosti!

Miletić je odgovarjal precej vznemirjeno v dolgem članku »Slovenskom Narodu' i ,Zatočniku'«, ki pa ga je »Slovenski Narod« v svojem zaključnem — »spravnem« — članku »Še enkrat Srbi in jugoslovanski program« v veliki meri povzel tako, da ga lahko ekonomičneje spoznamo prek tega odgovora. Po njem Miletić »marsikaj pojasni in trdi, da smo mu krivico storili, da ga nismo prav umeli, da, celo, da smo njegove besede zavijali in napačno tolmačili«, »pravi, da ne stoji na specifičnem srbskem stališči... da nima pred očmi ,krone velikega Dušana'... ni Hrvatov zval, naj prepuste Slovence osodi, niti Slovincem svetoval, naj glavo zarijejo v pesek kakor ptica noj«, marveč »je zmisel Miletićevega članka (kakor ga v tem odgovoru tolmači) ta, da naj Slovenci... gledajo, da se v eno grupo zedinijo ter tako svoj ,prvi program' ostvari in med tem zavest svojega naroda budé, ne samo za sedanje redne, nego i za bodoče izredne okolnosti«. Vse to pa je — »kakor vidite« in »kakor sodimo« — »zmisel programa ljubljanskega!« »Kaj je torej Miletić oporekal?« Sledi hudo poenostavljen prikaz Miletićevega stališča: »On misli, da ,v monarhiji' ni mogoče tako zedinjenje, in če bi mogoče bilo, ne bilo bi to za ,vse južne Slavene' koristno. Za drugačno, ne habsburško edinstvo vseh Jugoslavenov, pa i Slovencev, pravi Miletić, da ima kot Srb navdušenja, krvi in novcev — a za drugo nima nič. Kje je tu puščanje, žrtvovanje Slovencev — vpraša«.

Miletić je to povedal precej daljše, pa tudi po smislu nekoliko drugače: »Samo se usudio posumnjati«, je pisal Miletić o sebi, »da li je celishodno, i upravo izreči, da nije celishodno, da sad, dok i ,prvi program' ostvaren ili mu i sam put poravnan nije — odmah i na ,drugi program' predju; da bi s druge strane Hrvati i Srbi u trojnoj kraljevini i svoj ,prvi program' političnog jedinstva naroda u trojnoj kraljevini osujetili, ili bar jako oteštali, kad bi se odmah bacili na ,drugi program' političnog ujedinjenja sviju [?!] južnih Slavena u ,habzburškoj monarhiji'. Dalje misli: da kad bi i moguće bilo da se i ,drugi program' u ,habzburškoj monarhiji' ostvari, da bi to bilo pod ,kombinacijama', koje bi za politično jedinstvo sviju ,južnih Slavena' štetno bilo. — O tom... može biti razna mišljenja; ali zato odmah govoriti o ,napušanju' i ,žrtvovanju' jednoga plemena, i ,drugomišljenika' u načinu — pretstaviti kao neprijatelja same stvari i plemena — to može činiti samo neprijateljska, ili fanatična, ili mahijavelska taktika. — Ta nije li baš Miletić rekao: da srbski narod za drukčije — ne habzburško — jedinstvo sviju južnih Slavena, pa i Slovenaca, ima požrtvovanja, oduševljenja, krvi, novca, a za drugo da nema — ništa. — Gde je tu napuštanje, požrtvovanje Slovenaca?«

Miletić je v »samooobrambi« kar zamešal dve različni stvari: on res ni bil zapušćal in žrtvoval Slovencev — »na veke«, tuda začasno jih

⁴³ Zatočnik št. 292 z dne 23. XII. 1870.

je bil pripravljen spričo odnosa sil pustiti Veliki Nemčiji. S tem, da je to razločevanje prikril in poudaril svoje splošno stališče za zedinjenje vseh Jugoslovanov, vključno Slovence, se je samo »izmazal«, ne pa tudi »oprал«. A ker je njegov »oponent« v »Slovenskem Narodu« želel, da bi Miletićevo stališče bilo videti zdaj drugačno, kakor pa je bilo izraženo in napadeno, je izpustil vse nadaljnje razglabljanje o Čehih, ki se je je pa prav tako kakor v prvem članku »Slovenija« nanašalo tudi na Slovence in ki se je glasilo takole: »Isto tako, 'Slovenski Narod' M-ču podmeče i neprijateljsku, ili bar nebratsku misao prema Česima. Naravno, kad izvadi iz verige misli i razloga jedan člančić, kao n. pr. 'da Srbi i Hrvati nisu pozvani, da radi Čeha ili drugih Slavena neprestano na straži protivu Nemaca stoje, ili za njih na bojnom polju vojuju, ili inače na braniku budu' — to se onda iz pojedinih [!?] reči daje 'duhovni bič' oplesti, tako isto, kao što se prokurator francuskog revolucionog tribunala hvalio, da će svakoga iz najnevinijeg pisma moći na smrt obtužiti, samo da mu se daje da tri reda iz pisma po volji sklopi.« Tudi s to anekdoto se je Miletić samo »mazal« iz težav, ki jih je tvegaj z naravnostnim odgovorom, vendar je tu dodal tudi takšen odgovor: »No tu nije reč o napuštanju i samih Čeha, nego o takoj svezi južnih Slavena sa zapadnim (t. j. Česima) i severozapadnim (t. j. Poljacima) u 'habzburškoj monarhiji', gde bi južni Slaveni, sa napuštanjem svojih interesa, osudjeni bili, da na straži i braniku stoje, i na bojnom polju vojuju, što bi na posledku bilo ne toliko ni Čeha ili drugih Slavena radi, koliko 'dinastičnim', aristokratskim i drugim interesima [v Avstro-Ogrski vladajoćih razredov] za volju. — M-č je kazao da je dužnost sviju Slavena stati na branik za Čehe — dakle nije ni Srbe, ni druge južne Slavene od te dužnosti izuzeo. U tome nema ništa nebratskoga, nego samo što je pravo, tim više, što valjda niko poreći neće, da bi mučno [= komaj] uspeli ostali Slaveni bez ruskoga naroda, da Česku, u Nemačku kao klin užlebljenu, od velike nemačke aždaje izbave. — Jednom reći rečeno je: da južno slavenstvo sa zapadnim (pod kojim se nerazumevaju Slovenci, kao što 'Slovenski Narod' silom tumači) ne dolazi u drugi odnošaj, nego u onaj, u koji i sa ostalim zapadnim i severnim slavenskim narodima; da je česko pitanje zasad austrijsko, s kojim Srbi i Hrvati nemaju, niti treba da imaju neposredna posla, a u velikim događajima, da će ono biti slavensko pitanje, koje će sa nemačkim u dodir, ili možda i u sukob doći i da će se onda snagom celog slavenstva rešiti. — Gde je tu napuštanje — gde li žrtvovanje česko-slavenskog plemena?«

Kakor vidimo, glede Čehov ni Miletić niti za las odstopil od stališča v svojem prvem članku, a tudi glede Slovencev je delal samo takšen videz, kakor da odstopa od njega, kajti nadaljeval je takole: »Što se Slovenaca tiče — tu je rečeno: da će pitanje, kad katastrofa dodje, postati južnim slavenskim, za sad pak da je onako isto, kao česko, austrijsko-slavensko pitanje. Nije reč o tome, da Srbi i Hrvati ne stanu za Slovence na branik, kad katastrofa dodje — nego o tome, da pre toga, i sad u redovnim okolnostima ne zaplećemo pitanje srbsko-hrvatsko sa slovenskim,

ugarsko sa avstrijskim, da u isti mah ne navlačimo svaki po oba neprijatelja — Nemce i Madjare — na vrat, i da unapred ne izazivamo protiv sebe i celu Nemačko, koja ako u vremenu katastrofe ne dodje u sukob sa Rusijom, može i bez boja napustiti svoje ,nepravredno istorijsko potraživanje' na Sloveniju; ako do sukoba dodje, to će ne samo južno, nego i severno slavenstvo stati na branik za Sloveniju i Jadransko more, koje je svima Slavenima jednako nužno.«⁴⁴

Tudi smisel tega odstavka je v povzetku »Slovenskega Naroda« nekoliko spremenjen: »Kader ,katastrofa' dojde, pravi, da se bodo Hrvati in Srbi za Slovence potegnili, za zdaj v redovnih časih pa naj se pitanje Hrvatov in Srbov ne zapleta s slovenskim. Ako Prusija roko po Sloveniji iztegne, more jo i vzeti, ako obenem z Rusijo ne pride v razpor; a ko [»ako« na tem mestu je pač tiskovna pomota!] do tega sukoba pride, ne bo stalo samo južno, nego i severno slavenstvo ,na braniku' za Slovenijo in Jadransko morje, katero je vsem Slavenom enako potrebno.« Sem se prislanja tudi nadaljnji stavek povzetka: »Na opombo ,Slovenskega Naroda', da ako se najbližnji brat na vse [Slovane] izgovarja, bode se drugi ravno tako in nobenega ne bode — odgovarja Miletić v ,Zastavi': Ako bode to v slovanstvu, potem si mi Srbi in Hrvati sami ne bomo mogli pomagati, potem tudi Rusi, izolirani, ne bodo mogli ,veliki' Nemčiji nasproti ohraniti svoje velikosti, nikar pa vsej Evropi nasproti, ktera se lahko zloži, da Slovane zatre.«

K povzetku je pisec, ki je nemara bil spet Jurčič — kar pa bi bilo treba šele verjetno izkazati po besedju in stilu, če ni drugih oporišč — pripomnil: »V stvar samo nočemo segati. Prepuščamo našim čitateljem, da si v tem sami konečno sodbo storé« — mar o tem, ali pisec članka »Slavenski jug in Srbi« res Miletića ni prav umel« in je »celo njegove besede zavijal in napačno tolmačil«, ali pa o tem, ali ima Miletić v celoti prav? Prej bi se zdelo, da je pisec mislil na prvo, a s tem le nekako ni v popolnem skladu obrat, ki sledi: »Opomniti hočemo le to, da je po tem razjasnilu stvar [t. j. Miletićevo stališče] precej drugačna, nego je bila razvidna iz prvega njegovega članka. — Razlika med Miletićevim in ljubljanskim programom je skoro — le navidezna, kar se bistva tiče. To nas veseli. — Razlika med nami in njim je, kakor tudi sam pravi, v načinu.« Kar se tiče »vere in nevere«, po naslednji izjavi »Slovenskega Naroda« razlike med njimi in Miletićem ni več bilo: »Mi smo morda idealisti. Mi hočemo, da se v Avstriji Jugoslovani zedinimo. Mi mislimo — nepoboljšljivi idealisti — da nam Avstrija še more pravična biti in da v tej pravičnosti more še dolgo živeti. — On pa je pesimist. Mogoče, da je njegova prava, da nam Avstrija tega edinstva nikdar ne bode privolila. To skoro verjamemo, da, tega smo skoro preverjeni sami.« S to izjavo se je »Slovenski Narod«, ki članka »Ne žrtvujmo Slovenaca« ni bil sploh zabeležil, odmaknil od Mrazovića, ki je — kakor smo videli, naravnost naivno — zagotavljal, da bodo avstroogrski Jugoslovani dosegli svoje združenje od »dinastije, Madžarov in avstrijskih Nemcev«!

⁴⁴ Zastava št. 151 z dne 25. XII. 1870 po starem, t. j. 6. I. 1871.

Toda vera ali nevera v dosegljivost nekega političnega cilja nista odločilni pri vprašanju, ali si je treba zanj prizadevati in ga postaviti za geslo! Te misli sicer v »Slovenskem Narodu« ni, toda čutimo jo zraven v ugotovitvi, da je vendarle še ostala razlika v nazorih med njim in Miletičem: »V tem pak smo različnih misli od Miletiča, da bi škodljivo bilo za vse Jugoslovane, ako se v Avstriji zedinijo. S tem bi se Slovenci, Dalmatinci, Istrani, Primorci in celo Hrvati ukrepili.« V tej točki je bilo Miletičevo stališče prav šibko, kakor smo lahko v teku razčlenbe opazili, in ga z jugoslovanskega stališča nikakor ni mogel okrepiti in kakor koli uveljaviti nasproti Hrvatom in Slovencem, tudi takšnim, ki prav tako kakor Miletič niso verjeli v dosegljivost »Jugoslavije« v avstroogrskem okviru. »Dasi je pa to [zedinjenje avstroogrskih Jugoslovanov] samo hipotetično«, je nadaljeval pisec v »Narodu«, »dasi mi tega resno upati nismo mogli (čeprav je morda v Ljubljani [na kongresu] kdo upal) — je vendar ljubljanski program velike važnosti [kajpak: za usmeritev ljudstva!] in mi smo še sedaj te vere, da ni koristno bilo, da je Miletič protivno pisal in tako neko nesložnost med srbsko in ostalo jugoslovansko mladino podpihoval.«

Pri Miletiču je bila politična logika kar očitno pomanjkljiva v tem, da je z zanikanjem uresničljivosti delnega jugoslovanskega zedinjenja v Avstro-Ogrski utemeljeval odsvetovanje takšnega cilja in gesla. Bolj ko je bil o tej nedosegljivosti prepričan, tem bolj naj bi bil podprl ta prizadevanja, ki bi spravljala avstroogrške Jugoslovane v dosleden konflikt z državnim okvirom. To bi bila v bolj pravem smislu »velika« jugoslovanska politika, ki bi bila tudi jez proti pretečemu razhajanju Srbov in Hrvatov, za kar nikakor ni mogoče Miletiča oprostiti vsake soodgovornosti. A s tem smo hoteli samo nakazati smer nadaljnjemu razmišljanju o Miletičevem stališču, ki ga nikakor nismo razčlenili, in o osrednjih problemih jugoslovanske politične zgodovine v obravnavanem času. Menimo, da je imel proti Miletiču prav »Slovenski Narod« tudi v zaključku svoje polemike: »Zamisel jugoslovanskega sestanka je merjena bolj v bodočnost nego v sedanost. Ideja se je tu na novo pred svetom oglasila. To je bilo potrebno, kajti ne samo, da smo se v posameznih bojih, ktere moramo mi Slovenci zase, Hrvati zase, Srbi zase itd. — še mnogo pre malo drug na drugega ozirali [tu je bilo opozorilo na naslednjo podčrtno opombo: »V tem se moramo zlasti pri Srbih potožiti. Mi Slovenci sledimo dogadjaje in napredek na jugu. In Srbi? Mnogo srbske omladine je, izobrazene, ki so jej naše razmere 'terra incognita'. To naj bode bolje«], da smo preveč pozabljali zadnji cilj, ki nam mora pogum dajati, — tudi zunanjemu svetu, zlasti onemu, ki nam žuga nemški most do Adrije delati čez naš narodni život — tudi njim je bilo povedati, kam se hočemo obrniti, kako hočemo po pravi samoodločbe narodov ravnati se, ako pruska pikelhavba stegne požrešno roko po nas najprvo, da segne potem dalje na jug. — To je po našem mišljenju — ideja jugoslovanskega programa.«⁴⁵

⁴⁵ Slovenski Narod št. 9 z dne 24. I. 1871.

3. Radojčićeva utrditev prekonstrukcije v drugem članku leta 1928

Ko je Radojčić videl, kako lepo je njegova hegemonistična (pre)konstrukcija prešla po Prijatelju v slovensko zgodovinospisje, a da jo je hkrati Jurčičeva polemika proti Miletiću, ki jo je navedel Prijatelj, nekoliko oslabila, se je odločil, da jo bo utrdil v novem, drugem članku pod naslovom »Svetozar Miletić o jugoslovenskom jedinstvu«. ⁴⁶ A brez dvoma bi bil njegov položaj nekoliko lažji, ko bi bil ostal samo pri prvem hegemonističnem grehu v »Jedinstvu« in v »Njivi« leta 1921!

Neomajno je vztrajal pri hegemonističnem konceptu prvega članka, v katerem je — kakor je povzel — »izneo na osnovu članaka u „Zastavi“ Miletićevo shvatanje jugoslovenskog jedinstva, koje je po svojoj smeloj revolucionarnosti [?!] sasvim odudaralo od tadašnjih hrvatskih i slovenačkih nazora o istom pitanju: Miletić je bio hrabar revolucionarac [?!], koji je propovedao [!] sjedinjenje i oslobodjenje svih Jugoslovena u jednoj samostalnoj, slobodoumno uređenoj državi, dok su Hrvati i Slovenci gotovo bez izuzetka, bili za sjedinjenje jednog dela Jugoslovena u okviru Habsburške monarhije, oko Austrije ili Mađarske kao jezgre.« Takšne izbire pa takrat ni ponudila zgodovina avstroogrskim Jugoslovanom in jim je zaradi tega tudi zgodovinar ne more ponujati, kakor n. pr. ne more za bosenskohercegovsko ljudstvo v letu okupacije 1878 ugotavljati možnosti, da bi si bilo lahko izbralo drug okvir, srbski ali črnogorski, namesto avstroogrškega; to možnost je docela izključeval odnos sil, ki je prav tako držal avstroogrške Jugoslovane, vključno Srbe, »v okviru Habsburške monarhije, oko Austrije ili Mađarske kao jezgre«, da niso mogli iz nje kar izstopiti in preiti »u jednu samostalnu, slobodoumno uređenu državu«, kakor bi bili to radi storili! Le po Radojčiću jim je bil takšen cilj docela tuj in zaradi tega niso hoteli slediti »hrabremu revolucionarcu« Miletiću! A do sem nam je njegova izkrivljena slika znana že iz prekonstrukcije v prvem članku.

Na tem mestu pa je Radojčić k prejšnjim pojmom dodal še neke nove: »Već su savremenici [samo kateri?!] osećali nepremostivi [!] jaz, koji je zjapio između ova dva shvatanja, jednog revolucionarnog [?], osnovanog na prirodnom pravu svake nacije na slobodu, i drugog, legitimističkog [?] oslonjenog na stara prava i privilegije.« Tisto, kar je v prvem članku bilo še »evoluciono«, je zdaj postalo — »legitimističko«! Mar ni hotel Radojčić s to oznako še za veliko stopnjo ponižati — v tej konstrukciji samo — Hrvate, katerih politika se je v prizadevanju za reintegracijo trojne Hrvaške in za njeno večjo avtonomijo nasproti Budimpešti in Dunaju opirala — naravno in samo za hegemonističnega nasprotnika »poniževalno« — na »stara prava in privilegije« hrvaškega državnega prava?! Slovencem, ki so svoje narodnostne zahteve in poglavitno med njimi — po zedinjeni Sloveniji — mogli opirati samo »na prirodno pravo svake nacije na slobodu«, ni bilo mogoče očitati takšnega »legitimizma« — in vendar se je zgodilo čudo, da je prav od te Radojčičeve hegemonistične uporabe izraz »legitimizem« prek Prijateljeve »šole« prešel v skoraj »vsakdanjo« rabo za označevanje avstroslovenske politike staroslovencev, ki se pa ni

⁴⁶ Glasnik Istoriskog društva u Novom Sadu I/1928, str 92—103.

prav nič razlikovala od enake politike mladoslovencev! Če pomislimo, da niti iz srbske državnosti onstran Save in Donave v vsej tisti zgodovinski epohi ni izviralo prav nič revolucionarne dejavnosti proti Avstro-Ogrski, niti ni v tej mogoče nikjer ugotoviti srbskega protiaustrijskega »revolucionarstva«, medtem ko je bilo hrvaško državno pravo izhodišče za ne-
nehen in včasih tudi silno radikalen opozicionalen protest proti neenakopravnosti hrvaškega naroda v sklopu Avstro-Ogrske, prav lahko spoznamo, kako Radojčičeva hegemonistična konstrukcija tega »nepremostljivega prepada« — in z njo vred vsa njegova prekonstrukcija — pre-
vrača stvari na glavo!

Nato je Radojčič skušal potegniti bralca v svoj hegemonistični ris še z neko konstrukcijo: »Miletićevo shvatanje bilo je principiuelno (?) lakše braniti. Čak su i poneki njegovi politički protivnici mislili u dnu duše (!) kao on, ali su se bojali (!) otvoreno zastupati takvo mišljenje. Bili su političke oportuniste (!), s nedovoljno izradjenom (?) i nejasnom (?) političkom ideologijom, pa Miletiću nije bilo teško napadati ih i dokazivati plašljivost (?) i nelogičnost (?) njihovih javnih političkih nazora.« To je spet ena od pravljič v Radojčičevi prekonstrukciji! Pregled polemike v prejšnjem poglavju nam je pokazal, da Miletić ni niti najmanj dokazoval oponentom kakšne »plašljivosti«, ker jim tudi ni prav nič takšnega predlagal, kar bi bilo šlo v smeri Radojčičeve »smele revolucionarnosti«. A tudi dokazovanje »nelogičnosti« si je Radojčič izmislil. A kaj, saj je Miletićeve oponente kar odpravil kot »politične oportuniste«, njega po povdignil v »hrabrega revolucionarca«, čeprav jim je ta lepo svetoval, naj nadaljujejo z dotedanjo politiko v okviru Avstro-Ogrske v »rednih okolnostih«, t. j. dokler ne bi pruski poseg razklenil tega državnega okvira! Nazori njegovih oponentov so bili dosti manj zapleteni od Miletićevih, ki so bili res videti protislovni — predvsem pa tudi protislovenski, kar je moralo biti v vsej jugoslovanski javnosti odiozno, čeprav so bili srbski javnosti Slovenci silno malo znani. Videli smo, kako se je Miletić v svojem zadnjem polemičnem članku v potu svojega obraza trudil, da bi odvezel svojemu stališču, pri katerem je tudi takrat še vztrajal, tisto odioznost, ki je morala biti zvezana s tudi le začasnim izključevanjem Slovencev iz zamišljenega »jugoslovanskega«, dejansko le srbskohrvaškega zedinjenja ob severozahodni meji na Maclju, ob Sotli in na Gorjancih z Veliko Nemčijo.

Prvemu odstavku, o katerem smo že zapisali, da »še nekoliko stopnjevano povzema hegemonistično jedro prvega članka« iz leta 1921, sledi odstavek, ki smo ga brez treh končnih stavkov navedli že v drugem poglavju in v katerem je Radojčič »umaknil« tisto za Prijatelja odločilno razliko med »srbskim« in pa drugimi besedili »izjave« ljubljanskega kongresa, razliko, ki je obstajala v — tiskovni napaki, opozoril pa na neke »druge, isto tako (!) važne« razlike med njimi. Dodati pa moramo zdaj še zaključne stavke tega odstavka, v katerih si je Radojčič načrtal nalogo, ki naj bi jo izvedel v drugem članku: »Zato je preko potrebno pretresti još jedamput ljubljansku rezoluciju, utvrditi njen tačan tekst, istaći veoma važne (?) razlike izmedju slovenačke i srpske redakcije i rasvetliti nje-

no mutno [!] političko zaledje. Za ovaj posao odlično može poslužiti prepiska, koju je Prijatelj sada u svojoj temeljnoj studiji sabrao i izdao.« To se sliši tako, kakor da Prijatelj ne bi bil na temelju »sabrane« Tomšičeve korespondence in slovenskih časniških virov še kar dobro osvetlil tisto »motno politično ozadje« ljubljanskega kongresa — a le do tja, kjer se je vdal sugestivnemu vplivu Radojčičeve prekonstrukcije!

Najprej naj odpravimo tiste »veoma važne« in »isto tako važne [t. j. toliko, kolikor je bila važna ona — tiskovna pomota!] — razlike izmedju slovenačkog i srpskog teksta« ene in iste »izjave« ljubljanskega kongresa, ki so po umiku tiskovne pomote še preostale v veliko Radojčičevo tolažbo. Najprej pravi Radojčić, da so te razlike »dvojne vrste: u prevadjanju i namernom izostavljanju«. Nato predstavi prvo razliko, ki spada v prvo vrsto: »U drugoj tači prevedena je reč 'obstoj' s 'postankom', a treba — opstanak.« Tu Radojčić predvsem ni pomisli, katero besedilo je bilo prevod, oziroma je pozabil, kar je povedal na drugem mestu, da je »izjavo« — »skicirao« Ivan Danilo, urednik zadrškega v hrvaškem duhu pisanega lista »Il Nazionale«, brez vsakega dvoma v srbohrvaščini in da je potemtakem slovensko besedilo bilo prevod, ne pa narobe. A vrh tega je pač tudi jasno, da je »postanak« namesto »obstanka«, kjer gre smiselno za »obstoj«, le tiskovna pomota srbskega stavca, ne pa napaka v prevajanju, ki ga sploh ni bilo. In prav tako jasno ali pa še jasneje je, da je besedna skupina »poglavitno na društva i skupštine, na izbore i novine« originalnega teksta krivo prevedena v slovensko »posebno na društva in skupščine, na zборе [!] in časopise«, ne pa — kakor piše Radojčić — da bi bila slovenska beseda »zbori«, ki vendar pomeni prav isto kakor »skupščine«, krivo prevedena v »izbore« namesto v »zborove«! Tako je z obema »razlikama v prevajanju«, ki pač nista zaslužili nobene pozornosti. Pogledjmo, ali je kaj drugače s tistim »namernim izostavljanjem«, ki ga je našel Radojčić na treh mestih srbskega besedila. Prvo je v tem, da za besedami »svog jedinstva« v tretji točki »izjave« ni dostavka »v navedenem smislu«; tu gre prav gotovo za dodatek slovenskega prevajalca, ne pa za izpuščanje iz srbohrvaškega originala! Tudi ta »razlika« ne zasluži prav nobene pozornosti raziskovalca.

Posebej pa moramo obravnavati — toda le zaradi Radojčičeve prekonstrukcije — oba nadaljnja »izostavljanja« v srbskem besedilu: »U petoj tači je iza 'južni Slaveni' izostavljeno 'v monarhiji habsburški'« in »u šestoj tači posle 'južni Slaveni' opet 'monarhije habsburške'«. Ob tem »odkritju« je Radojčić zmagoslavno vzkliknil: »Izostavljanje 'Habsburške monarhije' jasno je in karakteristično. Srbi nisu hteli ništa [!] znati [!] za taj stegnuti okvir, koji je razjedinjavao Jugoslavene, pa su ga izbrisali [!] i, gde je govor o jugoslovenskim namerama, isticali vaskolike Jugoslovene kao jednu jedinu celinu. Laza Kostić je bio u odboru za sastavljanje rezolucije, koju je skicirao Danilo, ali nije mogao [?] uspeti [?] da se sastavi sasvim onako [?] kao [?] je on želeo [?] le kdaj je to Radojčiću povedal?!. Zato [?] je za Srbe i udešena [?] naročita [??] redakcija, u kojoj se omraženi habsburški okvir nije bar tamo spominjao, gde je reč o jugoslovenskim namerama.« Tako je Radojčić »odkril« kar dve »ljubljski

rezoluciji»: eno — slovenskohrvaško — s habsburškim okvirom in drugo — srbsko — »brez njega«, ki sta vsebovali potemtakem različni politični ideji! In z vso resnostjo nekaj strani pozneje, ko piše o Mrazovićevem prizadevanju, da bi »omladina na visokim školama primila ljubljansku rezoluciju«, a da je s tim teško išlo«, ker »su Srbi smetali«, pripoveduje: »Naravno, jer nisu znali (što Mrazović ne spominje), kakvu rezoluciju da prime — da li u slovenačkoj i hrvatskoj redakciji, s naglaševanjem [?] Habsburške monarhije kao okvira, ali bez nje [?!], kako je rezolucija izišla u 'Zastavi'«. Tako je vso zadevo z ravni resnega razpravljanja potisnil med — neokusne — šale, pri tem pa ohranil popolnoma resno lice.

Res je bodisi nekdo v uredništvu »Zastave« ali pa lahko tudi že Kostić sam, preden je poslal »izjavo« v Novi Sad, prečrtal na dveh mestih od petih »habsburško monarhijo«, toda ta je tam prav lahko izstala brez najmanjše škode za njen smisel, ki ni s tem utrpel prav nobene spremembe! To prečrtanje ni »izjave« prav nič preusmerilo, da, niti kaj »ublažilo«, ne pomeni torej prav nič tistega, v kar ga je napihnul Radojčić, ko je znova utrjeval svojo hegemonistično prekonstrukcijo ljubljanskega kongresa.

Skoraj lahko rečemo, da ni ne konca ne kraja njegovih prekonstrukcij v tem namenu, ko si ogledamo nadaljnjo: »Zastupnik Srba iz Vojvodine na ljubljanskem jugoslovenskom sastanku bio je Laza Kostić. Za njega je jamačno važila kao putokaz Miletićeva Bečkerečka izjava, januara 1870, o odnosu Jugoslovena prema Austro-Ugarskoj, kojoj je on tu poručivao radi njenih eventualnih osvajačkih planova na Balkanskom poluostrvu, da mi ne damo baš nijednog soldata, niti jedne jedincate prebijene pare'«. Res je Miletić v zaključnem govoru na konferenci »srpske narodne slobodoumne stranke« v Bečkereku januarja 1869 — ne 1870, kakor je zapisal Radojčić — izjavil: »Ako bi austrougarska vlada zaiskala osvojenje gdekojih delova Balkanskog poluostrva [šlo je za Bosno in Hercegovino kajpada], treba naši poslanici da podignu glas svoj i u interesu prosvete i čovečnosti da poviču: na tu cilj ne damo baš ni jednog soldata, niti jedne jedincate prebijene pare.«⁴⁷ Tako je Miletić pogumno branil pravice Srbije in Črne gore, da iztrgata Bosno in Hercegovino Turčiji. Pomena tega dejanja prav nič ne zmanjšujemo, ko ugotavljamo, da ga je Radojčić tu zlorabil v oporo svoje prekonstrukcije Miletića iz opozicionalnega politika v »hrabrega revolucionarca«. O njegovem dejanju nudi pravo predstavu povzetek njegovega programskega govora na prav ti isti bečkereški konferenci, ki ga najdemo pri njegovem biografu Vasi Stajiću: »Govorio je, kao uvek, otvoreno: 'Mi imamo tri faktora kojima cilj našu postići možemo: vlastita svest i snaga, savezništvo sa narodima iste sudbine u Ugarskoj, i konstelacije evropske.' A cilj jeste: sloboda i održanje narodnosti. Sloboda znači oslobodjenje raje od Turaka, ujedinjenje Južnih Slovena i ustavnost u Ugarskoj. Za očuvanje narodnosti je dosta zaokruženje Banata i Bačke i u njima srpski zvaničan jezik. U običnom tečaju stvari valja ustavnim putem koračati. Ne postigne li se minimum srpskih zahteva, onda davati ustavni otpor koji se iz peštanskog sabora

⁴⁷ Vasa Stajić: Svetozar Miletić, Novi Sad 1926, str. 254.

čuje u svoj Evropi, i čekati povoljne konstelacije u svetu.«⁴⁸ Prav isto docela nerevolucionarno ustavnost razodeva kajpada tudi program Miletićeve stranke, ki ga je sprejela na isti bečkereški konferenci. V njem je zahtevala poleg demokratizacije, državljanskih pravic in narodnostne enakopravnosti glede — neimenovane — Vojvodine samo, »ukoliko bi — prema državnopravnim odnošajima — promene trebale«, torej le eventualno sklicanje »novog srpskog kongresa radi sporazumljenja srpskog naroda s ugarskim saborom«, za trojno Hrvvaško pa »državnopravnu samostalnost i zemljišnu celokupnost«, u interesu slobode braće Slovena u Austriji«, t. j. v Cislajtaniiji, je program zastopal in podpiral »načela koja vode njihovoj državnoj samostalnosti i narodnoj ravnopravnosti bez povrede ustavnosti uopšte i samostalnosti i celokupnosti zemalja ugarske krune napose«, zunanjepolitično pa je zahteval, »da se u interesu slobode i samostalnosti hrišćanskih naroda i ujedinjenja naroda srpskog na istoku, preči svaka politika koja ide na održanje Turske ili na osvojenje tih naroda«.⁴⁹

Ko je tako »utrdil« svojo hegemonistično prekonstrukciju, je Radojčić menil, da se lahko »pomeri« z vprašanjem, ki ga bil leta 1921 tako dobro prekril, a ga je zdaj spravil v svet Prijatelj z navajanjem iz Jurčićeve polemike v »Slovenskem Narodu«, namreč z vprašanjem o odnosu Miletića do Slovencev. Prijel ga je takole: »U ideologiji Svetožara Miletića o rešavanju jugoslovenskog pitanja nije ispočetka [!] bio odnos prema Hrvatima i Slovencima isti.« V tej formulaciji je pač tisto, za kar je šlo, bolj — prikrito, kakor pa razkrito! In prav tako v naslednjem stavku: »On je, nema sumnje, i pored sve svoje smelosti [zanimivo, kako jo je vendarle tu izgubljaj!] zamišljao sjedinjenje Jugoslovena tek [!] oko čvrsto sljubljenih Srbo-Hrvata.« Radojčić ni mogel reči odkrito: brez Slovencev, ker bi spodsekal vejo svoji prekonstrukciji! »Rodjen u Madžarskoj«, je nadalje prikazoval Miletića, »on je ipak vrlo brzo ušao u složene hrvatske političke prilike i postao smeo i rečit branitelj hrvatskih narodnih prava. Borbu je vodio ustavnim [to se pravi: z nerevolucionarnimi] sredstvima, na saborima u Zagrebu i Budimpešti. O Slovencima nije imao prilike tamo raspravljati. Oni su bili pod Austrijom [t. j. ne pod Ogrsko], u teškoj borbi s velikim nemačkim narodom. Miletić je jasno video razliku između srpsko-hrvatske i slovenačke narodne borbe. [Treba bi bilo povedati, katero »razliko« je tako »jasno videl«!] Jedno je bilo boriti se s reakcionarnim madžarskim šovinistima, a drugo s Nemcima. Sav borben [čemu tu ta vnaprejšnja sugestija?], ipak [!] nije želeo izazvati bezbroj [!!!] borbi u isti mah, najmanje takvih gde je bilo malo izgleda na uspeh, kao u jugoslovensko-nemačkoj borbi.« Vendarle nas je Radojčić tu približal k resnici, a le zato, da bi nas takoj spet usmeril drugam: »Zato je želeo, prvo sredstvima ustavne borbe [kakor tudi Hrvati in Slovenci, od katerih ga je prej ločil z »nepremostivim jazom« kot »hrabrega revolucionarca«!], što čvršće sljubiti Srbo-Hrvate [t. j. brez Slovencev, kar je pa prikrito] i

⁴⁸ Prav tam, str. 253.

⁴⁹ Program je objavil Dr. K. N. Milutinović v spisu »Svetožar Miletić«, Zagreb 1939, str. 70.

osposobiti ih za važan faktor u borbi oko oslobodjenja svih Jugoslovena [t. j. tudi Slovencev] s pomoću Rusije.« Tu je Radojčić prikrl, da se je imela ta borba začeti šele v bodočnosti, nedoločeno oddaljeni od »čvrstega sljubljenja Srbo-Hrvatov«, ki naj bi ga izvedli že v trenutku pruskega posega po Avstriji in Sloveniji.

Posebej zanimivo je Radojčićevo nadaljevanje: »Pored tesne srpsko-hrvatske zajednice zamišljao je Miletić postepeno [!] sjedinjenje samih Slovenaca pocepanih teritorijalno i duhovno, kao nužnu pripremu za njihovo poznije [t. j. tisto šele] »s pomoću Rusije« dosegljivo] sjedinjenje sa Srbo-Hrvatima.« Kaj vidimo? Kakor hitro se je dotaknil Miletićevega odnosa do Slovencev, mu je Radojčić kar snel »revolucionarno« aurelo in ga pokazal kot realnega politika, ki Slovencem svetuje, naj nadaljujejo z dejavnostjo, ki so jo že brez njegovih nasvetov ne samo začeli, ampak že tudi precej daleč »dognali«!

Še na drugem mestu se je Radojčić dotaknil tega kočljivega Miletićevega odnosa do Slovencev in tudi tam se je šel prekonstrukcije: »Istina, Miletić je više [!] isticao Hrvate i nagoveštavao teškoće borbe s Nemcima radi Slovenaca, kojoj je doraslo samo sjedinjeno slovenstvo. Ali to ne znači [!] da je on Slovence isključivao iz jugoslovenske celine, bar za neko vreme, kao što je [docela prav] mislio Jurčić.« A tudi Radojčić ga ni drugače razumel od Jurčića, ko je takoj nato zapisal, da si je Miletić »predstavljao sjedinjenje sa Slovencima kao posledicu čvrstog jedinstva srpskohrvatskog, jedinstva slovenačkog i pomoći Rusije u jednoj velikoj evropskoj konflagraciji, prilikom rešenja Istočnog pitanja«. Res »je Austriji predviđjao bliski konac«, in sicer zaradi pruskega posega, česar pa Radojčić nikjer ni omenil, zaradi tega so tudi tiste njegove trditve, ki so relativno točne, krivo osvetljene! Ko je n. pr. nadalje zapisal, da se je Miletić »mnogo ljutio [?] na hrvatsko i slovenačko naglašavanje uloge Austrije u rešavanju jugoslovenskog problema«, in da »nije hteo ni čuti za neko slaganje jugoslovenskih težnji s austrijskim i habsburškim«, je Radojčić tisto »naglašavanje« in to »slaganje« odtrgal od zveze s prusko nevarnostjo, od katere pa je bilo v času ljubljanskega kongresa neločljivo. Tu je drugič omenil Jurčića, da bi ga takoj ponižal v primeri z Miletićem. Namesto da bi bil pokazal, kako je Jurčić Miletića »sasvim tačno shvatio« in ga zato s slovenskega stališča zavračal, beremo pri njem: »Jurčić je sasvim tačno shvatio Miletićevo negodovanje i branio se [!] od prebacivanja da Slovenci iskreno [!] žele sprečavati raspadanje Austrije«, t. j. takšno, kjer bi hkrati zrasla Velika Nemčija in prerasla tudi slovenske dežele! Vprašanje je sploh, kaj naj bi bila »neiskrena želja po sprečavanju raspada Austrije«?! Tu je Radojčić vso zadevo spet »privzdignil« na raven »notranjih želja«, njihove »iskrenosti« in »neiskrenosti«, s čimer je samo lahko delal zmedo, ne da bi bil mogel kaj dopolnilno obrazložiti. Omogočil pa si je tako, da je spravil Jurčića v vrsto tistih Miletićevih »političkih protivnika«, kateri »su mislili u dnu duše [!] kao on, ali su se bojali otvoreno zastupati takvo mišljenje«. Tako je Jurčićev stavek: »Gesla: mi hoćemo za Avstrijo sladko umreti, tudi će nam za življenje kot narod in Slovani ne dāde garancij — si pri nas še ni nikdo postavil«, kar »pre-

tegnil« na svoj vatel takole: »Odricao se gesla: ,mi hočemo za Avstrijo sladko umreti' i opravičevalo (?) zaklanjanje [proti Veliki Nemčiji, o kateri pa pri Radojčiču ni sledu] za avstrijski okvir sa oportunističkim [v kakšnem smislu?!] razlozima. Smela otvorenost Miletičeva: nije imala za to smisla.« Le s takšnim popolnim izkrivljenjem stališč obeh »političnih nasprotnikov«, je Radojčič tu dosegel diskriminacijo v hegemonističnem smislu med srbsko »otvorenostjo« in zahodnojugoslovanskim »oportunizmom«, ki pa je obstajal v Jurčičevem enakem upoštevanju danega državnega okvira, kakršnega moramo ugotoviti tudi pri Miletiču, in pa v slovenskem odklanjanju zaduševalnega državnega okvira Velike Nemčije kot neprimerno hujšega zla od načeloma in praktično prizanesljivega okvira mnogonarodnostne Avstrije.

Miletičevo stališče v razbrani polemiki je Radojčič označil kot »smeli i jasni program o jedinstvu Južnih Slovena« in naslednji stavek moramo razumeti kot pohvalo, da nanj niso vplivali slovenski ugovori proti njegovemu začasnemu izključevanju Slovencev: »Nisu ga ništa zbunjivala ni nepravilna (!) prebacivanja, da je jednostran srpskohrvatski političar. Opet je tražio prvo sjedinjenje svih Slovenaca [kar so tudi ti zahtevali], pa tek onda njihovo ujedinjenje sa Srbima i Hrvatima [kar so tudi oni hoteli v nasprotju z njim že v prvi »fazi«!], koji se moraju zbiti o najtešnju zajednicu [kajpak, a kako premagati naraščajoča velikosrbstvo in velikohrvaštvo?]. Opšte jugoslovensko ujedinjenje ostavljao je ,zgodama vremena i razvitku događaja' [kakor Slovenci in Hrvati tudi — saj so besede v narekovajih Mrazovičeve!] Znalo se, šta to znači.« Da, to so vedeli vsi, a nihče ni mogel vedeti, kdaj se bodo ti »dogodki« — razpad Avstro-Ogrske — primerili. Tudi Slovenci so — in še dosti bolj od Srbov — sanjali o Rusiji kot odrešiteljici vsega zaslužnjene slovanstva, toda zona jih je obhajala, ko so pomišljali na možnost, da bi se pruski »veliki kobac« vrgel na Avstrijo in nanje. To je na tem mestu razumel tudi Radojčič, ko je zapisal: »Slovenci su se, medjutim, bojali da se dotle [tu manjka: v Veliki Nemčiji!] neće moći održati. I tu su imali potpuno pravo.« Je mar Radojčič na tem mestu vendarle »padel« iz svoje vloge in »izdal« Miletiča? Ne, brž je spet krepko na njegovi strani: »Ali Miletić se nije bojao [se mu za obstoj srbstva tudi ni bilo treba bati Velike Nemčije, ki si ne bi lastila nobene srbske dežele!] i nije hteo podložiti jugoslovensku politiku nikakvim, ni privremenim, avstrijskim svrhama.« V Radojčičevi prekonstrukciji vseskozi manjka omemba, da je bilo vse to v senci edine takratne kombinacije o razsulu Avstro-Ogrske, namreč tiste na prusko pobudo.

Radojčičev pregled političnega razvoja Slovencev v tem članku je poln izrazitih hegemonističnih prijemov, ki si jih moramo tudi še ogledati. Začel ga je po poprejšnjem prikazu Miletičevih političnih smernic s tole vzporedbo: »Slovenci nisu imali tako jasne (?) i nepokolebive (?) nazore o svrhama i sredstvima svog političkog razvitka.« Takšno negativno označilo Slovencev bi bil moral utemeljiti s kritiko slovenske politične publicistike v šestdesetih letih in pokazati, kako je v »jasnosti« in »neomajnosti« zaostajala za srbsko ali katero koli drugo. Namesto tega pa se je

Radojčić takole vrnil k letu 1848: »Bujniji politički život počeo je kod Slovenaca [kakor tudi pri vrsti drugih narodov] tek god. 1848, ali i onda samo [?] kod omladine. Otkidao se veoma teško od početnog razvojnog haosa. Dok su gotovo svi narodi Austrije in Madžarske postavljali 1848 godine slobodoumne i smele narodne zahteve, Slovencima je bila svrha: Močna samostojna Avstrija pod vladarstvom našega dobrega ustavnega cesarja, nedotakljivost naše katoliške vere in varstvo naše narodnosti...« [Tako so pisale Bleiweisove »Novice«, a podobno so pisali tudi nemara prav vodilni srbski — brez katoliške, a s pravoslavno vero kajpada! — in hrvaški ter drugi listi] Veoma teško su ulazili u narodnu političku akciju.« Politično zahtevo po zedinjeni Sloveniji je Radojčić kajpak moral zamolčati, da je lahko predstavil Slovence kot izjemo med avstro-ogrskimi narodi, kot edine brez »svobodoumnih in smelih narodnih zahtev«! V narodnostnih zahtevanjih in tudi glede pojavljanja liberalnih teženj pač Slovenci v revolucionarnem letu 1848 niso bili nobena izjema med avstroogrskimi Jugoslovani; njihove težnje je lepo upošteval hrvaški sabor v sklepu o ožji politični zvezi Hrvaške in Slavonije »ne le z Dalmacijo in z bodočo srbsko Vojvodino, ampak tudi s sosednimi slovenskimi deželami«. Ta sklep je bil v razvoju politične jugoslovanske ideje predstopnja ljubljanskega kongresa; med njima so Slovenci zelo pogrešali opore pri jugoslovanskih bratih, ko so se v šestdesetih letih politično organizirali kot narod in so — da uporabimo Radojčičeve besede — »stopili v narodno politično akcijo« enako vsestransko kakor drugi večji slovanski narodi v Avstro-Ogrski, n. pr. Hrvati ali tudi avstroogrski Srbi, čeprav so pri tem premagovali dosti večje težave, ki pa jih je Radojčić upošteval v sistematsko skrčenem obsegu, da bi mogel bolj pretirati subjektivno nedoraslost Slovencev; v tej smeri so mu deloma »pomagale« nezadostne Prijateljve formulacije, kakor prav lahko opazimo, ko dalje beremo njegov pregled slovenskega narodnega prebujenja:

»Najviše su se lomili [?] oko jezičnog pitanja. Kao vrlo mali narod opkoljen odasvud [?] moćnim strancima, morali su Slovenci tražiti oslonac kod drugih slovenskih naroda. [Ta »abstraktna« formulacija je iz Prijatelja in je prišla Radojčiću prav zlasti ob krivi »popravi«, češ da so Slovenci — »odasvud [!] opkoljeni moćnim strancima«, s katero jih je na tem mestu razglabljanja popolnoma osamil od Hrvatov, čeprav se nanje ozemeljsko oslanjajo ob dolgi vzhodni meji!] Još dok je bilo neke nade da će se Austrija razviti u državu složnih naroda, nisu Slovenci toliko očajavali o svom položaju, ali kad je ona stala udešavati svoj razvoj prema nemačkim agresivnim svrhama, onda je bilo jasno, da Slovenci moraju naglo propasti, ako ostanu sami sebi prepušteni.« Bojazen Slovencev pred njihovim »naglim propadom« je bila neločljivo zvezana s predstavo o njihovem položaju v Veliki Nemčiji, kjer bi bil germanizacijski pritisk postoterjen, tako da so si zamišljali svoje stanje po podobi narodnostno obupnega stanja Lužičanov. Radojčić pa je to predstavo skrbno skril zaradi svoje prekonstrukcije Miletičevega stališča in jo je zamenjal z gladko izmišljenim trenutkom, ko je Avstrija »stala udešavati svoj razvoj prema nemačkim agresivnim svrhama«, prav kakor da ne bi

imel prav nobenega upogleda v razvoj Avstrije! Slovenci v Avstriji z njeno večino slovanskega prebivalstva nikakor »niso toliko očajavali o svom položaju« niti prej niti po tistem trenutku, ki si ga je Radojčić izmislil; dokler so ostali v Avstriji skupaj z drugimi slovanskimi narodi, ki jih je germanizatorski pritisk manj ogrožal ali pa so se mu tudi krepkeje upirali, niso mogli »ostati sami sebi prepuščeni«, kakor bi bili v Veliki Nemčiji, kjer bi bili tudi Čehi poleg zahodnih Poljakov prav tako narodnostno brezpravni. Ko Radojčić v nadaljevanju ustvarja predstavo, kakor da bi bila zedinjena Slovenija pogoj za narodnostni razvoj Slovencev ali za njihov obstoj, razodeva silno majhno razumevanje za njihov položaj: »Najpreče (?) je bilo sjediniti sve Slovence u jednoj oblasti, ali Nemci nisu hteli ni čuti ništa o tome, jer bi se time ometala germanizacija.« Radojčić nima pojma o tem, da je bila ravno zedinjena Slovenija tista »smela narodna zahteva«, ki jo je Slovencem sploh odrekel! Z njo niso zahtevali nič manj kakor podoben položaj, ki so ga imeli Hrvati v svoji avtonomni Hrvaški-Slavoniji.

Stvari prevrača na glavo in je povrh tudi docela nelogično Radojčićevo nadaljevanje: »Zato (?) su Slovenci počeli sumnjičiti germanizatorske težnje kao pruske, antiaustrijske i antidinastičke. Pokušavali su uveriti dinastiju da su njezini interesi istovetni sa slovenačkim i slovenskim uopšte. No to je bilo politička naivnost. Habsburgovci su držali s Nemcima. Tako su Slovenci morali u isto vreme tražiti oslonca na dinastiju i na slovenstvo, što se, naravno, nije dalo dovesti u sklad.« Avstroslavizem, ki nam ga je tako predstavil Radojčić kot slovensko specifičnost, je bil hkrati in predvsem češka politična teza in se je obenem tudi vezal z avstropolonizmom; a medtem ko je ta nastal ob avstro-ruskem nasprotju in ob okolnosti, da je bila Avstrija v primeri z Rusijo in Prusijo Poljakom zavetnica, je avstroslavizem po svojem najvišjem razcvetu leta 1848 dobival nove življenjske sokove iz zaostrovanja avstro-pruskih odnosov, tako ob avstro-pruski vojni leta 1866 in pa v položaju okrog prusko-francoske vojne leta 1870—1871. Avstroslovanske teze, da se Avstrija mora opreti tudi na svoje slovanske narode, ki so tvorili veliko večino njenega prebivalstva, nikakor ne gre obravnavati — kakor si je to privoščil Radojčić — kot golo »politično naivnost«, ki ne bi bila našla nobenega potrdila v koncesijah tudi češkemu in slovenskemu meščanstvu — da o poljskih vladajočih razredih, ki so dobili že brž po dualizmu v lastno upravo Galicijo, ne govorimo. Avstroslavizem in vseslovanstvo — tudi tisto v skrajni rusofilski obliki — ki sta oba obstajala v lepih željah, je bilo prav lahko »dovajati u sklad«, ⁵⁰ dokler se niso avstro-ruski odnosi zaostriili v vojni spopad leta 1914. Radojčić očitno ni hotel razumeti prav nič o položaju Slovencev v Avstriji zato, da bi bralce privajal do hegemoniistične docela negativne sodbe o njihovi preteklosti.

Naša negativna sodba o vsem tistem njegovem pisanju, ki ga obravnavamo, se prav tako opira tudi na nadaljevanje. Po odpravljeni politični zastranitvi od »jezičnog pitanja«, o katerem je začel pisati, se je Radojčić

⁵⁰ Prim. političnozagodovinske opombe k I. Prijatelja o. c. III, str. 502—503, in IV, str. 637.

vrnil k njemu v tej obliki: »Ni u slovenskoj orientaciji nisu se mogli složiti. Jedni su želeli da se nemački jezik, kao sredstvo viših duhovnih potreba, zameni sa srpskohrvatskim, kao s najbližjim, a drugi odmah sa ruskim kao najrazvijenijim i jezikom najmoćnijeg slovenskog naroda, pošto su im se samo Rusi činili dovoljno moćno zaledje za borbu s Germanima.« Tu ne bomo zamerili Radojčiću, da prav tako kakor Prijatelj ni opazil, kakšna je bila pravzaprav vloga tiste »ruske argumentacije«, ki je izhajala od Grege Blaža in ki je dejansko samo potrjevala književno veljavo slovenščine proti njenemu hrvaškemu zanikanju.⁵¹ Radojčiću pa so bili takratni Slovenci nekakšni otroci in jim je odrekal vsakršno resnost: »Sami još u sebi nesjedinjeni [?!], maštali su o integralnom jugoslovenstvu [kdo le?!] i kulturnom panrusizmu [pač res samo »maštali«]. Kulturnoprosvetni planovi [kar njihova »maštanja« niso bila!] bili su im smeli do fantastičnosti, a politički vanredno plašljivi i nejasni.« Nobenega sledu kakšne utemeljitve za to odrekanje »smelosti« in pa »jasnosti« misli na zedinjeno Slovenijo ne najdemo pri Radojčiću, ki te misli sploh ne omenja! »Slovenački narod još nije bio prožet ni jednim slovenačkim književnim jezikom«, je nadaljeval, kakor da bi bil hotel ustvariti predstavo o več inačicah knjižne slovenščine, »a več mu je nametan [od koga?!] srpskohrvatski i ruski, mada su Slovenci mogli slovenstvo zavoleti i narodno se preporučiti samo svojim narodnim jezikom.« To zadnje spoznanje moramo vendarle šteti Radojčiću v dobro! Bilo je plod njegovega večletnega bivanja med Slovenci, med katerimi se tudi — zgolj politični — pristaši hegemonističnega unitarizma niso odrekli svojemu posebnemu pogovornemu in knjižnemu jeziku. Mimogrede naj tu opozorimo na docela krivo predstavo, ki jo zaradi pretežno krivega prikazovanja naše bližnje preteklosti izročamo novim naraščajem, češ da je hegemonizem predvsem krnil pravice slovenščine; prav sprednja razčlemba kaže, kako je bilo njegovo težišče čisto drugje in kako ga je najmanj mogoče iskati na jezikovnem področju! Radojčiću pa težnja, da bi prikazal Slovence kot nezrele, da bi se sami upravljali, tudi tu ni dala, da bi o njihovem jezikovnonarodnostnem razvoju povedal tisto, kar bi tudi od najbolj površnega opazovalca morali pričakovati: »Romantičari nisu to uvidjali, nego su tek početnici slovenačkog realizma shvatili jednostavnu istinu, da narodne mase mogu sebi privući i nacionalno prosvetiti samo sa svojim rođenim jezikom, a ne kojim tuđim slovenskim ili čak nekom umetničkom mešavinom slovenskih jezika; jer i o tome se [a le v nekaj glavah zanesenjakov-posebnežev!] mislilo.« Da bi spoznali to preprosto resnico, po kateri so se ravnali vsi pišoči Slovenci že od nekdanj in tudi v dobi romantike — kolikor niso zamenjali svoj rodni jezik z vladajočima nemščino ali italijanščino — z edino izjemo Stanka Vraza, ki pa se je odselil iz Slovenije na Hrvaško, Slovencem nikakor ni bilo treba čakati na »začetnike slovenskega realizma«!^{51a}

⁵¹ Prim. političnogodovinske opombe k I. Prijatelja o. c. najprej III, str. 517 in nato IV, str. 624, 639 in 651.

^{51a} Razen kolikor bi med takšne »začetnike realizma« šteli vse po vrsti od Trubarja—Dalmatina—Bohoriča prek Linhart—Vodnika in Prešerna—Čopa...

Na liniji »zgodovinopisnega« poniževanja Slovencev je tudi začetni stavek naslednjega Radojčičevega odstavka: »Doba ustavnosti u Austriji i sklapanje austrijsko-ugarskog sporazuma zatekli su Slovence sasvim [?!] politički zbunjene.« Potemtakem naj bi bila doba od čitalnic do taborov, t. j. doba, ko se je slovenski narod politično strnil tako, da je bil konec šestdesetih let v svojih glavnih deželah — z izjemo Koroške, Prekmurja in Beneške Slovenije — čvrsto predstavljen v deželnih zborih, nekakšna — brezglava doba Slovencev?!⁵² Radojčić je to krivo tezo oprl na znano glasovanje peščice slovenskih predstavnikov v dunajskem državnem zboru leta 1867: »Mada se očevidno radilo o tom da se u Austro-Ugarskoj osigura premoć Nemcima [ki so jo imeli dotlej na vsem ozemlju države] i Madžarima [ki so jim jo takrat obnovili na Ogrskem], oni [Slovenci!] su ipak glasali za [dualistični] sporazum«. Radojčić ni hotel niti pomisliti, da so to storili iz določenih političnih računov — ne iz »zbunjenosti«! — in je lepo zamolčal, da je bilo ogorčenje Slovencev proti tem glasovanjem tako rekoč vsesplošno.

Na tem mestu pa je Radojčić docela neumestno uvedel tisto zgodovinsko okolnost, ki jo je dosledno zamolčeval tam, kjer je bila pereče pričujoča, namreč pri Miletičevem ugovarjanju hrvaško-slovenski politiki: »Možda u nekom mutnom strahu pred germanstvom. Austrija im se činila, kakva je bila, ipak manje opasna od Pruske. Strah od nagle germanizacije [če bi prišli v Veliko Nemčijo!] porastao je već 1866 god., od bitke kod Kraljičina Gradca, a postao je nesnosan od nemačke pobeđe nad Francuskom 1870 god. [ko se je za trenutek zdel verjeten pruski poseg v Avstrijo!]. Slovence je do kostiju probio hladni dah silovite germanizacije [ki jim je pretila, če zmanjka Avstrije]. Spasa su mogli naći samo u osloncu na ostale Slovene. — Na koje?« Namesto preprostega odgovora, da so prišli v poštev le tisti Slovani, ki so bodisi nudili roko v pomoč Slovencem ali pa so jih vsaj razumeli zaradi podobnega položaja, t. j. Hrvati v prvem in Čehi v drugem primeru, Radojčić krivi za — izmišljeno — »zbunjenost« Slovence same takole:

»Starija slovenačka generacija, staroslovenci, stojala je sasvim zbunjena pred bujicom važnih događaja. Zbunjivala ju je već orijentacija prema Hrvatima [niti najmanj!], a odnos prema Srbima, Rusima, Istočnom pitanju i t. d. bio je sasvim nejasan [?] za nju. Pitanje samostalne Jugoslavije, kao jedinog spasa Slovenaca, dodirnuo je prvi Luka Svetec [v znanem pismu dr. Josipu Vošnjaku], ali samo uzgred. Jasniju političku jugoslovensku ideologiju izradio je Slovencima prvi razboriti Fran Levstik. [Radojčić misli na njegov program nameravanega časnika »Slovenskega juga«, pri čemer pozablja na okolnost, da ga je Levstik pisal v dnevih navdušenja, ko je hrvaški sabor odklonil udeležbo pri svečanosti kronanja ogrskega kralja v Budimpešti, ne pa za časa Rauchovega režima, ko se je očitno strinjal z Blaževu vsestransko obsodbo hrvaške in srbske

⁵² Iz okolnosti, da se doslej še ni pojavila v naši javnosti nobena pobuda — niti Zgodovinskega društva, ki je gotovo v prvi vrsti zanjo poklicano — za primerno obujenje v spomin tega dogajanja ob njegovi stoletnici, bi res lahko sodili, da je Radojčičeva kriva sodba še ohranila veljavo.

politike.] ⁵³ On [Levstik] je pokušao izvesti Slovence iz zapletenih [?] staza uskog kruga kulturnoprosvetnih prepirki na široke puteve s prostranim političkim vidicima. [Pač zelo laskavo za Levstika, a namigavanja naj bi izzvala negativno predstavo o Slovencih.] S malo uspeha. Većini svojih savremenika činio se on presmeo. Sahranili su ga besramnim denuncijacijama i pred narodom [to niso bile »denuncijacije«, marveč klevete], i pred vlastima [te pa si je Radojčić izmislio]. Njegovu nauku nisu ni mladoslovenci svesrdno primili. [Kateri »nauk«, izvemo iz nadaljnega stavka, vendar takšnega nauka Levstik ni nikogar učil!] I njihov program još proglašuje Slovenca za »vselej zvestega Avstrijanca« [= Avstrijca]. Moram naglasiti — sve u strahu od premoćne [t. j. Velike] Nemačke.« V zadnjem stavku si je Radojčić varoval videz tiste »objektivnosti«, ki jo je pri prekonstrukciji Miletićevega stališča zapustil!

In kaj si je Radojčić pri Levstiku izbral kot graje vredno: »Čak je i Levstik maštao [?] o tome, da bi Austrija ipak mogla postati iskreno ustavna i liberalna zemlja i kao takva da bi zadavila klerikalizam. U mucu se i nemoguće veruje.« Nemara se ne motimo, da je Radojčić tako komentiral Levstikovo izjavo Levcu: »Pustimo farje pri miru, saj jih bo vlada sama [kajpada: politično] pobila.« No, v tem primeru Radojčić ni prav nič razumel niti te izjave niti takratnega položaja v ustavni in liberalni Avstriji, o kateri tako dvomi!

»Politička orijentacija Slovenaca bila je zaista teška«, je končno menil Radojčić, za tem pa krivo nadaljeval: »Najprirodniji oslonac, na Hrvate, ometalo je nasrtljivo starčevićanstvo, oslonac na Srbe i Čehe bio je daleko, a na Ruse još dalje. Onda, rusofilstvo i liberalizam teško su se slagali. Napredni Slovenci morali su neprestano naglašavati odanost Rusima, ne i Rusiji. Svaki doticaj sa zvaničnom Rusijom dovodio je redovno do razočarenja.« Na drugem mestu smo že pokazali, da nikakor ne gre iz posledic, ki jih je imela »nasrtljivo starčevićanstvo« za postrovanje srbsko-hrvaških odnosov, sklepati na podoben zaplet tudi slovensko-hrvaških odnosov, in da niso niti začetki pravaške teorije o Slovencih kot »Planinskih Hrvatih« niti njena nadaljnja izražanja teh odnosov kaj posebno kalila.⁵⁴ Pri »osloncu na Srbe« naj bi bil Radojčić pojasnil tiste »formalne razloge«, zaradi katerih jih beograjska skupščina »Ujedinjene omladine srbske« ni hotela izenačiti s Hrvati, in pa navedel Miletićevo izpušćanje Slovencev in omejevanje na srbsko-hrvaško zedinjenje v prvi fazi ob »pruskem« razsulu Avstrije! A namesto tega je poudaril — zemljepisno oddaljenost, kakor da ne bi bilo šlo v prvi vrsti za moralno oporo, ki naj bi jo našli Slovenci pri bratskih slovanskih narodih v njihovem razumevanju svojih težav, zanimanju za svoje dosežke in prizadetosti za svojo usodo! Te opore so uživali največ pri Čehih, s katerimi se ozemeljsko niso stikali, in pri sosednih Hrvatih, želeli pa so si je največ od — Rusov in se je niso naveličali pričakovati od njih.

⁵³ Političnogodovinske opombe k I. Prijatelja o. c. IV, str. 612—614 in 630—631.

⁵⁴ Prav tam, str. 614—616.

Da bi se bila pa »teško slagala rusofilstvo i liberalizam«, v slovenskem primeru nikakor ne velja,⁵⁵ saj je v prerezu celó bilo rusofilstvo malone bistvena oznaka slovenskega liberalizma! Gladko si je Radojčić izmislil tudi »neprestano naglašavanje odanosti Rusima, a ne i Rusiji«; v vsem pisanju slovenskih liberalnih publicistov o Rusiji, ki so jo še vsa sedemdeseta leta vseskozi skušali idealizirati, je en sam in prav zelo omejen primer odstopanja od te idealizacije, namreč Celestinov primer, kjer pa je šlo bolj za razočaranje v — Ruse kakor v Rusijo!

S to kritično razčlenbo kar po vrsti krivih Radojčićevih oznak slovenskega narodnostnega prebujanja v sredi in v tretji četrtini 19. stoletja je zaključena obravnava njegove prekonstrukcije, od katere pač ne more v zakladnici jugoslovanskega zgodovinopisja preostati kaj drugega kakor »klasičen« zgleđ, kako se je zgodovina jugoslovanskih narodov hegemonistično prikrajala in kako se ne bi smela več krivenčiti niti odkrito niti prikrito. To razčlenbo je razumeti kot poziv k takšnemu zgodovinopisju obravnavane dobe, ki bo obnovljalo dogajanje takšno, kakršno je bilo, vodilo k pravilnemu razumevanju preteklosti naših narodov in gojilo njihovo medsebojno »zgodovinopisno« spoštovanje, ki sta ga unitaristični hegemonizem in bodisi z njim zvezani ali njemu nasprotni šovinizem tako hudo teptala, prvi kot uradna ideologija kraljevine Jugoslavije, oba šovinizma pa kot razjedinjevalca jugoslovanskih narodov v krvavih pokolih pod patronanco fašističnih okupatorjev.

⁵⁵ Prim. tudi našo zavrnitev enake teze dr. Frana Zwittera iz leta 1960 prav tam, str. 655.